Генеза

ОЛЕКСАНДР ЗАБОЛОТНИЙ
ВІКТОР ЗАБОЛОТНИЙ

НОВА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА

УКРАЇНСЬКА МОВА

6

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН УКРАЇНИ

Музика *Михайла Вербицького*
Слова *Павла Чубинського*

Ще не вмерла України і слава, і воля,
Ще нам, браття молодії, усміхнеться доля.
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці.
Запанує́м і ми, браття, у своїй сторонці.

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу,
І покажем, що ми, браття, козацького роду.

УДК 811.161.2(075.3)
З-12

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 08.03.2023 № 254)

Відповідає модельній навчальній програмі «Українська мова. 5–6 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори: Заболотний О. В., Заболотний В. В., Лавринчук В. П., Плівачук К. В., Попова Т. Д.)

Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

 — теоретичні відомості

 — завдання з елементами дослідження

 — завдання з розвитку мовлення

 — завдання конкурсного характеру

 — завдання підвищеної складності

 — завдання для роботи з додатковими джерелами

Заболотний О. В.
З-12 Українська мова : підруч. для 6-го кл. закл. заг. серед. освіти / Олександр Заболотний, Віктор Заболотний. – Київ : Генеза, 2023. – 272 с. : іл.

ISBN 978-966-11-1342-7

УДК 811.161.2(075.3)

ISBN 978-966-11-1342-7

© Заболотний О. В.,
Заболотний В. В., 2023
© Генеза, оригінал-макет, 2023

Дорогі шестикласники та шестикласниці!

Раді зустрічі з вами на сторінках підручника «Українська мова». У п'ятому класі ви відкривали незвідані простори **Фонетики**, **Орфографії**, **Синтаксису**, **Будови слова**. Цього разу продовжимо знайомство з **Лексикологією** та **Орфографією**, а також помандруємо до чарівних країв **Фразеології**, **Словотвору**, **Морфології**, зазирнемо в найпотаємніші схованки українського слова, пізнаємо багато нового й корисного. Ваші зусилля обов'язково увінчаються успіхом, ви матимете задоволення від уміння грамотно писати та красномовно висловлюватись.

«Підкорення» кожного параграфа бажано розпочинати зі вступної вправи – невеликого дослідження. Потім уважно прочитайте правило. Намагайтеся його осмислити, переказати. Відкривши для себе суть мовного явища, можна виконувати різноманітні тренувальні вправи. Вони допоможуть закріпити отримані знання, а також розкажуть про навколишній світ, стосунки між людьми, історію та культуру.

Конкурсні завдання, ігри, вправи з ключами, робота в парах, цікаві історії, різноманітні мовленнєві ситуації зроблять нашу подорож стежками рідної мови жвавою та захопливою. Рубрика «Поспілкуйтеся» запропонує вам обмінятися думками, висловити свою позицію.

І не забувайте користуватися словниками. У цих скарбницях добірних зерен-слів є відповіді на різноманітні запитання: що означає слово, як його треба писати, наголошувати, який синонім до нього можна дібрати тощо. Без цього неможливо досконало опанувати мову.

Отож, друзі, вирушаймо назустріч новим відкриттям! Пам'ятаймо, що Україна – це українська мова, українська культура, українська історія.

Щиро – Олександр і Віктор Заболотні.

Електронний додаток до підручника
https://cutt.ly/459c9aP

Вступ

Краса та багатство української мови

1 І. Прочитайте. Чи згодні ви з думкою, висловленою в другому реченні? Відповідь поясніть.

Запашна, співуча, гнучка, милозвучна, сповнена музики й квіткових пахощів – скількома епітетами супроводиться визна́ння української мови...

Той, хто зневажливо ставиться до рідної мови, не може й сам викликати поваги до себе (Олесь Гончар).

ІІ. Доберіть епітети, якими можна описати українську мову.

2 І. Прочитайте висловлення про мову. Яке вам сподобалося найбільше?

О мово рідна! Здаєшся ЗВУКОМ сопілки в полі, шептанням збіжжя на різних нивах, ШЕЛЕСТОМ верб, калини, тополі... *(І. Кращук)*.

* * *

Слова – це КОЛЬОРОВІ камінці. Мало їх назбирати – треба ще навчитися з них УЗОРИ викладати *(Ірина Вільде)*.

* * *

Наша мова як ЧАРІВНА пісня, що вміщає в собі й палку любов до Вітчизни, і ярий гнів до ворогів, і волелюбні думи народнії, і НІЖНІ запахи рідної землі *(П. Тичина)*.

* * *

Навіть така сувора НАУКА, як кібернетика, і та знайшла в українській мові свою першодомівку, адже маємо факт унікальний – ЕНЦИКЛОПЕДІЯ кібернетики вперше у світі вийшла українською мовою в Києві *(Олесь Гончар)*.

ІІ. Поміркуйте над запитаннями.

1. Чому звучання української мови порівнюють із музикою, звуком сопілки, шелестом дерев?

2. Чому, на вашу думку, Ірина Вільде порівнює слова з кольоровими камінцями?

3. У якому висловленні наведено доказ того, що українська мова – це мова науки та одна з найрозвиненіших у світі?

3 І. Порівняйте записані парами сполучення слів. У кожній парі оберіть одне, яке звучить милозвучніше.

Дивлюсь у воду – дивлюсь в воду, підняв угору – підняв вгору, степ і море – степ й море, дощ іде – дощ йде, над мною – наді мною.

ІІ. Поміркуйте, завдяки чому досягається милозвучність української мови.

4 І. Випишіть синоніми до поданих іменників. Чи може синонімічне розмаїття бути підтвердженням багатства української мови?

гущавина

завірюха

ІІ. Доберіть 3–5 синонімів до дієслова *говорити* або прикметника *фантастичний*. За потреби скористайтеся словником синонімів.

5 Вимовте повільно слова й спробуйте відчути їхню мелодійність, красу. Які зорові та слухові образи викликають у вашій уяві виділені слова?

Журавка, веселка, перлина, черемшина, серпанок, смерічка, світлиця, височінь, довкілля, **водограй,** розмай, чорнобривці, **щедрувати,** ясночолий.

6 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Як ви розумієте таке твердження: «Українська мова – мова вільних людей»?

7 I. Хто зможе з поданих букв скласти колоритні слова української мови?

ЛШНЬКИЕО	КРМЗНЙЕЕИ	ЩДХОУУ	ЗГРВААА
ГЙНТАУИ	ПАЛЯНИЦЯ		ЗТШКАИО
СМКЛКАОИИ	ГРНТКОЯО	ЦБТЙИАИ	ОББЧАІ

II. Уявіть, що вам потрібно на кожен день тижня придумати секретний пароль, який складався б з одного колоритного українського слова. Доберіть такі слова для своїх паролів.

Краса мови

Українська мова **проста, легка, музикальна, співуча, дзвінка, повноголоса, безмежна, живописна, барвиста.** Навіть іноземці, побувавши в Україні, відзначають ніжність, витонченість і милозвучність нашої мови. Мелодійне слово чарує всіх, хто слухає або читає його.

Милозвучності української мови сприяє чергування окремих голосних і приголосних звуків, спрощення в групах приголосних, інтонування та наголошування слів, використання паралельних прийменників *(у – в, з – зі – із)*, сполучників *(і – й)* тощо. У мовному потоці звуки сполучаються так, що створюється плавне, приємне, ритмічне мовлення.

Багатство мови

Багатство української мови – у розмаїтті словникового складу; величезній кількості фразеологізмів, крилатих висловів, синонімів; у різноманітності суфіксів і префіксів; стрункості та гнучкості граматики. Неоціненним скарбом є кличний відмінок.

Українська мова здатна задовольняти найвибагливіші потреби спілкування, нею можна виражати найскладніші наукові поняття та найтонші людські почуття.

Повторення, узагальнення та поглиблення вивченого

1. СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ І РЕЧЕННЯ. ГОЛОВНІ Й ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

ПРИГАДАЙМО. 1. Чим словосполучення відрізняється від речення? 2. Які є головні й другорядні члени речення?

8 І. Прочитайте текст. Як у такій ситуації уникнути конфлікту? Доберіть свій варіант заголовка.

ТАЄМНИЦЯ

Якось моя по́друга Наталка, сівши біля мене на першому уроці, зашепотіла на вухо:

– Ти знаєш, у кого **закохалася Катя**? Тримайся, бо впадеш! У Васю Клименка! Це вона мені на вечірці сказала, що він, мовляв, найкращий хлопець у класі! Та тут хіба сліпий не помітить, що він їй подобається! І на що вона сподівається? Та він, як дізнається, так засміє її, що вона до іншої школи переведеться! Може, розповісти йому? Ото сміху буде!

– Та він її відразу відшиє! – припустила я. – Ти краще поки що не говори йому нічого. Побачимо, що буде далі. Ото тема!

Обидві ми пирснули зі сміху, аж учителька звернула на нас увагу *(О. Сайко)*.

II. Наведіть із тексту приклади розповідного, питального та спонукального речень. Чи є в тексті окличні речення? Які емоції, почуття ними передано?
III. Знайдіть у реченнях тексту п'ять словосполучень (на вибір). Запишіть їх за зразком. Доведіть, що виділене сполучення не є словосполученням.

ЗРАЗОК

чия?
↓
Моя подруга.

9 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Чи вмієте ви зберігати таємниці своїх друзів / подруг? Кому ви можете довірити свої секрети?

10 І. Спишіть. Підкресліть члени речення. За потреби скористайтеся таблицею «Члени речення» на форзаці.

1. Дитинства **теплий** вітер з очей моїх сльозинку витер *(О. Довгоп'ят)*. 2. І над **стареньким** комином лелека після дощу просушує крило *(Л. Костенко)*. 3. Ліниво верби коси заплітали *(Ю. Вавринюк)*. 4. Цвіт опадав, сіявся **легким** пухом, торкався землі й стлівав *(У. Самчук)*.

ІІ. Однозначними чи багатозначними є виділені слова? Доберіть до них антоніми.

11 І. ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Розподіліть між собою групи словосполучень. Доберіть до них синонімічні з прикметниками й запишіть. Перевірте одне в одного правильність виконання.

Група 1. Юшка з грибами, завдання додому, криниця дідуся, хвилі Дніпра, вироби з паперу.

Група 2. Вітер з моря, споруда для захисту, ліси Чернігівщини, сік з апельсина, хата лісника.

ІІ. Складіть з одним дібраним словосполученням речення. Запишіть, підкресліть члени речення.

12 Доповніть речення відповідними другорядними членами й запишіть.

1. _____ на _____ стадіоні відбудуться змагання.

2. На _____ сайті розмістили _____ про випускників.

3. У _____ волонтери провели _____ акцію «Добрі серця».

4. Після _____ в лісі _____ ростуть гриби.

5. Літо – _____ пора для _____.

І ТАКЕ БУВАЄ

Змагалися з бігу спортивні команди двох шкіл. Кращий бігун школи № 1 захворів. Команда відчувала наближення поразки. Раптом крізь натовп став проштовхуватися якийсь хлопець.

– **Куди тобі?** – запитав його один з учнів.

– **Куди тобі!** – сказав інший.

Поясніть, який зміст було вкладено в ці дві однакові за лексичним складом конструкції та з якою інтонацією їх вимовлено.

2. ОДНОРІДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ. ЗВЕРТАННЯ. ВСТАВНІ СЛОВА

ПРИГАДАЙМО. 1. Які члени речення називають однорідними? 2. Яка роль звертань і вставних слів у мові?

13 І. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Обґрунтуйте кожен випадок уживання розділового знака.

1. Відшуміли і громи і зливи *(В. Геращенко)*. 2. Мурашки перед дощем грозою або сильним вітром ховаються до гнізд *(О. Злотін)*. 3. І все навколо витанцьовує і білі лілії і зелений очерет і кучеряві верби і човен *(Л. Вишневецький)*. 4. Обважніле гілля дерев зелень кущів картоплі усе ніби порозбухало водою *(Олесь Гончар)*.

ІІ. Підкресліть однорідні члени речення та узагальнювальні слова відповідно до їхньої синтаксичної ролі.

Розділові знаки в реченнях з однорідними членами

О, О, О

О, О *і* О

О, *і* О, *і* О

уз. сл.: О, О, О

О, О, О – *уз. сл.*

14 ЧОМУ ТАК? Поміркуйте, чому в першому реченні виділене сполучення відокремлено комами, а в другому – ні.

1. Зустріч, **на щастя,** пройшла успішно.
2. Амулет подарували **на щастя.**

15 І. Спишіть речення, виділяючи комами звертання та вставні слова. Прочитайте речення вголос із правильною інтонацією.

1. Великого значення сьогодні набуває інформаційна грамотність, адже світ безумовно стає все більш високотехнологічним. 2. Шановні відвідувачі годувати в зоопарку тварин суворо заборонено! 3. На мою думку молодь здатна запропонувати нове бачення майбутнього. 4. Хлопці й дівчата пам'ятайте, що правильне харчування – це здорове життя. 5. Завтра мабуть у магазин завезуть свіжі овочі.

ІІ. Складіть і запишіть одне речення зі звертанням.

16 І. Прочитайте текст. Обґрунтуйте вживання розділових знаків.

ОБЕРИ ХОБІ ДЛЯ СЕБЕ

Хобі – це улюблене заняття або розвага. На мою думку, воно потрібне кожному. Це й відпочинок для душі, і спосіб самовираження. Таке захоплення є джерелом позитивних емоцій.

Колекціонування, спорт, туризм, музика, кулінáрія, риболовля, фотографування, рукоділля, різьблення – усе це робить ваше життя яскравим і неповторним.

З розвитком інноваційних технологій з'явилося багато нових видів занять: програмування, вебдизайн, ведення сайтів і блогів тощо. Обирай, що тобі до душі! *(З інтернету).*

II. Напишіть текст (або частину тексту) під диктовку. Написане уважно звірте з надрукованим. Поясніть суть допущених помилок, якщо такі були.

17 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Чи дійсно корисно мати хобі й чому? Яке ваше улюблене заняття? А яке цікаве хобі у ваших рідних чи знайомих?

18 Доповніть подані речення звертаннями або вставними словами. Запишіть, розставте пропущені розділові знаки.

1. Надвечір ... буде сильна злива. 2. Тварини ... передчувають зміни погоди. 3. Заходьте ... до мене на гостину. 4. ... я не забуду тебе ніколи. 5. Крізь хащі ... ніхто не проберeться.

19 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що ви були глядачем / глядачкою поєдинку з футболу, легкої атлетики, боксу тощо. Ви хочете розповісти про побачене друзям / подругам. Складіть усно відповідне висловлення (3–5 речень), використавши 2–3 поданих вставних слова (сполучення слів).

- ✓ мабуть
- ✓ можливо
- ✓ на жаль
- ✓ на радість
- ✓ по-моєму
- ✓ до речі
- ✓ отже

20 Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Напишіть текст онлайн-звернення (4–6 речень) до однолітків з різних міст України з проханням долучитися до конкурсу «Природа в об'єктиві фотокамер». Використайте в тексті звертання, вставні слова (сполучення слів) та однорідні члени речення.

Варіант Б. Напишіть текст онлайн-привітання (4–6 речень) із Днем учителя (Днем знань, Днем захисників і захисниць України тощо). Використайте в тексті звертання, вставні слова (сполучення слів), однорідні члени речення.

21 І. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Поясніть уживання розділових знаків.

1. У вирій у вирій птахи відлітають. І в лісі і в полі царить метушня *(В. Геращенко)*. 2. Хай буде сад і дерево крислате і кіт-воркіт і ще багато див *(Л. Костенко)*. 3. Ой не стеліться тумани в передсвітанній імлі *(Б. Тен)*. 4. Старенька груша дихає на пальці їй певно **сняться** повні жмені груш *(Л. Костенко)*. 5. Прости мене земле простіть мене трави *(Л. Костенко)*. 6. Це кажуть вітер посивів й **розгублює** волосся *(В. Швець)*.

ІІ. Запишіть виділені слова фонетичною транскрипцією.
ІІІ. Складіть і запишіть одне речення з однорідними членами та узагальнювальним словом.

3. СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ. ПРЯМА МОВА. ДІАЛОГ

ПРИГАДАЙМО. 1. Яке речення називають складним? 2. Що таке пряма мова?

22 І. Прочитайте. Як потрібно розташувати речення, щоб утворився текст? Запишіть букви, які позначають кожне речення, у відповідній послідовності.

ДИВОВИЖНИЙ ВИТВІР ЛЮБОВІ

А	Упродовж року приїжджають екскурсанти подивитися на екзотичні рослини, мармурові скульптури, гроти, фонтани.
Б	За задумом автора, дендропарк «Софіївка» мав бути втіленням античної міфології.
В	У 1796 році в місті Умані Станіслав Потоцький заклав дендропарк на прохання своєї дружини Софії.
Г	Але найбільше туристи відвідують «Софіївку» восени, коли листя полум'яніє різними кольорами.

Д	З міфу про троянців з'явився водограй «Змія», а джерело «Натхнення» нібито утворилося від удару копита крилатого коня Пегаса.

Дендропарк «Софіївка»

II. Випишіть складні речення та підкресліть у них граматичні основи. Обґрунтуйте розділові знаки.

III. Зіставте прочитане з інформацією, наведеною нижче. Чи з усім ви згодні?

У дендропарку «Софіївка» багато споруд, скульптур, пов'язаних з античною міфологією, хоча сам Станіслав Потоцький про це ніколи навіть не мріяв.

Увага! Неправдива інформація

23 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Які місця в Україні ви порадили б відвідати іноземним туристам? Чому саме їх?

24 I. Відновіть речення, поєднуючи частини з лівої і правої колонок. Запишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки.

Богун уже сидів на коні	їх місяць вийшов колихати *(Б. Гура)*.
Чумацький віз тихо рипить піді мною	але **клекотів** сильний прибій *(М. Трублаїні)*.
Вітру на морі не було	і **лагодився** виводити з монастиря свої кінні сотні *(Я. Качура)*.
Заснули мальви біля хати	а в синім небі Чумацький Шлях показує дорогу *(О. Довженко)*.

II. Доведіть, що всі записані речення, окрім одного, є складними. Підкресліть та обґрунтуйте пунктограму «Кома між частинами складного речення».

III. Доберіть усно синоніми до виділених слів. За потреби скористайтеся словником.

25 Поєднайте подані в таблиці слова автора й пряму мову відповідно до схем. Запишіть утворені речення з прямою мовою.

Пряма мова	Слова автора	Схема
Людина має слухати вдвічі більше, ніж говорити.	Пояснював один стародавній філософ.	«П», – а.
Молоді люди є не лише майбутнім, а й теперішнім будь-якої країни.	Відкриваючи міжнародний форум, оратор зазначив.	А: «П».

26 Складіть і запишіть діалог (5–6 реплік) між Оксаною та Максимом, використавши їхні міркування. Вживайте звертання та слова ввічливості.

Я хочу запросити Оксану прийти сьогодні в спортивний зал. Там буде футбольний поєдинок, а я стоятиму на воротах.

Якщо Максим запросить мене подивитися футбольний матч, я погоджуся. Але спочатку потрібно буде зателефонувати батькам, щоб вони не хвилювалися.

27 I. Спишіть речення, розкриваючи дужки та розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Кучерявий явір пр(е,и)горнувсь до хати на порозі вечір прост(е,и)лив рядно *(Л. Завіщана)*. 2. Гаснув вечір і море внизу килими ро(з,с)гортало барвисті *(В. Сосюра)*. 3. Дрімають копиці (з,с)кошеного сіна і спить пр(е,и)в'яла трава в срібних покосах *(І. Цюпа)*. 4. Ніч вт(е,и)кла від пахущої зваби йдуть лугами тумани з Десни на очах посивіли кульбаби б'ють зозулі у дзвони в(е,и)сни *(Д. Іванов)*. 5. Л(е,и)жить хліб на столі й ніби промовляє Любіть мене шануйте їжте та здоровими будьте *(Т. Коломієць)*.

II. Підкресліть граматичні основи.

4. ОСНОВНІ ОРФОГРАМИ

ПРИГАДАЙМО. Що таке орфограма?

28 І. Прочитайте текст. Визначте його основну думку.

Психологи свідчать, що діти часто проводять дозвілля без активного руху. Найбільший ворог тут – комп'ютерні ігри, соціальні мережі, а ще телема́нія, тобто надмірне захоплення переглядом телепередач. Багато хто просиджує перед екраном годинами, дивиться **всі** серіали, а іноді – **узагалі все**, що транслюють.

Учені довели, що навіть після тригодинного щоденного перегляду телепередач або відеороликів **у** смартфоні **в** дітей спостерігається виснаження нервової системи.

Безперечно, сучасні технології принесли́ **в** наше життя багато переваг. Але треба розумно використовувати ці досягнення *(З інтернету)*.

ІІ. Випишіть 6–8 слів, у написанні яких можна припуститися помилки. Підкресліть й обґрунтуйте вивчені орфограми.
ІІІ. Обґрунтуйте вживання виділених прийменників та початкових ***у/в*** у виділених словах.

29 Запишіть послідовно слова, уставляючи пропущені букви, у дві колонки: 1) з буквою ***е*** на місці пропуску; 2) з буквою ***и*** на місці пропуску.

Д..рев'яний, л..пневий, нет..рплячий, ст..скати, к..шеня, ім..нини, зд..рати, ст..лити, т..хнічний, хв..лястий, ен..ргетичний, р..петувати, кр..чати.

КЛЮЧ. Підкресліть у словах першої колонки першу букву. Якщо ви правильно виконали завдання, то з підкреслених букв прочитаєте назву річки.

30 Випишіть послідовно слова, у яких на місці пропуску треба писати м'який знак.

Підвод..ся, тон..ший, ос..дечки, на сторін..ці, листуют..ся, уман..ський, тіт..чин, тополен..ці, Алінон..ка, барабан..щик, на вишен..ці, вікон..ця, англійс..кий, промін..чик.

КЛЮЧ. Підкресліть у виписаних словах першу букву. Якщо ви правильно виконали завдан-

Пам'ятник галушці

ня, то з підкреслених букв прочитаєте назву міста, у якому встановлено зображений на фото (с. 14) пам'ятник.

31 Запишіть послідовно слова у дві колонки: 1) з апострофом; 2) без апострофа.

Різдв..яний, осв..ячений, Шев..яківка, тьм..яний, арф..ярка, розв..язок, духм..яний, глазур..ю, різьб..яр, олов..яний, цв..ях, роз..їзд, об..єднувати, гр..юкати, дит..ясла, св..ященник.

КЛЮЧ. Підкресліть у словах першої колонки першу букву. Якщо ви правильно виконали завдання, то з підкреслених букв прочитаєте назву міста.

32 ТРЕТЄ ЗАЙВЕ. Знайдіть у кожній групі слів одне з орфографічною **помилкою** та запишіть його правильно. Обґрунтуйте орфограми.

шепотіти, лебединий, вимесел	проміньчик, менший, няньчити
стружка, солоткий, скибка	підв'язати, цвяшок, дзв'якнути

33 Відгадайте загадки. Спишіть, розкриваючи дужки та розставляючи пропущені розділові знаки.

1. Стоїть в(е,и)рба серед села, ро(з,с)пустила гіл(л)я в кожне подвір(')я. 2. Кни(ж,ш)ки читає а грамоти (не)знає. 3. Б(')ють мене старі й малі і в повітрі й на з(е,и)млі та від цього не вм(е,и)раю тільки весело стр(е,и)баю. 4. Що із землі ле(х,г)ко піднім(е,и)ш але далеко не закин(е,и)ш?

34 Відредагуйте речення, користуючись рубрикою «Культура мовлення».

1. Кожен батько й мати переживають за своїх дітей. 2. Сергій постійно мішає слухати розповідь учителя. 3. Потрібно перевести текст українською мовою. 4. Через електронний додаток можна перевести гроші на рахунок.

Культура мовлення

РОЗРІЗНЯЙМО

За дітей *хвилюються*; важкий час *переживають*.
Учитися *заважають*; кашу ложкою *мішають*.
Бабусю *переводять* через дорогу; текст *перекладають*.
Кошти *переказують*, а час *марнують*.

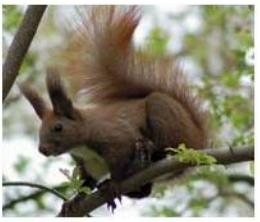
моя сторінка

СЛОВА-ПОМИЛКИ

ЯК ЦЕ БУЛО

Чи знаєте ви, що в нашій мові є слова, які утворилися внаслідок помилки? Наприклад, слово *індик*. Так називають свійського птаха, завезеного до нас із далеких країн ще в XVI столітті. Зважаючи на назву, птах мав би «завітати» до нас із Індії. Але ж ні, його завезено з... Америки, яку Христофор Колумб свого часу помилково назвав Індією. З помилковою назвою Америки пов'язане й слово *індіанці* – назва корінних жителів Америки *(З посібника)*.

ВЕСЕЛА ВІКТОРИНА

1. Коли байка м'яка, а коли – весела?
2. Чи можна виливати з бочки і з бронзи?
3. Чи можна гребти на воді й на землі?
4. На неї птах сідає, вона його гойдає, а ***г*** на ***б*** змини́ть – звірятком стане вмить.
5. Що спільного у вед**мед**я і **мед**узи?
6. Якого хижого звіра завжди можна побачити в телевізорі, навіть якщо те**лев**ізор вимкнено?

НА ДОЗВІЛЛІ

ЗБЕРІТЬ ПРИСЛІВ'Я

З розсипаних слів зберіть два прислів'я, які є синонімічними між собою.

рис ще слово не розсипав вернеш збереш

стріла спіймаєш як слово не вилетить

УСМІХНІМОСЯ

– Миколо, виходь на вулицю!

– Не можу. У мене дуже суворий батько. Коли він робить мені домашнє завдання з української мови, я повинен стояти поруч.

* * *

– Юро, наша вчителька сказала, щоб ти не допомагав мені більше робити вправи з української мови.

– Чому?

– Мені досить і тих помилок, які я роблю сам.

ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ОРФОГРАФІЯ

Лексикологія (від греч. *lexikos* – словесний, словниковий і *logos* – учення) – це розділ мовознавства, що вивчає словниковий склад мови.

5. ВЛАСНЕ УКРАЇНСЬКІ СЛОВА ТА СЛОВА ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Про слова, що виникли на українському ґрунті, та слова, які прийшли до нас з інших мов, а також про культуру мовлення

ПРИГАДАЙМО. 1. Що таке лексика? 2. Що таке лексичне значення слова?

35 **А.** Яке з наведених слів, на вашу думку, запозичено з іншої мови, а яке – виникло на українському ґрунті?

ФОТОГРАФІЯ | СВІТЛИНА

Б. Слова якої групи властиві тільки українській мові, а якої – ще й іншим мовам (наприклад, англійській чи італійській)?

1. Суниці, смуга, линути, гарний, водограй.
2. Театр, президент, жирафа, челендж, фонтан.

В. Зробіть загальний висновок про походження слів української мови.

Слова за походженням

- власне українські
- іншомовного походження

Власне українські слова

Власне українськими є слова, що виникли на українському ґрунті. **НАПРИКЛАД:** *мрія, літак, людина, залізниця, зайвий, разом, сім, мити.*

Власне українськими є також слова, утворені від спільних з іншими мовами коренів. **НАПРИКЛАД:** ***скрипаль.***

Слова іншомовного походження

Словами іншомовного походження (або запозиченими) називають слова, що ввійшли в українську мову з інших мов. Такі слова співзвучні з відповідниками в інших мовах. **НАПРИКЛАД:**

футбол, спорт (з англійської)	*фонтан, опера* (з італійської)	*алея, костюм* (з французької)
кран, бутерброд (з німецької)	*герб, повидло* (з польської)	

Про значення та походження запозичених слів можна дізнатися зі словника іншомовних слів.

36 І. Прочитайте слова й запишіть їх у дві колонки залежно від походження: 1) власне українські; 2) іншомовного походження.

Інтернет, духмяний, мереживо, гіроскутер, мріяти, кіборг, міркувати, трилер, відеокліп, віхола, суниці, джип, довкілля, феєрверк, гандбол, серпень, плекати, апельсин.

ІІ. Поясніть, як ви «впізнали» слова іншомовного походження. Чи можна було б обійтися без них?

37 **Гра «Походження слова».** Розподіліть між собою слова іншомовного походження та з'ясуйте за словником іншомовних слів, з якої мови запозичено кожне з них. З якої мови прийшло найбільше із цих слів?

Історія, пломбір, басейн, джип, піца, опера, футбол, театр, герой, торт, метро.

38 І. Прочитайте вірш. Яким ви уявляєте ліричного героя? Чи можна назвати його мрійником і фантазером?

ЧАРІВНИЙ ЛІФТ

Є такий секретний ліфт:
Коли знаєш чари,
Він несе тебе в політ
Через дах, до хмари...
Бачу вулиці усі,
Наче план читаю.
Іграшкові мчать таксі,
І повзуть трамваї...
Он, маленька і сумна,
Дівчинка Маринка.
В небо дивиться вона
На мою хмаринку...

Мить – і в мене вже беруть
Інтерв'ю в газети:
– Чи збираєтеся в путь
На чужі планети?
Потрапляє мій портрет
На усі екрани,
Та не видам я секрет
І найближчі плани.
(Плани ж ось які мої:
Я гукну Маринці
І кататиму її
На своїй хмаринці!)

В. Савранська

ІІ. Випишіть із тексту 4–6 слів іншомовного походження (на вибір). Поміркуйте, чому свого часу вони ввійшли в українську мову.

39 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Якби ви були винахідником / винахідницею, то які нові технічні засоби створили б? З якою метою?

40 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що ви прийшли до театру, а під час перерви обмінюєтеся враженнями від приміщення чи від першої частини вистави тощо. Складіть можливе висловлення (2–4 речення), використавши щонайменше чотири слова іншомовного походження.

- ✓ бінокль
- ✓ гардероб
- ✓ партер
- ✓ балкон
- ✓ ложа
- ✓ бельетаж
- ✓ прем'єра
- ✓ декорація
- ✓ диригент
- ✓ опера
- ✓ антракт
- ✓ браво

Зверніть увагу!

Якщо для називання якогось поняття є власне український синонім, то саме йому краще надати перевагу. **НАПРИКЛАД,** іншомовне слово *дефект* можна замінити синонімом *вада* або *недолік*, а слово *фіаско* – *поразка*.

41 Прочитайте подані в таблиці слова. Яке зі слів кожної пари є власне українським? Прочитайте речення, уставляючи на місці пропуску власне українське слово з таблиці.

1. З контрольною роботою все … .
2. …, дванадцять із контрольної!
3. Моя контрольна – без … .
4. А тепер сплануємо … .
5. Які ми гарні на цій … .
6. Біля мого міста є … .
7. Усе необхідне покладу в … .

о'кей / гаразд
овва / вау
дефекти / недоліки
вікенд / вихідні
світлина / фотографія
аеродром / летовище
рюкзак / наплічник

42 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що вас попросили дібрати назви для нової кав'ярні, книжкового магазину та спортивного клубу. Запропонуйте власне українські слова для найменування цих закладів. **НАПРИКЛАД,** кав'ярня «Творчі». Ваші назви мають бути цікавими, привабливими, оригінальними.

43 І. Поясніть лексичні значення виділених слів, скориставшись за потреби словником.

1. Треба дбати про захисний **імунітет**. 2. Нам подарували пам'ятні **сувеніри**. 3. Сестричку оглянув дитячий лікар-**педіатр**. 4. Це мій перший **дебют** на сцені. 5. Сьогодні відбулася перша **прем'єра** вистави. 6. Мені дуже подобається народний **фольклор**. 7. Спробуйте смачне **блюдо**.

ІІ. Знайдіть лексичні помилки та запишіть речення правильно. Поясніть суть помилок. Скористайтеся поданою нижче таблицею «Культура мовлення».
ІІІ. Підкресліть іменники іншомовного походження як члени речення.

Культура мовлення

Правильно	НЕправильно
імунітет	захисний імунітет
сувенір	пам'ятний сувенір
педіатр *або* дитячий лікар	дитячий лікар-педіатр
дебют	перший дебют
інтер'єр	внутрішній інтер'єр
вундеркінд	розумний вундеркінд
фольклор	народний фольклор

І ТАКЕ БУВАЄ

Один працівник, бажаючи зробити приємність іншому, сказав:

– Дуже хотілося б, щоб цю роботу очолила така **одіозна** постать, як ви.

– Ви справді вважаєте мене ненависним, неприємним? – образився співрозмовник.

– Вибачте, але ж я назвав вас таким пишним і красивим латинським словом – *одіозний*.

Поясніть, що означає слово іншомовного походження ***одіозний***. Чому образився колега? Наскільки важливо бути уважним до кожного незнайомого слова?

44 І. Спільнота «СловОпис» склала добірку гарних українських слів, які варто вживати кожному українцю. Використовуймо все розмаїття нашої мови! Скануйте QR-код або перейдіть за посиланням https://cutt.ly/7LzioCN.

ІІ. Виберіть одне зі слів, складіть невеличку розповідь (3–6 речень) про це слово, узявши за основу ілюстрацію.

6. *И* ТА *І* В СЛОВАХ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Про правило дев'яти букв, після яких треба писати букву ***и***

45 **А.** Прочитайте речення, чітко вимовляючи виділені слова.

1. **Чизбургер** – вид гамбургера із сиром.
2. **Бразилія** – найбільша країна Латинської **Америки.**

Б. Які з виділених слів є власними назвами, а яке слово – загальною?
В. Які труднощі можуть виникнути під час написання виділених слів?

Букви *И*, *І* в ЗАГАЛЬНИХ назвах іншомовного походження

Після **Д**, **Т**, **З**, **С**, **Ц**, **Ч**, **Ш**, **Ж**, **Р** перед буквою на позначення **приголосного** (крім [й]) → пишемо ***И*** → *диплом, джип, капучино, чипси, джинси, чизбургер, таксист, цистерна*

Це так зване «правило дев'ятки», бо 9 букв. Усі вони є в реченні «*Де ти з'їси цю чашу жиру?*».

В інших випадках → пишемо ***І*** → *таксі, діагноз, бізнес, фініш, рієлтор*

Примітка. За традицією пишемо ***и***, а не ***і***:

1) у словах, що давно засвоєні українською мовою: *лимон*, *спирт*, *вимпел*, *єхидна*, *імбир*, *химера*, *кипарис* та ін.;

2) у словах церковного вжитку: *митрополит*, *християнство* тощо.

ОРФОГРАМА

Букви *и*, *і* в словах іншомовного походження

46 ЧОМУ ТАК? Поясніть, чому перше з поданих слів пишемо з буквою ***и***, а друге – з буквою ***і***.

чизкейк

чіабата

47 І. Прочитайте вголос словосполучення та обґрунтуйте написання виділених букв ***и***, ***і***. Сформулюйте «правило дев'ятки».

Веселий рингтон, шкільний гербарій, смачні чипси, медичний діагноз, знайомий силует, танцювальні ритми, яскраві гірлянди, стерильний бинт, якісний бензин.

ІІ. Складіть і запишіть спонукальне речення з одним словосполученням (на вибір).

«Правило дев'ятки»

48 Спишіть слова, уставляючи на місці пропуску букву ***и*** або ***і***. Підкресліть і поясніть орфограму «Букви ***и***, ***і*** в словах іншомовного походження».

Велос..пед, роум..нг, дж..нси, парк..нг, пр..нтер, інтонац..я, д..плом, м..трополит, глад..олус, д..зпаливо, ц..стерна, к..кбокс..нг, д..пломат, граф..н, пуд..нг.

Букви *И*, *І* у ВЛАСНИХ назвах іншомовного походження

Букву *И* пишемо в ГЕОГРАФІЧНИХ назвах:	
• які закінчуються на *-ида, -ика*	*Антарктида, Арктика, Мексика*
• після ***р, ж, ч, ш, щ, ц, д, т*** перед буквою на позначення **приголосного** (крім [й])	*Крит, Париж, Чилі, Алжир, Вашингтон, Лейпциг, Аргентина, Ватикан, Тибет*
• у деяких випадках згідно з традиційною вимовою	*Бразилія, Єрусалим, Литва*
Букву *І* пишемо:	
• в інших випадках у ГЕОГРАФІЧНИХ назвах	*Лісабон, Міссісіпі, Австрія, Сідней*
• в ІМЕНАХ і ПРІЗВИЩАХ	*братá Грімм, Россіні*

Зверніть увагу!

1. Букву ***и*** чи ***і*** зберігаємо й у словах, які утворено від власної назви. **НАПРИКЛАД:** *Чилі – чилійський.*

2. Власна назва може переходити в загальну. Тоді таку загальну назву пишемо за «правилом дев'ятки».

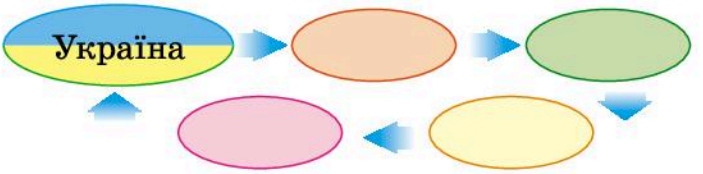
ПОРІВНЯЙМО: *Етьєн де Сілуетт → силует.*

49 І. Прочитайте вголос назви країн. Укажіть орфограму «Букви ***и***, ***і*** в словах іншомовного походження». У якій частині світу розташовано країни кожної групи?

1. Ефіопія, Мавританія.
2. Нідерланди, Сан-Марино.
3. Таджикистан, Шрі-Ланка.
4. Мексика, Коста-Рика.

ІІ. Оберіть зі списку чотири країни, у яких ви хотіли б побувати. Запишіть за схемою маршрут своєї подорожі.

50 Спишіть слова, уставляючи на місці пропуску букву ***и*** або ***і***. За потреби скористайтеся словником.

Ар..стотель, Р..чард, Аргент..на, аргент..нський, С..дней, Ваш..нгтон, Мекс..ка, Ч..лі, ч..лійський, С..нгапур, Сан-Франц..ско, Лейпц..г, Ват..кан, Атлант..да.

51 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Розподіліть між собою тестові завдання. Обґрунтуйте одне одному правильність виконання.

1. Букву ***і*** треба писати на місці пропуску в рядку

А аргент..нське танго
Б ч..лійська сосна
В мекс..канський серіал
Г л..ванський кедр

2. Букву ***і*** треба писати на місці пропуску в рядку

А т..бетська медицина
Б мадр..дський «Реал»
В л..війська нафта
Г браз..льський карнавал

52 Запишіть слова у дві колонки: 1) з буквою ***и*** на місці крапок; 2) з буквою ***і*** на місці крапок. Обґрунтуйте написання.

Пуд..нг, аж..отаж, фун..кулер, родз..нка, опт..міст, г..попотам, парт..тура, опозиц..я, аз..мут, ієрогл..ф, л..ман, симетр..я, смок..нг, Алж..р, спін..нг.

КЛЮЧ. Підкресліть у словах першої колонки першу букву. Якщо ви правильно виконали завдання, то з підкреслених букв прочитаєте закінчення прислів'я *«Голка в стіжок упала – пиши …»*.

53 Знайдіть орфографічні помилки в оголошеннях. Запишіть слова, у яких є помилки, правильно.

54 І. Спишіть речення, уставляючи на місці пропуску букву ***и*** або ***і***.

1. Мекс..ка на півдні й на заході омивається Тихим океаном, на південному сході – Кар..бським морем, на сході – Мекс..канською затокою. 2. Ф..нанс..сти – це люди, які вміють рахувати, аналізувати та с..стематизувати інформацію. 3. Ліві притоки М..ссісіпі повноводні протягом року. 4. Перехоплювальні парк..нги – це стоянки на в'їздах до міста. 5. Експерти прогнозують, що дефіц..ту на бенз..н і д..зпаливо не буде *(З інтернету)*.

ІІ. Знайдіть два слова, до яких можна дібрати антоніми. Запишіть антонімічні пари.

ІІІ. Підкресліть підмет і присудок в першому реченні.

7. ПОДВОЄНІ БУКВИ В СЛОВАХ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Про декілька загальних іншомовних назв, у яких зберігаємо подвоєні букви, та про власні назви

ПРИГАДАЙМО. Що таке подвоєння букв?

55 **А.** Прочитайте речення, чітко вимовляючи виділені слова іншомовного походження.

1. Андріївську церкву в Києві збудовано за проєктом архітектора **Растреллі.**

2. **Піцайоло** – це спеціаліст, який виготовляє **піцу.**

Б. У якому з виділених слів пишемо подвоєні букви, а в яких – ні? Яке із цих слів є власною назвою?

В. Які помилки, на вашу думку, можна допустити під час написання виділених слів?

У загальних назвах іншомовного походження букви звичайно **НЕ подвоюємо.** **НАПРИКЛАД:** ***сума, піца, спагеті, алея, маса, грип, шасі, інтермецо, бароко.***

Подвоєні букви зберігаємо:	
• у словах	***ванна, тонна, вілла, пáнна, паннó, мадонна, нéтто*, брýтто, пéнні, мáнна, муллá***

* *Нéтто* – маса товару без упаковки; *брýтто* – маса товару з упаковкою; *пéнні* – англійська монета.

• у разі **збігу** однакових приголосних звуків префікса й кореня	*і**нн**овація, і**рр**аціональний, і**рр**еальний*
• у **власних** іншомовних назвах та похідних від них словах	*Голландія (голландський), Марокко (марокканський), Брюссель, Гіппократ, Одіссей, Ахіллес, Магеллан*

ОРФОГРАМА
Подвоєні букви в словах іншомовного походження

56 І. Прочитайте слова. Обґрунтуйте написання однієї чи двох виділених букв.

Колектив, професор, лібрето*, долар, панно́, брутто, 20 тонн, двотонний, 5 ванн, Гуллівер, Голлівуд, голлівудський, Таллінн, Міссісіпі, Гаррі Поттер, мережа «Твіттер», ірраціональний.

* *Лібре́то* – літературний текст опери, оперети; сценарій балету.

ІІ. Закрийте цю сторінку підручника й запишіть 3–4 слова, які ви запам'ятали (на вибір). Перевірте правильність написання.

57 І. Спишіть слова, уставляючи, де потрібно, пропущену букву. Підкресліть й обґрунтуйте орфограму.

Ап..етит, ван..а, трас..а, піц..а, віл..а, спагет..і, бас..ейн, пан..очка, нет..о, ал..ея, мадон..а, ін..овація, авторал..і, Гол..андія, гол..андець, Одіс..ей, Філіп..іни, піц..ерія.

ІІ. Що означає виділене слово? Запишіть його фонетичною транскрипцією.

58 І. Знайдіть орфографічні помилки в оголошеннях. Запишіть слова, у яких є помилки, правильно.

ІІ. Складіть за зразком оголошення, використавши 2–3 слова з орфограмою «Подвоєні букви словах іншомовного походження». Запишіть.

59 I. Прочитайте та на основі наведеної інформації підготуйте усну відповідь на запитання «Як можна зекономити власні фінанси та природні ресурси?» (1–3 речення).

Лічильники води вимірюють воду в кубічних метрах. Цей показник указують у рахунках за послуги.

Наповнена ванна середнього розміру – це 0,1–0,2 метра кубічного води.

Один метр кубічний води = 1000 літрів. Це (за певних умов) – одна тонна.

II. Знайдіть слова іншомовного походження з подвоєними буквами. Складіть і запишіть із кожним з них по одному реченню.

60 Виконайте тестові завдання.

1. Подвоєні букви треба писати в обох словах рядка

А нет..о, хоб..і
Б профес..ія, віл..а
В піц..ерія, пан..о́
Г брут..о, тон..а

2. Орфографічну помилку допущено в рядку

А ефект, панна, Брюссель
Б процес, долар, інновація
В программа, апарат, каса
Г мадонна, булінг, ілюзія

61 Запишіть, уставляючи на місці пропусків прикметники, утворені від наведених у рамці власних назв.

ЗРАЗОК. *Андорра, прапор – андоррський прапор.*

Голландія	... тюльпани
Брюссель	... капуста
Магеллан	... протока
Марокко	... чай
Калькутта	... ботанічний сад
Канни	... кінофестиваль

Тюльпанові поля (провінція Південна Голландія)

62 Складіть і запишіть невелику гумористичну розповідь (4–5 речень), яка розпочиналася б словами: *«Одного разу…»*. Використайте в тексті якнайбільше поданих слів.

Траса, панна, акумулятор, апетит, алея, піцерія, капучино, еспресо, спагеті, голландський, сума, вілла.

63 І. Спишіть слова, уставляючи на місці крапок, де потрібно, пропущену букву. Підкресліть орфограми, поясніть написання.

Піц..ерія, реклам..а, пен..і, п'ять тон.., кол..ектив, сум..а, багатотон..ий, мадон..а, ір..еальний, ап..етит, нет..о, грип.., віл..а, ас..орті, контр..еволюція, Магел..ан, Одіс..ей, Ахіл..ес, Гул..івер.

ІІ. Із двома словами (на вибір) складіть і запишіть по одному реченню.

8. АПОСТРОФ У СЛОВАХ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Про спільне та відмінне в написанні апострофа у власне українських та іншомовних словах

ПРИГАДАЙМО. Перед якими буквами пишемо апостроф?

64 **А.** Прочитайте речення, чітко вимовляючи виділені слова іншомовного походження.

1. Поблизу американського міста **Х'юстона** розташовано Космічний центр імені Ліндона Джонсона.
2. **Мюслі** готують із злаків, сухофруктів, горіхів, меду.

Б. У якому з виділених слів чуємо звук [й]?
В. Які помилки, на вашу думку, можна допустити під час написання виділених слів?

Апостроф у словах іншомовного походження **пишемо** перед ***я, ю, є, ї***, які позначають звуки [йа], [йу], [йе], [йі]: (у вимові чуємо [й])	
• після букв ***б, п, в, м, ф, г, к, х, ж, ч, ш, р***	*комп'ютер, кар'єра, Монтеск'є, миш'як, прем'єра*
• у словах	***ад'ютант, ін'єкція, кон'юнктура, кон'юнктивіт****

*Кон'юнктивіт – запалення слизової оболонки ока.

Якщо у вимові НЕ чуємо [й], то апостроф **не пишемо**.
НАПРИКЛАД: *бюджет, кювет, мюзикл, мюслі, пюре, бюро.*
ПОРІВНЯЙМО: *кур'єр* [курйе́р] – *пюре* [п'уре́].

ОРФОГРАМА
Апостроф у словах іншомовного походження

65 І. Прочитайте вголос словосполучення, дотримуючись орфоепічних правил. Обґрунтуйте наявність чи відсутність апострофа в словах іншомовного походження.

Інтерв'ю з кумиром, державний бюджет, комп'ютерна програма, **п'єдестал** пошани, картопляне **пюре**, стогривнева купюра, гравюра* на металі.

---

* *Гравю́ра* – вирізьблений на спеціальній пластинці малюнок.

ІІ. Виділені слова запишіть фонетичною транскрипцією. Поясніть особливості їхньої вимови.

66 І. Запишіть слова у дві колонки: 1) з апострофом; 2) без апострофа. Підкресліть орфограму «Апостроф у словах іншомовного походження».

Р..юкзак, **інтерв..ю**, б..юрократія, к..ювет, кар..єра, м..юслі, **прем..єра**, бар..єр, манік..юр, ад..ютант, п..єдестал, **комп..ютер**, б..юджет, п..юре, б..юлетень.

комп'ютер
прем'єра
інтерв'ю
олів'є
кур'єр

ІІ. Складіть і запишіть текст (2–3 речення), у якому використайте всі виділені слова.

67 І. Прочитайте текст. З якою професією він пов'язаний? У яких випадках використовують ін'єкцію?

Ін'єкція (лат. *injicere* – впорскування) – спосіб уведення в організм лікарських розчинів. Упорскування виконують за допомогою голки та шприца. Ін'єкцію використовують переважно тоді, коли потрібно забезпечити швидкий лікувальний ефект. Крім того, за її допомогою роблять щеплення (вакцинацію) *(З вікіпедії)*.

ІІ. Знайдіть у тексті слова іншомовного походження. Яке з них пишемо з апострофом? Чому?

68 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Як можна уникнути зростання захворюваності на вірусні інфекції в країні та світі? Що таке, на вашу думку, масова вакцинація? З якою метою її проводять?

69 **Гра «Запиши правильно».** Троє з вас виходять до дошки та по черзі записують слова. Хто припуститься помилки в написанні, вибуває. Слова можна добирати з наведеного нижче переліку або на вибір учителя / учительки.

Інтер'єр, тюбик, об'єктив, бюлетень, кар'єра, ательє, Нью-Йорк, інтерв'ю, ін'єкція, прем'єра, п'єдестал, бюджет,

кон'юнктура, В'єтнам, купюра, манікюр, ад'ютант, мюзикл, бар'єр, миш'як, рюкзак, пюре.

70 Виконайте тестові завдання.

1. Апостроф треба писати в обох словах рядка

А кар..єр, т..юбик
Б кур..єр, б..юлетень
В атель..є, інтерв..ю
Г ін..єкція, прем..єра

2. Орфографічну помилку допущено в рядку

А Нью-Йорк, бюджет
Б В'єтнам, інтерєр
В кон'юнктура, об'єктив
Г п'єдестал, купюра

71 І. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Правильність написання перевірте за словником.

1. Усім відомий салат олів(')є названо на честь французького кухаря Люсьєна Олів(')є. 2. Прем(')єра – це перша вистава п(')єси в театрі або перший показ фільму. 3. Українська жіноча команда з біатлону піднялася на п(')єдестал пошани. 4. Водій не впорався з керуванням і з(')їхав у к(')ювет. 5. Деякі спортсмени завершили кар(')єру у зв(')язку з травмуванням. 6. Через кур(')єрську службу доставки можна подарувати квіти у св(')яткові дні.

ІІ. Підкресліть означення.

9. М'ЯКИЙ ЗНАК У СЛОВАХ ІНШОМОВНОГО ПОХОДЖЕННЯ

Про спільне та відмінне у вживанні м'якого знака у власне українських та іншомовних словах

ПРИГАДАЙМО. Як на письмі позначаємо м'якість приголосних звуків?

72 **А.** Прочитайте речення, чітко вимовляючи виділені слова іншомовного походження.

1. Типовий краєвид у Дністровському **каньйоні** – круті скелясті або заліснені береги, мальовничі острови.

2. **Лазанья** – страва італійської кухні, приготовлена із шарів тіста вперемішку із шарами начинки.

Б. Укажіть у виділених словах м'які приголосні звуки.
В. Яких помилок, на вашу думку, можна припуститися під час написання виділених слів?

М'який знак у словах іншомовного походження вживаємо для позначення на письмі м'якості приголосних **[д′], [т′], [з′], [с′], [л′], [н′]** у таких випадках:	
• перед *я, ю, є, ї*, що позначають звуки [йа], [йу], [йе], [йі]	*мільярд, ательє, консьєрж, кольє, Ньютон*
• перед ***йо***	*каньйон, бульйон*
• у кінці слова	*Рафаель, медаль*
• після ***л*** перед буквою на позначення приголосного	*альбатрос, Чарльз*

ОРФОГРАМА

М'який знак у словах іншомовного походження

73 І. Доберіть до поданих іменників прикметники й запишіть утворені словосполучення. Ви можете використати кожний прикметник лише один раз.

Вольєр, шампіньйон, медальйон, павільйон, бульдог.

золотий	просторий	великий	широкий	смачний

ІІ. Підкресліть й обґрунтуйте орфограму «М'який знак у словах іншомовного походження».

74 Спишіть слова, ставлячи, де потрібно, м'який знак. Підкресліть орфограми. Перевірте правильність написання за словником.

Н..ютон, Д..юма, порт..єра, кол..є, міл..йонер, т..юбик, кан..йон, жен..шень, бракон..єр, ател..є, д..юбель, біл..ярд, конс..єржка, модел..єр, бул..йон, н..юанс.

ІІ. Виділені слова запишіть фонетичною транскрипцією. Поясніть вимову.

75 Виконайте тестові завдання.

1. М'який знак треба писати на місці пропуску в обох словах рядка

А конферанс..є, кур..йоз
Б вол..єр, барел..єф
В дос..є, кон..юнктура
Г н..юанс, ател..є

2. Орфографічну помилку допущено в рядку

А жульєн, мільярд
Б ньюанс, портьєра
В більярд, Ньютон
Г кольє, модельєр

76 ЧОМУ ТАК? Поясніть, чому перше слово пишемо з апострофом, друге – з м'яким знаком, а третє – без цих знаків.

Кон'юнктура – Ньютон – нюанс.

77 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що ви йдете до продуктового магазину. Спишіть, розкриваючи дужки, список товарів, які потрібно купити.

Потрібно купити:

- *спагет(т)і – 1 кг*
- *жул(ь)єн – 4 упаковки*
- *сир «Гол(л)андський» – 300 г*
- *заготовку для піц(ц)и – 2 шт.*
- *шампін(ь)йони – 1 кг*
- *зелень для бул(ь)йону – 1 пучок*
- *м(')юслі з курагою – 2 пачки*
- *л(і,и)мон – 1 шт.*

78 **Гра «Чарівна скринька».** Доберіть слово іншомовного походження на будь-яку вивчену орфограму. Напишіть його на невеликому клаптику паперу й покладіть у скриньку, підготовлену вчителем / вчителькою. Потім хтось дістає по черзі слова, диктує, а всі інші мають їх правильно написати.

79 I. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Які з наведених речень пов'язані з міжнародною тематикою?

1. Поширена назва «шампін(ь)йон» походить від французького *champignon*, що означає просто «гриб». 2. Сюжетом для багатьох він(ь)єток* є рослинні мотиви. 3. Тигреня, народжене в зоопарку, живе в просторому вол(ь)єрі. 4. Країни домовились утворити міжнародний ал(ь)янс, щоб протистояти тероризму. 5. Глядачам найбільше сподобався оригінальний виступ конферанс(ь)є. 6. Сен(ь)йор – ввічливе звертання до чоловіка в Іспанії, а до дівчини – сен(ь)йорита.

* *Віньєтка* – прикраса у вигляді невеличкого малюнка в книжці, альбомі.

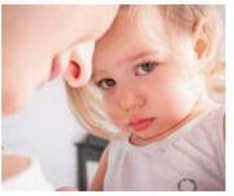
II. Підкресліть п'ять слів, у яких є м'які приголосні (на вибір).

10. АКТИВНА ТА ПАСИВНА ЛЕКСИКА

Про слова, які часто вживають мовці, про застарілі слова й неологізми та про розвиток мови

80 **А.** Яке з виділених слів з'явилося в мові давно, проте на сьогодні ми його майже не вживаємо? А яким словом активно користуємося?

- ✓ зціпити **уста**
- ✓ ні пари з **уст**
- ✓ зринуло з **уст**

- ✓ закопилити **губу**
- ✓ дути **губу**
- ✓ на повну **губу**

Б. Яке з виділених слів, на вашу думку, відносять до активної лексики, а яке – до пасивної?

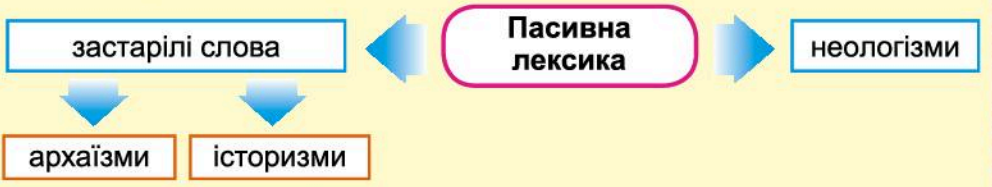
В. Зробіть висновок про те, чим активна лексика відрізняється від пасивної.

Активна та пасивна лексика

До **активної лексики** належать слова, які часто вживають усі мовці або частина мовців у тій чи тій сфері суспільного життя. **НАПРИКЛАД:** *сад*, *десять*, *високо*, *ходити*.

До **пасивної лексики** належать застарілі слова й неологізми (нові слова).

Застарілі слова

Застарілими називають слова, які вийшли з активного вжитку. Їх поділено на архаїзми та історизми.

Архаїзми – це слова, які вийшли з активного вжитку, бо були замінені іншими словами. **НАПРИКЛАД:** *перст* (палець), *лани́ти* (щоки), *зри́ти* (бачити), *ча́та* (варта), *лицедій* (актор), *їство́* (їжа).

Історизми – це слова, які вийшли з активного вжитку, тому що зникли названі ними реалії, явища. **НАПРИКЛАД:** *жупа́н*, *війт*, *мушкет*, *дворянин*, *поміщик*, *кольчу́га*, *соха́*.

ПОРІВНЯЙМО:

Архаїзми	Історизми
Цим предметам дали інші назви:	Цими предметами вже не користуємося:
	
верца́дло (дзеркало) **дзиґа́р** (годинник)	**жо́рна** **верете́но**

81 ЧОМУ ТАК? Поясніть, чому слова першої групи відносимо до історизмів, а другої – до архаїзмів. Що спільного між архаїзмами та історизмами?

1. Цар, боярин, губернія, жо́рна.
2. Войовни́к, уста, зло́то, дре́во.

82 І. Доберіть до кожного архаїзму, поданого у верхній рамці, його відповідник у сучасній українській мові, поданий у нижній рамці. Запишіть слова парами.

ректи́, перст, пії̈т, ра́та́й, вака́ції,
десни́ця, зигзи́ця, благи́й

говорити, поет, палець, добрий, канікули,
права рука, орач, зозуля

ІІ. Складіть і запишіть речення з одним архаїзмом (на вибір)

83 І. Запишіть слова у дві колонки: 1) архаїзми; 2) історизми. Поясніть свій розподіл. За потреби скористайтеся довідкою.

Кошовий, корогва́, глас, жупан, сва́ри, січовик, врата́, перст, джу́ра, по́ловці, товма́ч, осавула, березі́ль, стезя.

ДОВІДКА. *Корогва* – прапор; *глас* – голос; *врата* – ворота; *свари* – війна; *товмач* – перекладач; *березіль* – березень; *стезя* – шлях.

ІІ. Складіть і запишіть по одному реченню зі словом кожної колонки (на вибір).

84 І. Укладіть словничок із якнайбільшої кількості слів, що є назвами старовинних речей домашнього вжитку. З'ясуйте, де й коли використовували ці речі.

ІІ. Поміркуйте, за якої умови слова *інтернет*, *комп'ютер*, *банкомат* можуть стати історизмами. А чи можуть вони стати архаїзмами?

Роль у мовленні

За допомогою застарілих слів у **науковій** та **художній** літературі відтворюють картини минулого або надають художньому тексту піднесеності, урочистості.

85 І. Прочитайте текст. Визначте його тему й основну думку. Чому князя Ярослава назвали Мудрим?

Ярослав Мудрий

ЯРОСЛАВ МУДРИЙ

Князь Ярослав сидів на престолі в Києві 35 років – з 1019 до 1054 року. Дбав про розвиток Київської Русі, її могутність. За свої великі здібності названий Мудрим. Одна з його доньок – Анна – стала королевою Франції.

Ярослав вів походи проти ворожих племен: ятвягів, ям і чудь. 1036 року розгромив біля Києва печенізьких ханів. Князь заснував при Софійському соборі школу, зібрав колекцію рукописних книг. За Ярослава Мудрого виріс новий Київ – «град великий», а Русь перетворилася на могутню європейську державу *(З підручника)*.

ІІ. Випишіть із тексту історизми та поясніть, з якою метою їх ужито.

ІІІ. За виписаними словами стисло перекажіть прочитане (усно).

Неологізми

Неологізми – це слова, які з'явилися нещодавно. Мовці усвідомлюють їхню новизну. НАПРИКЛАД: *гуглити*, *блогер*, *флешмоб*, *блокбастер*, *булінг*, *спойлер*.

Неологізми виникають тому, що з'являються нові предмети й поняття. Із часом ці слова можуть перейти до активної лексики. НАПРИКЛАД, у певний історичний період неологізмами були слова *трактор*, *холодильник*, *космонавт* та ін.

86 І. Об'єднайтеся в групи. Розподіліть між групами фото. Виберіть із поданих слів ті, які певним чином співзвучні з обраним вами фото. Чи можна ці слова назвати неологізмами?

Паркомат, безпілотник, онлайн, тесла, електрокар, тепловізор, гіроскутер, дистанційка, лонгборд, класрум, квадрокоптер, вебсервіс, байрактар, акаунт, кіборг, блогер.

II. Складіть усно речення за фото вашої групи, використавши неологізм.

87 Хто за одну хвилину зможе дібрати якнайбільше нових слів, які лише нещодавно ввійшли в українську мову?

88 I. Запишіть подані слова в таблицю.

Застарілі слова		Неологізми
Архаїзми	Історизми	

Лірник*, хештег, космонавт, уста, тіктокер, мисник, фейк, престол, дрон, веретено, локдаун, гайдамака, лайфхак, щастя, князь, ректи́.

II. Поясніть, яких змін і чому зазнає словниковий склад мови в процесі розвитку.

III. Запишіть виділені слова фонетичною транскрипцією. Визначте в них кількість звуків і букв.

---

* *Лі́рник* – народний співець і музикант, який грав на лірі.

І ТАКЕ БУВАЄ

У 2022 році в Кінологічному центрі поліції на Київщині з'явилося цуценя на прізвисько **Байрактар**, а в Київському зоопарку народився лемур, названий також Байрактаром.

Чи знаєте ви, чому виникла ця нова кличка й поширилася в Україні? А що означає неологізм «забайрактарити», поширений у мовленні військових? Це – спалити ворожу техніку за допомогою безпілотних літальних апаратів.

11. ЗАГАЛЬНОВЖИВАНІ СЛОВА. ПРОФЕСІЙНІ СЛОВА Й ТЕРМІНИ

Про слова, які властиві людям певної професії, а також про наукові поняття

ПРИГАДАЙМО. Які слова називають багатозначними?

89 **А.** Прочитайте професійні слова. Представники яких професій часто користуються ними?

Голкіпер, пенальті, кутовий, атакувати, офсайд

Зернові, поголів'я, посівна, добрива, косарка

Каюта, маяк, дрейф, палуба, швартування

Б. Поміркуйте, чи всі носії української мови в повсякденному житті користуються поданими словами. Чому, на вашу думку, так відбувається?
В. Зробіть висновок про особливості вживання в мовленні професійних слів.

Слова загальновживані й обмеженого вживання

Загальновжи́вані слова – це слова, якими користуються всі носії мови незалежно від професії, виду діяльності, місця проживання тощо. НАПРИКЛАД: *мама*, *сонце*, *будинок*, *високий*, *холодно*, *читати*.

Водночас у мові є слова обмеженого вживання, якими користуються не всі.

Слова обмеженого вживання

- професійні слова;
- терміни;
- діалектні слова;
- просторічні слова

та ін.

Професійні слова

Професійні слова – це слова, які властиві мовленню людей певної професії. НАПРИКЛАД: *о́ранка*, *боронування*, *озимина́* (з мовлення працівників сільського господарства); *боцман*, *швартóві*, *палуба* (з мовлення моряків).

Існує професійна лексика лікарів, учителів, юристів, водіїв, шахтарів, бухгалтерів, акторів та ін.

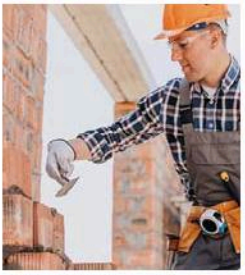
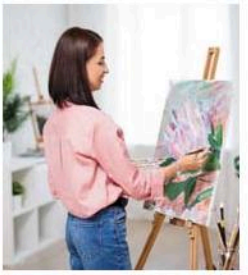
90 І. Прочитайте текст і випишіть окремо щонайменше п'ять загальновживаних слів і п'ять – професійних. Про людей якої професії пише автор?

У штурманській рубці нічого нового юнга не побачив, не знайшлося там також ні ліхтаря, ні свічки. У маленькій шухляді цокав хронометр, під пальцями шаруділи карти й листки локацій та астрономічних таблиць.

Вийшовши з рубки, пішли на так званий нижній капітанський місток, де звичайно міститься каюта капітана *(М. Трублаїні)*.

ІІ. Яких слів у мові, на вашу думку, більше – загальновживаних чи професійних?

91 І. Представників яких професій зображено на фото? Оберіть дві із цих професій і випишіть до них професійні слова з довідки. Доповніть записи кількома власними прикладами.

ДОВІДКА. Кардіограма, акварель, цемент, симфонія, стетоскоп*, котлован, октава, бетон, сольфеджіо, дриль, мольберт, ноти, штукатурити, палітра, аспірин, акорд, компрес, ескіз.

* *Стетоскóп* – медичний інструмент для вислуховування серця, легенів.

ІІ. ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Складіть і розіграйте за особами діалог (5–7 реплік), пов'язаний з одним із наведених фото. Використайте професійні слова. За потреби скористайтеся довідкою.

92 Хто зможе пригадати три слова, що належать до професійної лексики водіїв або спортсменів? А хто добере ще більше таких слів?

Терміни

Термін – це спеціальне слово, яке вживають для найменування конкретного поняття з якоїсь галузі знань. **НАПРИКЛАД:** *синтаксис*, *омоніми* (мовознавство); *чисельник*, *квадрат* (математика); *цитоплазма*, *бактерія* (біологія); *раунд*, *пенальті* (спорт).

Основна сфера застосування термінів – **науковий** та **офіційно-діловий** стилі.

Пояснення термінів можна знайти в **термінологічних словниках**, а найбільш уживаних із цих слів – і в **тлумачному**. У словнику термін подають із позначками. **НАПРИКЛАД:** *спец.* (спеціальне слово), *тех.* (техніка), *хім.* (хімія), *фізк.* (фізкультура).

93 I. Запишіть терміни в чотири колонки: 1) математичні; 2) літературознавчі; 3) медичні; 4) спортивні.

Множення, аут*, дільник, персонаж, квадрат, поема, сюжет, хірургія, тайм, ін'єкція, драма, ангіна, казка, термометр, гросмейстер.

* *Аут* – переліт м'яча, шайби за межу.

II. З одним словом (на вибір) складіть і запишіть речення з однорідними членами.

94 ЧОМУ ТАК? Поміркуйте, чому в професійному мовленні стоматолога, учителя мови й агронома термін ***корінь*** матиме різне значення. Яке саме?

стіл – столи

річ – речі

95 **Гра «Знайди професіоналізми».** Об'єднайтеся в групи (за рядами, варіантами тощо). Хтось із групи називає професію, а інша група має дібрати відповідний професіоналізм. Групи почергово мають назвати по 2–3 професії.

96 Випишіть зі своїх підручників з математики, географії та природознавства по 2–3 терміни. Поясніть лексичне значення цих слів. Із двома словами (на вибір) складіть і запишіть речення.

97 Виконайте завдання одного з варіантів (на вибір).

Варіант А. Напишіть невелике висловлення (5–8 речень) на одну з тем: «Як вирощують пшеницю», «Як будують кораблі», «На космічній орбітальній станції», «Як народжується малюнок», «Швидка допомога». Використайте професійні слова.

Варіант Б. Напишіть невелике висловлення (5–8 речень) на тему «Моя улюблена професія» (або про професію ваших батьків чи когось зі знайомих). Використайте професійні слова, неологізми.

12. ДІАЛЕКТНІ ТА ПРОСТОРІЧНІ СЛОВА

Про слова, властиві мовленню жителів певної місцевості, і слова, яких варто уникати в спілкуванні

ПРИГАДАЙМО. Що таке синоніми?

98 **А.** Прочитайте виділені діалектні слова та наведені поруч їхні літературні відповідники.

оре́ля – гойдалка

на півночі України

ме́шти – туфлі

на заході України

тре́мпель – вішак

на сході України

Б. Яке слово в кожному прикладі зрозуміле всім українцям і без словників? А яке – вживають лише жителі певної місцевості?

В. Зробіть висновок про особливості діалектних слів.

Діалектні слова

Діалектні слова (діалектизми) – це слова, які властиві мовленню лише жителів певної місцевості. Ці слова здебільшого незрозумілі тим, хто живе в іншій місцевості. **НАПРИКЛАД:** *ко́гу́т* (півень), *бузько́* (лелека), *ви́діти* (бачити), *ла́кітки* (ласощі), *ва́рош* (місто), *жали́ва* (кропива).

Для пояснення значень діалектних слів існують спеціальні **словники діалектизмів. У тлумачних** словниках діалектні слова подають із позначкою *діал.*

99 І. Прочитайте речення, замінюючи виділені діалектні слова літературними відповідниками (з довідки). З якою метою автори скористалися діалектними словами?

1. По вечéрі вони з Андрієм довго **гуторили** *(М. Олійник)*. 2. Зірки мерехтіли, як золоті **чічки** *(В. Стефаник)*. 3. Надворі зима, а мені така **файна** весна приснилася *(В. Стефаник)*. 4. Розвели серед двору **ватру** й грілися, а деякі варили вечерю *(Мирослав Ірчан)*. 5. Кремзлики, шкубанки, книдлі – це надзвичайно смачні страви з **бараболі**, які готують на Буковині та Закарпатті *(Із журналу)*. 6. Стрімкими **плаями**, густими лісами пробирались, брели через бурхливі весняні потоки (*В. Бадурук*).

Вáтра

Чíчка

ІІ. Складіть і запишіть одне речення з двома виділеними словами (на вибір).

ДОВІДКА. Квіти, гарна, вогнище, картопля, стежка *(у горах)*, говорити.

100 ЧОМУ ТАК? Поясніть, чому подані в першому рядку **синоніми** до іменника *лелека* відносимо до діалектних слів, а в другому – до загальновживаних.

1. Бузькó, бýшель, гáйстер, боця́н.
2. Лелека, чорногуз, бусол.

101 Прочитайте слова. У якому рядку наведено діалектні слова? Доберіть до них літературні відповідники з іншого рядка (запишіть парами).

ґáздá	обíйстя	файно	гарáзди	плай	легінь

гарно	подвір'я	стежка	господар	парубок	достатки

Просторічні слова

За обставин невимушеної, переважно побутової, розмови вживають **просторíчні слова**. До них належать:

- слова, які перекручені, спотворені: *сюдою*, *тута*, *осісьо*, *охтобус* (автобус);

- слова, яким властивий відтінок зниженості, згрубілості: *ляпати* (говорити), *витріщатися*, *телепень*.

Зверніть увагу!

Просторічних слів варто уникати в повсякденному спілкуванні. У художніх текстах їх можуть використовувати для негативної характеристики персонажів або для жартівливого забарвлення.

102 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Поміркуйте над словами Василя Сухомлинського: «Говорити скаліченою мовою – це все одно, що грати на розладнаній скрипці». Чи калічить мову суржик – змішування слів різних мов?

103 Відредагуйте речення та запишіть. Скористайтеся поданою нижче рубрикою «Культура мовлення».

1. Мені невдобно в тебе просити. 2. Здрастє, шановна Ірино Дмитрівно! 3. Хто сьогодні діжурний? 4. Канєшно, я допоможу тобі. 5. Який вкусний пиріг! 6. Наталці подарували сиреньові чобітки. 7. Я зайду до прийомної.

104 Укладіть словничок діалектних слів (5–10 слів), які вживають у вашій місцевості або в місцевості, де проживають ваші знайомі, друзі. Доберіть до цих слів літературні відповідники.

105 СИТУАЦІЯ. Перебуваючи в транспорті, у магазині тощо, уважно дослу́хайтеся до мовлення тих, хто поруч. Чи вживають вони просторічні слова? Що ви порадили б тим, хто користується такими словами?

106 Сканувавши QR-код або перейшовши за посиланням *https://cutt.ly/jLzibus*, ознайомтеся зі словами, що поширені в різних куточках України. Чи помітили ви слова, які характерні для вашої місцевості? Складіть речення зі словом, яке найбільше сподобалося.

Культура мовлення

Правильно	НЕправильно
напевно	навєрно
незручно	невдобно
звичайно	канєшно

Правильно	НЕправильно
смачно	вкусно
приймальня	прийомна
витончений (гарний)	ізящний

13. СТИЛІСТИЧНО ЗАБАРВЛЕНІ СЛОВА

Про слова, які закріпилися за певним стилем мовлення, та особливості вживання цих слів

ПРИГАДАЙМО. Які є стилі мовлення? Чим вони різняться?

107 **А.** З'ясуйте, з яким стилем мовлення співзвучні наведені ілюстрації та слова під ними.

Тьопати, скиглити, дітлашня

Ухвалити, заслухати, парламентар

Б. Чи доречними будуть слова першої групи в текстах офіційно-ділового стилю? А слова другої групи – у текстах розмовного стилю?

В. Зробіть висновок щодо вживання окремих слів у різних стилях мовлення.

Стилістичне забарвлення слів

Стилістично забарвленими називають слова, які вживають лише в окремих стилях мовлення або в одному з них. **НАПРИКЛАД:** *знаменник* (науковий стиль), *декларувати* (офіційно-діловий стиль), *жаднюга* (розмовний стиль).

Види стилістично забарвленої лексики

Вид лексики	Стилі, у яких переважно вживаємо слова	Приклади
Суспільно-політична	публіцистичний, офіційно-діловий	*парламентар, загальнодержавний*
Офіційно-ділова	офіційно-діловий, публіцистичний	*інструкція, ініціювати*
Наукова	науковий	*доданок, молекула*
Розмовна	розмовний, художній	*комп, дітлахи, шкандибати*

Зверніть увагу!

Для **офіційно-ділової** та **наукової** лексики характерні однозначність сприйняття та відсутність емоційного забарвлення.

108 Випишіть стилістично забарвлені слова. У якому стилі може бути використане кожне з них? Укажіть слова іншомовного походження.

Ходити, плентатися, працює, функціонує, зиркати, дивитися, спортзал, світлий, периметр, стовбичити, ледащо, комбайн, ноутбук, низько, загальнонародний, ве́лік, префікс, відфутболити, військово-патріотичний, фотосинтез, вранці, теплопровідність.

109 I. ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Виберіть спільно три речення, які інформаційно пов'язані з поданою діаграмою. Запишіть кожен / кожна ці речення так, щоб утворився текст. Перевірте одне в одного виконання.

А	Супутниковий зв'язок заснований на використанні штучних супутників Землі.
Б	Пластикові матеріали не розкладаються в ґрунті сотні років.
В	Ці хімічні сполуки негативно впливають на імунну систему людини.
Г	Найбільші гірські системи світу – Альпи, Гімалаї, Анди.
Д	Спалювати їх не можна, адже під час горіння виділяються діоксини.

Використання пластику

II. Підкресліть у своєму тексті слова, характерні для наукового стилю мовлення.

III. Доповніть усно свій текст 2–3 реченнями на основі інформації, яку висвітлено на діаграмі.

110 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Чому не можна спалювати сухе листя, траву, вироби з пластику? Які є екологічно чисті варіанти позбутися їх?

111 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що ви зайшли до кабінету керівництва школи, щоб замовити учнівський квиток. Розіграйте за особами діалог в **офіційно-діловому** стилі (повідомте мету свого візиту; запитайте, чи потрібне свідоцтво про народження; дізнайтеся про правила оформлення тощо). Використайте офіційно-ділову лексику.

- ✓ реєстрація
- ✓ вирішити
- ✓ розглянути
- ✓ надати
- ✓ інструкція
- ✓ особисті дані
- ✓ електронний документ
- ✓ свідоцтво про народження
- ✓ сформулювати замовлення
- ✓ відповідати вимогам

Зверніть увагу!

Розмовні слова надають мовленню неофіційного звучання, тому є неприпустимими для офіційно-ділового та наукового стилів. А офіційно-ділова лексика не завжди доречна в розмовному мовленні.

112 Прочитайте речення. Які слова в них ужито недоречно? Відредагуйте усно речення.

1. Лесю, доведи, будь ласка, до відома вчителя, що я захворів. 2. Дівчинко, ти з якого питання плачеш? 3. Щойно від Дениса надійшла пропозиція піти на річку купатися. 4. Директор ліцею звернувся до учнів та учениць із проханням не дибати по клумбах. 5. Інспекторка погомоніла з учнями та ученицями про заходи пожежної безпеки. 6. Бабуся продукує смачні пиріжки.

113 Доберіть до виділених слів синоніми, яких не вистачає в таблиці. Хто зможе заповнити найбільше пропусків?

	Синоніми	
	без стилістичного забарвлення	стилістично забарвлений
солодощі	ласощі	пундики
думати	міркувати	...
заметіль	...	хуртеча
реготати	...	...
розумний	...	...

114 І. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Підкресліть стилістично забарвлені слова. Які з них надають висловленню невимушеності, а які – офіційності?

1. – Так, не будь спойлером, а то забаню *(О. Остапченко)*. 2. Міністерство освіти і науки України опр(е,и)людднило р(е,и)комендації щодо зарахуван(н)я дітей до 1 класу. 3. Усю ніч без пер(е,и)починку пленталися змучені люди і тварини бе(з,с)крайньою сухою пустелею *(З. Тулуб)*. 4. Кальцій – один із найнеобхідніших макроелементів для здоров(')я людини *(З підручника)*.

ІІ. Випишіть 2 слова (на вибір), у яких можливі чергування звуків.

14. ПРАВИЛЬНЕ ВЖИВАННЯ СЛІВ

Про поширені лексичні помилки, вживання паронімів та інших слів у властивому їм значенні

ПРИГАДАЙМО. 1. Навіщо знати лексичне значення слів? 2. Що таке пароніми?

115 Відредагуйте речення. Укажіть просторічні слова. Чи помічали ви під час відвідування громадських місць лексичні помилки в мовленні інших?

1. На дверях магазину – вивіска «Закрито». 2. Йому не повезло, бо в продажі не було того, що він хотів. 3. Біля магазину зібралася велика черга. Денис запитав: «Хто крайній?» 4. Кавуни та дині завезуть у магазин через дві неділі. 5. На касі можна розрахуватись і налічкою, і карточкою.

ДОВІДКА. У продажу (а не *в продажі*). Хто останній? (а не *Хто крайній?*). Зачинено (а не *закрито*).

116 І. Запишіть на місці пропуску слово, обравши його з наведених навпроти в рамці.

1. Вона навчається в ... школі.	музичній / музикальній
2. Тобі личить ... форма.	воєнна / військова
3. Книжка про часи ... лихоліття.	військового / воєнного
4. Друзі йшли ... вулицею.	освітленою / **освіченою**
5. У святá вулиці особливо	людяні / людні
6. ... людина вміє заспокоїти.	тактовна / тактична
7. Бабуся вміє ... травами.	лічити / **лікувати**
8. Треба їхати в ... село.	**сусіднє** / сусідське

ІІ. Доберіть синоніми до виділених слів.

Зверніть увагу!

ВІДКРИТИ АМЕРИКУ	✓ Рахунок у банку – відкриваємо. ✓ Книжку, зошит – розгортаємо. ✓ Очі – розплющуємо.	✓ Двері – відчиняємо. ✓ Замóк – відмикаємо.

117 Відредагуйте речення та запишіть правильно.

1. Розкрийте підручники, щоб виконати завдання. 2. Не відкривайте вікно без потреби. 3. Дезінфекційні засоби розміщено в людяних місцях. 4. Залишаючи приміщення, виключайте електроприлади. 5. Запрошуємо прийняти участь у конкурсі. 6. Допоможи мені рішити задачу. 7. Це вірна відповідь! 8. Мені потрібно лише два часа.

118 Розгляньте за посиланням *https://cutt.ly/YZ6pHXw* або наведеним QR-кодом пост у фейсбуці про розмежування значення деяких паронімів. Розкажіть однокласникам й однокласницям про особливості вживання цих слів. За бажанням підготуйте аналогічний пост і розмістіть його в соцмережах.

119 Відредагуйте текст і запишіть правильно. Скористайтеся поданою нижче рубрикою «Культура мовлення».

Моя найкраща подруга – Наталка. Ми всігда разом ходимо до школи, бо живемо на сусідських вулицях. Кожного тижня провідуємо бабусю Оксану, допомагаємо їй вимити пол, постірати, принести води. Наша бабуся чуйна, лагідна, вона володіє рідким даром – уміє розповідати цікаві бувальщини.

Культура мовлення

РОЗРІЗНЯЙМО

Сусíдній – розташований поруч, поблизу чогось *(сусідній район, сусідня школа)*.

Сусíдський – належний, властивий сусідові *(сусідський хлопець, сусідський кіт)*.

* * *

Рідкúй – 1) який перебуває у стані рідини *(рідкий борщ)*; 2) у якому складники розміщені нещільно *(рідкий ліс)*.

Рíдкісний – який буває, трапляється дуже рідко *(рідкісний талант, рідкісна книжка)*.

ФРАЗЕОЛОГІЯ

Фразеологія (від грец. *phrasis* – вислів і *logos* – учення) – це розділ мовознавства, що вивчає фразеологізми.

15. ФРАЗЕОЛОГІЗМИ

Про лексичне значення фразеологізмів, фразеологічні синоніми й антоніми та про красу й багатство української мови

ПРИГАДАЙМО. 1. Чим слово відрізняється від словосполучення? 2. Які є члени речення?

120 **А.** Поясніть лексичне значення виділених фразеологізмів.

1. Від Києва до Чернігова **рукою подати.**
2. Сьогодні в аквапарку **ніде яблуку впасти.**

Б. Замініть кожен фразеологізм одним словом із таким самим значенням. Що при цьому втратять висловлення?
В. Зробіть висновок про роль фразеологізмів у мовленні.

Особливості фразеологізмів

Фразеологізми – це стійкі сполучення слів, які за лексичним значенням відповідають одному слову (словосполученню). **НАПРИКЛАД:**

рукою подати (близько)	*бити байдики* (ледарювати)
за царя Гороха (давно)	*гаряча голова* (запальна людина)

Фразеологізм є одним членом речення. **НАПРИКЛАД:** 1. *Сергій із Назаром глека побили*. 2. *Віталій кинувся тікати з усіх ніг.*

Лексичне значення фразеологізмів можна з'ясувати за **фразеологічним словником.**

Роль у мовленні

У художній літературі та в розмовному мовленні фразеологізми допомагають виразніше передати певну думку, вони роблять висловлення яскравим, образним, емоційним.

Зверніть увагу!

Лексичне значення фразеологізму не випливає з лексичного значення слів, із яких він складається. У фразеологізмах не можна заміняти чи вилучати якесь слово.

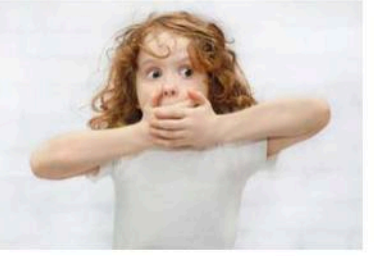
121 Знайдіть у кожній групі фразеологізм. Свій вибір обґрунтуйте. Поясніть лексичне значення фразеологізмів.

Пекти раків – ловити раків;
бити в барабан – бити байдики;
яскрава зірка – як зірок на небі;
як білка в ко́лесі – біжить білка;
водяна пара – ні пари з уст;
скуштувати березової каші – їсти кашу;
вогонь Прометея* – яскравий вогонь.

**Вогóнь Прометéя* (*прометеїв вогонь*) – незгасне прагнення до досягнення високої та благородної мети.*

122 Доберіть із попередньої вправи фразеологізми, які будуть доречними в ситуаціях, зображених на світлинах.

123 І. Прочитайте текст. Визначте його тип і стиль мовлення. Чим цікавий цей текст?

ВОДОЮ НЕ РОЗЛИТИ

Ми з Дмитром дружимо ще з першого класу. Однолітки кажуть, що нас навіть водою не розіллєш. І хоча з Дмитром інколи каші не звариш, але я на це не зважаю.

Ось і минулої суботи ми домовилися піти ловити рибу. Я і черв'яків накопав, і вудочки приготував, а друг навіть за холодну воду не брався. О восьмій ранку ми мали зустрітися біля криниці, але Дмитро прийшов аж через пів години. Я лише розвів руками.

Риболовля виявилася вдалою, ми спіймали багато карасів. Після обіду почали насуватися дощові хмари, і ми, узявши ноги в руки, змушені були тікати додому. Злива наступала нам на п'яти, ми дуже промокли й змерзли так, що зуб на зуб не попадав. Але все одно були задоволені *(З посібника)*.

II. Випишіть фразеологізми та з'ясуйте їхнє лексичне значення за фразеологічним або тлумачним словником. Поясніть роль фразеологізмів у поданому тексті. Які з них увиразнюють риси людської вдачі?
III. Який фразеологізм «заховався» на ілюстрації до тексту?

124 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Якби ви були художником, то який гумористичний малюнок зробили б до одного з фразеологізмів, ужитих у тексті попередньої вправи?

125 Спишіть речення, замінюючи виділені слова синонімічними фразеологізмами (оберіть із таблиці). Підкресліть фразеологізми як члени речення.

як грім із неба	наламав дров	водять за носа
витати в хмарах	ані за холодну воду	

1. Треба бути практичним, а не **наївним.**
2. Звістка прийшла **несподівано.**
3. Світланка одразу здогадалася, що її **обманюють.**
4. Уже тиждень байдикує, не береться **ні за що.**
5. Марк тепер тільки зрозумів, що **завдав шкоди.**

126 Прочитайте фразеологізми. Поясніть їхнє лексичне значення, усно замінивши одним словом (словосполученням). За потреби користуйтеся довідкою.

Накивати п'ятами, розправляти крила, в пух і прах, як сніг на голову, народитися в сорочці, з комарів носок, робити з мухи слона, нагріти руки, крокодилячі сльози, набрати в рот води, сізіфова праця*, до сьомого поту.

ДОВІДКА. Утекти, набирати сили, ущент, раптово, бути щасливим, маленький, перебільшувати, нажитися, нещирість почуттів, мовчати, марна праця, виснажливо.

**Сізіфова праця (робота)* – надзвичайні зусилля, спрямовані на досягнення чогось, які не дають бажаних результатів.

127 ЧОМУ ТАК? Поясніть, чому в першому прикладі виділене сполучення слів є фразеологізмом, а в другому – ні.

1. Я вас веду не до легкої перемоги! Це буде досить **міцний горішок.**

2. Денису трапився дуже **міцний горішок** – ніяк не міг його розколоти.

128 І. Виконайте тестові завдання.

1. До кожного фразеологізму першої колонки доберіть фразеологізм-**синонім** із другої.

1 кури не клюють	**А** бути у хвості
2 робити з мухи слона	**Б** хоч греблю гати
3 рукою подати	**В** хоч трава не рости
4 пасти задніх	**Г** не за морями
5 море по коліна	**Д** згущувати фарби

2. До кожного фразеологізму з першої колонки доберіть фразеологізм-**антонім** з другої.

1 як кіт наплакав	**А** кури не клюють
2 неначе черепаха	**Б** пливти проти течії
3 в одну дудку грати	**В** не братися за холодну воду
4 пливти за течією	**Г** з усіх ніг
5 гнути спину	**Д** говорити різними мовами

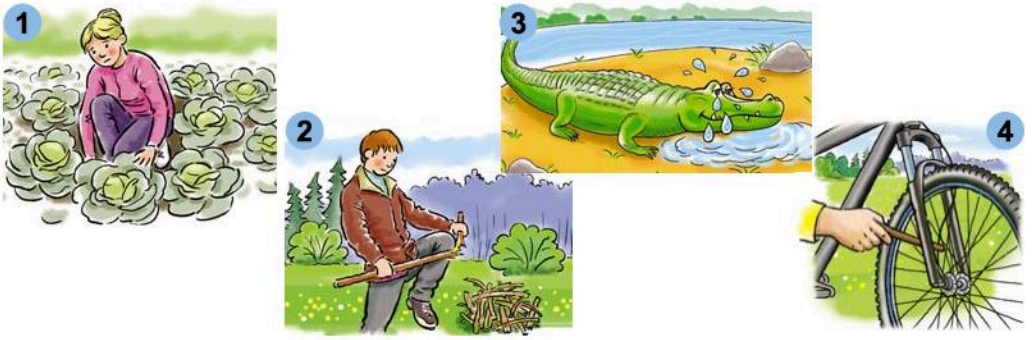
ІІ. Наведіть приклад життєвої ситуації, у якій можна скористатись одним із поданих фразеологізмів.

129 І. Визначте, які слова пропущено у фразеологізмах.

Мало каші ... ; виводити на чисту ... ; яблуку ніде ... ; брати близько до ... ; грати першу ... ; товкти воду в ... ; не чуючи землі під ... ; з'їсти пуд ... ; хоч греблю ... ; народитися під щасливою ... ; тримати носа за ... ; не бачити далі свого ... ; казка про Курочку ... ; сім п'ятниць на ... .

ІІ. Із двома поданими фразеологізмами (на вибір) складіть усно речення.

130 Відгадайте, які фразеологізми «заховалися» на малюнках. Поясніть лексичні значення цих висловів. З одним фразеологізмом складіть і запишіть речення.

131 Хто зможе дібрати два фразеологізми зі словом *голова*? А хто чотири? А хто ще більше? Проведіть подібний конкурс з іншими словами, наприклад: *рука*, *нога*, *сніг*, *вогонь*, *сім*.

132 І. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Підкресліть фразеологізми. З якою метою автори скористалися ними?

1. Киян заст(е,и)рігають обходити десятою дорогою ст(е,и)хійні ринки *(З інтернет-джерел)*. 2. Ну, що ж, цікаво було под(е,и)витися, як міняють шило на мило *(А. Григорук)*. 3. Кайдашиха пр(е,и)кусила язика, але її розбирала злість *(І. Нечуй-Левицький)*. 4. М(е,и)нає день, тиждень, місяць, і пів року збігло за водою *(Марко Вовчок)*. 5. Ти будеш жить, ще будеш ти любити, топтати ряст і слухать солов(')я *(Олесь Гончар)*.

ІІ. Поясніть уживання розділових знаків у четвертому та п'ятому реченнях.

133 Виконайте завдання одного з варіантів (на вибір).

Варіант А. Складіть і запишіть есе (5–7 речень) на тему якогось фразеологізму (на вибір).

Варіант Б. Складіть і запишіть розповідь (5–7 речень) на довільну тему, використавши щонайменше два фразеологізми (на вибір).

Культура мовлення

Правильно	НЕправильно
даруйте на слові	не в обіду сказано
смішки та пересмішки	хіхоньки та хахоньки
бісики пускати	строїть глазки
коли рак свисне	після дождіка в четвер

16. ДЖЕРЕЛА ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ

Про те, як народжуються та живуть фразеологізми

134 Прочитайте вірш. Про який фразеологізм ідеться? Як автор пояснює його походження? Доведіть, що джерелом цього вислову є жива народна мова.

ЗАРУБАЙ НА НОСІ

Гриць катався на льоду, не спитавши мами,
Та й потрапив у біду: шурхнув з ковзанами.
Мамин гнів хлоп'я мале пам'ятає й досі:
«Бить не битиму, але зарубай на носі!»
Дивно це було сприймать хлопцеві малому:

«Як? На носі зарубать? Ще й собі самому?»
Може, нині смішно вам в теплім дружнім колі.
Гриць тепер сміється й сам – Гриць давно вже в школі.
В літгурток він став ходить і знайшов розгадку:
Ніс походить від *носить* в нашому випадку!
Бо носили в пра́віки* за собою всюди
Па́лички і дощечки́ неписьменні люди.
І як ми в записники все заносим з вами,
Так вони – на дощечки, звані в них *носами*.
Отже, вираз виник там, а зберігся й досі.
Це, читачу, й ти затям, зарубай на носі!

Д. Білоус

**Пра́вік* – давнина, старовина.

Джерела української фразеології

Джерело	Приклади
Жива народна мова	дати гарбуза, о́бликом по́ли, підкласти свиню, кліпати очима
Мова людей певної професії (трудової діяльності)	шито білими нитками, дати задній хід, закласти фундамент
Антична міфологія	вогонь Прометея, сізи́фова праця, нитка Аріа́дни, олімпійський спокій
Біблія	не одним хлібом живе людина, святе сімейство, манна небесна
Художня література	гидке каченя *(із твору Г. Х. Андерсена)*

135 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Прочитайте фразеологізми та визначте джерело походження кожного з них.

1. Грати першу скрипку. 2. Мало каші з'їв. 3. Вавило́нське стовпотвори́ння*. 4. Казка про солом'яного бичка. 5. Нести свій хрест.

**Вавило́нське стовпотвори́ння* – повне безладдя, гармидер, нестримний галас, метушня.

136 І. Прочитайте фразеологізми, поясніть їхнє значення. З мовленням людей якої професії пов'язано виникнення кожного з висловів?

Спіймати на гачок, стригти під один гребінь, на космічній швидкості, піднятися на космічну висоту, покласти першу

цеглину, штурмувати небо, як по нотах, закручувати гайки́, стріляний горобець, спускати на гальмах.

II. З двома фразеологізмами (на вибір) складіть і запишіть по одному реченню.

137 I. Поясніть лексичне значення поданих фразеологізмів. Що вам відомо про їхнє походження? Скористайтеся фразеологічним словником.

Ахілле́сова п'ята, нитка Аріа́дни, сізи́фова праця, а́вгієві стайні, танта́лові му́ки, го́рдіїв вузол.

II. З одним фразеологізмом (на вибір) складіть і запишіть речення.

138 I. Спишіть речення. Підкресліть фразеологізми як члени речення.

1. Ти вже два дні байдики б'єш, краще б допоміг. 2. Юля відповідала на запитання мов по нотах. 3. Денис уважно придивлявся та мотав собі на вус. 4. Вибачте, але я не прихильник сізи́фової праці! 5. Хлопець зрозумів, що проговорився, упіймався на гачок. 6. Славко з усіх ніг помчав у двір.

II. Позначте цифрою над кожним фразеологізмом джерело його походження: *1* – жива народна мова; *2* – мова людей певної професії (трудової діяльності); *3* – антична міфологія.

Для вас, допитливі

Чи знаєте ви, що зі словом *тіка́ти* можна дібрати аж 20 фразеологізмів? А хочете дізнатися, про кого й чому кажуть *біла ворона*? Багато цікавої та корисної інформації про фразеологізми можна знайти на сторінках книжок **Антоніни Мовчун** «*Мовні скарби*» та **Віктора Ужченка** «*Народження і життя фразеологізму*».

Про те, що вас найбільше вразило в цих книжках, що сподобалося, розкажіть однокласникам / однокласницям.

17. ПРИСЛІВ'Я, ПРИКАЗКИ, КРИЛАТІ ВИСЛОВИ, АФОРИЗМИ

Про різновиди фразеологізмів та про красу й багатство української мови

ПРИГАДАЙМО. Що таке прислів'я і приказки?

139 Послухайте текст «І за холодну воду не візьметься» Г. Нехворовської (перейдіть за посиланням *https://cutt.ly/u6R2Qfa* або QR-кодом). Випишіть прислів'я. Як вони характеризують тітку Уляну та Миколку?

140 І. Хто зможе відновити з поданих слів прислів'я? Запишіть відновлені вислови. Поясніть зміст двох із них (на вибір).

1. Дім, згода, а незгода, будує, руйнує. 2. Хто, діло, за тим, рано, підводиться, водиться. 3. М'яко, твердо, стеле, та, спати. 4. Ранні, а пізні, росу, пташки, сльози, п'ють, ллють. 5. Не страшний, череді, вовк, дружній.

ІІ. Підкресліть антоніми, поясніть їхню роль у прислів'ях.

141 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Чому в народі кажуть, що без роботи день роком стає?

Різновидами фразеологізмів є **прислів'я, приказки, крилаті вислови, афоризми.** **НАПРИКЛАД:**

Прислів'я (розгорнуте судження, закінчена думка; виражено висновок)	**Приказка** (більш стислий вислів, без вираженого висновку)
За двома зайцями поженешся – жодного не впіймаєш.	Ганятися за двома зайцями.
Не кажи гоп, поки не перескочиш.	Коли рак свисне.

Афоризм

Афори́зм – це короткий влучний вислів, який виражає яку-небудь узагальнену думку. Для афоризмів характерна як завершеність думки, так і яскравість форми її вираження. **НАПРИКЛАД:** *1. Україно моя, мені в світі нічого не треба, тільки б голос твій чути і ніжність твою берегти (А. Малишко). 2. Найбільший прояв геніальності – у засіяній ниві (О. Довженко).*

Крилатий вислів

Крилатим називають вислів, який став широко вживаним завдяки своїй виразності. **НАПРИКЛАД:** 1. *Борітеся – поборете (Т. Шевченко).* 2. *Я мислю – отже, існую! (Р. Декарт).*

Джерелом більшості крилатих висловів є літературні твори, Біблія, міфологія.

142 Установіть відповідність між частинами прислів'їв. Відновлені прислів'я запишіть. Опишіть ситуації, у яких доречно вжити один із висловів (на вибір).

1 Час, як вода,	**А** заплачеш зимою.
2 Згаяного часу	**Б** дим не заховаєш.
3 Проспиш весною –	**В** усе вперед тече.
4 Вітер не піймаєш,	**Г** й конем не доженеш.

143 Користуючись різними інформаційними джерелами, доберіть і запишіть по одному прислів'ю чи приказці про книжку, хліб, навчання, пори року.

144 І. Прочитайте афоризми. Поясніть, як ви їх розумієте.

1. Наша дума, наша пісня не вмре, не загине, от де, люди, наша слава, слава України *(Т. Шевченко)*. 2. Можна вибрать друга і по духу брата, та не можна рідну матір вибирати *(В. Симоненко)*. 3. Чудова думка втрачає свою цінність, коли вона погано висловлена *(Вольтер)*. 4. Сміх – це сонце: воно проганяє зиму з людського обличчя *(В. Гюго)*.

ІІ. З одним із поданих висловів складіть і запишіть речення з прямою мовою.

145 Поясніть, як ви розумієте такі визначення: *«Афоризм – це роман одним рядком»*, *«Афоризми – це літературні делікатеси»*, *«Афоризм – це мінімум слів, максимум змісту»*.

146 І. Прочитайте крилаті вислови. Який смисл закладено в кожному з них?

1. І чужому научайтесь, й свого не цурайтесь! *(Т. Шевченко)*. 2. Кожна грубість починається зі слабкості *(Сенека)*. 3. Те, що незрозуміло, потрібно з'ясувати *(Конфуцій)*. 4. Доля допомагає сміливим *(Теренцій)*.

ІІ. Придумайте ситуацію, у якій доречно було б ужити один з поданих висловів.
ІІІ. Пригадайте кілька відомих вам крилатих висловів. Визначте їхнє джерело.

147 Поясніть значення крилатих висловів латинського походження. За потреби скористайтеся словниками.

1. Швидше, вище, сильніше! (Citius, altius, fortius!) 2. Статус-кво (status quo). 3. Постскриптум (post skriptum; *P. S.*). 4. Табула раса (tabula rasa). 5. Вето (veto).

148 Складіть і запишіть невелику розповідь (6–8 речень), у якій доречно використайте один із поданих народних висловів. Доберіть до тексту заголовок. Якого стилю мовлення ви будете дотримуватися?

1. Яка пшениця, така й паляниця. 2. На сонці тепло, а біля матері добре. 3. Без води й борщу не звариш. 4. У ре́шеті води не наносиш. 5. І море починалося з краплі. 6. Кожний вітер по-своєму дме. 7. Що нині утече, те завтра не зловиш. 8. Хто літом працює, узимку не голодує.

149 За поданим QR-кодом або посиланням http://surl.li/fhthl перегляньте пост «Прислів'я і приказки», який розміщено на сторінці «ЗнатиМОВУ» у фейсбуці. Про що йдеться в цьому матеріалі? Доберіть аналогічні приклади.

Проєкт

Об'єднайтеся в групи. Придумайте та розіграйте в ролях рекламний ролик (сценку) на одну з поданих тем.

1. НОВІ СЛОВА.

Ця реклама має розповісти про нові слова та сприяти їхньому доречному вживанню в мовленні.

2. ПЕРЛИНИ ФРАЗЕОЛОГІЇ.

Ця реклама має переконати в тому, що фразеологізми роблять наше мовлення виразнішим і яскравішим.

18. УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО З РОЗДІЛІВ «ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ОРФОГРАФІЯ» І «ФРАЗЕОЛОГІЯ»

150 І. Прочитайте текст. Чи достовірною загалом, на вашу думку, є наведена інформація? Чи можна назвати твердження в першому реченні сумнівним?

РОБОТ-ДИДЖЕЙ*

Із **сучасними** технологіями можливо все. І ро́боти-футболісти, які влаштовують змагання між собою, і роботи-собаки та роботи-коти, які прогулюються з вами.

Винахідники створили електронного диджея. Вибираючи музичні записи, цей диво-пристрій використовує зворотний зв'язок із тими, хто прийшов потанцювати. Комп'ютеризований диджей відстежує реакцію молоді на музику й добирає аудіокомпозиції відповідно до жвавості публіки. Він бачить розташування людей у залі, вимірює швидкість

їхнього серцебиття і навіть оцінює, наскільки вони **активні**. За цими результатами пристрій змінює мелодійність, ритм і темп музики, не даючи публіці нудьгувати. Електронний диджей може не тільки добирати композиції, а й складати власні «твори», компонуючи треки** *(Із журналу)*.

* *Диджéй* – той, хто веде музичну програму.

** *Трек* – доріжка фонограми, а також сама фонограма.

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Випишіть у дві колонки по чотири слова: власне українські та іншомовного походження.
2. Укажіть слова, які ввійшли в українську мову порівняно недавно. Із чим це пов'язано? Чи можна вважати неологізмами слова *робот* і *комп'ютер*?
3. Знайдіть музичні терміни та професійні слова. Поясніть їхню роль у тексті.
4. Доберіть синоніми й антоніми до виділених слів.
5. Складіть за темою цього тексту гумористичне речення, використавши застарілі слова.

6. Доповніть усно прочитане висловленням (2–4 речення) за поданою світлиною. Використайте по можливості неологізми.

151 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Які технічні засоби з'явились останнім часом і як вони допомагають нам?

152 I. Прочитайте чотири групи фразеологізмів, пов'язаних із частинами тіла людини. Оберіть фразеологізми однієї групи й поясніть їхнє значення.

усьому **голова** золота голова мати голову на в'язах		водити за **ніс** під самим носом клювати носом
опустити **руки** золоті руки руки загребущі		іти **нога** в ногу ледве ноги несуть з ніг на голову

II. Складіть і запишіть речення з двома поданими фразеологізмами (на вибір).

153 Складіть мовознавчу казку про те, як застарілі слова приходили в гості до неологізмів, чи про подорож слів іншомовного походження. Або ж оберіть іншу тему: про культуру мовлення, терміни, професійні слова тощо. А чи могла б охорона пропустити просторічні слова на свято до слів української літературної мови?

154 Проведіть у класі **флешмоб** на тему *«Фразеологізми в повсякденному житті»*. Для цього зробіть фото чи відео життєвої ситуації та доберіть влучний фразеологізм (накладіть його на фото чи озвучте у відео). Або ж навпаки: спочатку оберіть фразеологізм, а потім до нього – фото чи відео. Обміняйтеся своїми роботами з однокласниками й однокласницями.

155 Виконайте тестові завдання.

1. У реченні *«Вона **хутенько** підвелася, поклала шитво на траву й клубочком покотилася до хати по кухлика»* виділене слово є

А неологізмом
Б історизмом
В власне українським словом
Г запозиченим словом

2. Подвоєні букви треба писати в обох словах рядка

А хоб..і, ін..овація
Б ван..а, барок..о
В спагет..і, Одіс..ей
Г гол..андський, тон..а

3. Букву ***и*** треба писати на місці пропуску в обох словах рядка

А Аргент..на, пр...нтер
Б г..рлянда, Браз..лія
В роум..нг, пар..зький
Г д..ректор, ауд..єнція

4. Історизмами є всі слова в рядку

А дворяни, жорна, перст
Б кольчуга, веретено, кошовий
В ректи, поміщик, січови́к
Г жупан, зріти, боярин

5. Стилістично забарвленими є всі слова в рядку

А парламентар, озеро, фотосинтез
Б словотвір, звірятко, трамвай
В ініціювати, доданок, жаднюга
Г швидко, фонетика, ледащо

6. Установіть синонімічні пари (один фразеологізм є зайвим).

Слово	*Фразеологізм*
1 обманути	**А** утерти носа
2 вигадати	**Б** з іншої опери
3 недоречно	**В** обвести круг пальця
4 безперешкодно	**Г** висмоктати з пальця
	Д як по маслу

моя сторінка

ЯК ЦЕ БУЛО

АРЕНА – ЦЕ ПІСОК

Арена латинською мовою означає «пісок». У велетенському Колізеї – цирку, що був споруджений у Стародавньому Римі в І столітті нашої ери й уміщував до 70 тисяч глядачів, а також у цирках інших міст відбувалися бої гладіаторів. Майданчики, де відбувалися такі бої, посипали піском, який убирав кров, пролиту в поєдинках. Згодом і сам майданчик, на якому відбувається циркова вистава, почали називати *ареною*.

У переносному значенні слово *арена* означає також місцевість, район воєнних дій чи взагалі поле діяльності *(Є. Чак)*.

ЦІКАВО ЗНАТИ

ЯК РАК СВИСНЕ

Українці кажуть «*як рак свисне»,* англійці – *«when the pigs fly»* (у перекладі: «коли свині літатимуть»).

А ось як українською та англійською мовою звучатимуть інші поширені вислови:

- жити на широку ногу – to live at a highrate;
- світ за́ очі – to follow one's nose;
- байдики бити – to twiddle one's thumbs;
- дати прочухана – to box smb'sears (*З посібника*).

НА ДОЗВІЛЛІ

ВЕСЕЛА ВІКТОРИНА

Відгадайте загадки. Які фразеологізми «приховано» в них?

1. Його вішають, коли засмучуються.
2. Цю кашу куштує той, кого лають, суворо карають.
3. Навколо нього обводять, коли хочуть обманути.
4. Їх продають, коли сміються.
5. Їх беруть на плечі, коли швидко біжать, тікають.
6. Вона болить, коли дуже переживаєш, страждаєш.
7. Вони нападають, коли не хочеться працювати, лінуєшся.

УСМІХНІМОСЯ

– Не вірю я приказкам.

– Чому?

– Приказка каже, що мовчання – золото. Я от мовчав на уроці, а вчитель мені двійку поставив.

СЛОВОТВІР. ОРФОГРАФІЯ

Словотвір – це розділ науки про мову, що вивчає способи й особливості творення похідних слів.

19. ЗМІНЮВАННЯ І ТВОРЕННЯ СЛІВ. ПОХІДНІ Й НЕПОХІДНІ СЛОВА

Про твірні слова як базу для творення нови́х слів

156 **А.** Поміркуйте, яке з поданих слів виникло раніше за два інших.

морозиво

мороз

морозильник

Б. Спосіб творення яких двох слів ми можемо простежити (пояснити)?
В. Чи можемо нові слова утворювати від уже наявних у мові слів?

Словозміна – це творення форм слова за допомогою закінчень. НАПРИКЛАД: *дощ – дощі, дощу, дощем*. Форми слова мають **те саме лексичне значення.**

Словотворення – це творення нових слів від тих, що вже є в мові. НАПРИКЛАД: *дощ* → *дощови́й*; *дощ* → до́щик. Унаслідок словотворення виникають слова з **іншим лексичним значенням.** ПОРІВНЯЙМО:

ВЕЛОСИПЕД

Змінювання слова	Творення слів
велосипеди велосипедом	велосипедний (шолом) велосипедист
	

Непохідні й похідні слова

Розрізняємо слова непохідні й похідні.

Непохідні слова – це ті, які НЕ утворено від інших слів. **НАПРИКЛАД:** *місяць, поле, стіл, небо, зелений, тихий.*

Похідні слова – це ті, які утворено від інших слів. Спосіб творення похідних слів можна простежити. **НАПРИКЛАД**, *колоситися* утворено від *колос; книгарня* – від *книга*; *сніговик* – від *сніг.*

Похідне слово здебільшого має суфікс або префікс. **ПОРІВНЯЙМО:**

Непохідні слова	Похідні слова
око	окуліст
слива	сливовий
сніг	засніжений

157 ЧОМУ ТАК? Поясніть, чому вважаємо, що на першій схемі наведено **форми** іменника *ліс*, а на другій – **похідні** від нього слова.

158 Запишіть послідовно подані слова у дві колонки: 1) непохідні; 2) похідні.

День, осінній, нога, співак, ікра, парк, перехід, роса, кінотеатр, океан, південний.

КЛЮЧ. Підкресліть у словах першої колонки першу букву. Якщо ви правильно виконали завдання, то з підкреслених букв прочитаєте назву річки.

159 I. ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Прочитайте прислів'я. Хтось із вас має виписати чотири непохідних слова, а хтось – чотири похідних. Перевірте одне в одного правильність виконання.

1. Життя прожити – не поле перейти. 2. Гостре словечко коле сердечко. 3. Одна бджола мало меду наносить. 4. За родинним столом і їжа смачніша. 5. У дитини заболить пальчик, а в мами – серце.

II. Поясніть, як ви розумієте значення одного з прислів'їв (на вибір).

Твірне слово

Твірне слово – це слово, від якого утворено похідне слово. **НАПРИКЛАД,** іменник *дощ* є твірним для прикметника *дощовий*.

Для утворення похідного слова використовують усе твірне слово або лише його частину. **НАПРИКЛАД:** ***вітер → вітерець; слово → словник.***

Як знайти твірне слово? → Дібрати **спільнокореневе** слово, яке найближче до похідного за лексичним значенням і простіше за будовою

клен → кленовий

летіти → вилетіти

млин → млинар

160 Прочитайте попарно записані слова. З'ясуйте, яке слово є твірним для іншого. Запишіть і проведіть стрілку від твірного слова до похідного.

ЗРАЗОК. *Співати → переспівати; водяний ← вода.*

1. Солити – пересолити. 2. Виходити – ходити. 3. Усний – уста. 4. Лицарський – лицар. 5. Військо – військовий.

161 I. **Гра «Знайди слово».** Знайдіть у кожній групі слів одне, яке є твірним для слова правої колонки. Запишіть слова парами. За кожне правильно знайдене слово – 1 бал.

розказувати, казкар, казати	?	переказати
ніченька, ніч, ночувати		нічний
ніч, ночувати, нічник		переночувати
світанок, світити, світло		засвітити
казкар, казка, розказати		казковий

II. Розберіть за будовою два слова правої колонки (на вибір).

162 I. Прочитайте текст та, перейшовши за посиланням *https://cutt.ly/S59cAFO* або QR-кодом, розгляньте плакат «Як уберегтися від блискавки?». Чи корисною для вас є отримана інформація? Що нового для себе ви дізналися?

ПРАВИЛА, ЯКІ РЯТУЮТЬ ЖИТТЯ

Кожної секунди на Землі відбувається більше сорока розрядів блискавки. Частина з них ударяє в землю.

Як діяти під час грози? Якщо ви перебуваєте в помешканні, зачиніть усі вікна й двері: протяг притягує кульову блискавку. Покладіть подалі від себе мобільний телефон.

Якщо ви опинились у лісі або в парку, тримайтеся місця, де низькі дерева. Дуб, тополя, сосна та ялина найбільше проводять електричний розряд, найменше – верба, клен і кущі. Не ховайтеся під високим деревом: воно також притягує блискавку. Крім того, є небезпека падіння важких гілок *(З довідника)*.

II. Знайдіть у тексті та на плакаті 5–6 похідних слів. Запишіть ці слова.

III. Сформулюйте колективно правила безпечної поведінки під час блискавки на основі двох джерел інформації – тексту й плаката «Як уберегтися від блискавки?». Використайте виписані похідні слова.

163 Доберіть чотири прикметники на позначення кольорів, утворених від назв квітів, овочів, фруктів. **НАПРИКЛАД:** *волошковий.*

164 I. Доберіть до кожного іменника форму слова та похідний прикметник. Виділіть закінчення у формах слів і корені в похідних словах.

ЗРАЗОК. *М'ята – м'ятою, м'ятний.*

Літо, вітер, голос, ранок, річка, подих.

II. Складіть і запишіть невеликий текст (2–3 речення), використавши якнайбільше поданих іменників. Форму іменників можна змінювати або використовувати замість них дібрані прикметники.

20. ОСНОВНІ СПОСОБИ СЛОВОТВОРЕННЯ

Про те, як утворюємо похідні слова

ПРИГАДАЙМО. Що таке префікс і суфікс?

165 **А.** Визначте, яке з наведених слів утворено за допомогою суфікса, а яке – префікса.

Б. Яке слово має два корені? Як його утворено?
В. Зробіть висновок про різноманітність способів творення нових слів в українській мові.

Слова можна утворювати різними способами від тих слів, які вже існують у мові. Для творення похідних слів найчастіше використовують суфікси й префікси.

Основні способи словотворення

Назва способу	Як утворюємо слово	Приклади
Префіксальний	За допомогою префікса	*котити* → *відкотити* *їхати* → *доїхати*
Суфіксальний	За допомогою суфікса	*осінь* → *осінній* *дощ* → *дощовий*
Префіксально-суфіксальний	За допомогою префікса й суфікса одночасно	*рукав* → *нарукавник* *піч* → *припічок*
Безафіксний	Відкиданням закінчення або суфікса й закінчення	*синій* → *синь* *блакитний* → *блакить*
Складання слів або основ	Поєднанням двох і більше слів або їхніх основ	*сухі фрукти* → *сухофрукти*
Абревіація	Поєднанням початкових букв (звуків) або частин кількох слів	*Європейський Союз* → *ЄС* *Телевізійна служба новин* → *ТСН* *лісове господарство* → *лісгосп*
Перехід слів з однієї частини мови в іншу	*черговий учитель* → *увійшов черговий* ↓ (прикметник) ↓ (іменник)	

Дізнатися про спосіб творення слова можна зі **словотвірного словника.**

Зверніть увагу!

Під час творення слів можливе **чергування** звуків. НАПРИКЛАД: *сі̲ль – со̲льовий, молоко̲ – молоч̲ний.*

166 І. Обґрунтуйте спосіб творення поданих слів.

1. Премудрий (*префіксальний*). 2. Вечірній (*суфіксальний*). 3. Надбрівний (*префіксально-суфіксальний*). 4. Зелень (*безафіксний*). 5. Овочесховище (*складання*). 6. СТО* (*абревіація*).

**СТО* – станція технічного обслуговування.

ІІ. Випишіть три перших слова та розберіть їх за будовою.

167 І. Запишіть слова у дві колонки залежно від способу словотворення: 1) префіксальний; 2) суфіксальний. Доповніть кожну колонку одним власним прикладом.

Роздивитися, полтавський, прегарний, принести́, літературний, переддень, березовий, сестричка, подумати, мудрець, зекономити, сольовий.

ІІ. Позначте в словах префікси й суфікси.

168 **Гра «Розгадай ребус».** Відгадайте слова й доберіть до них твірні. Визначте спосіб словотворення.

169 І. Прочитайте виразно вірш. Випишіть слова, утворені префіксальним способом.

СПРАВИ ЛІТА

Знаєш, скільки справ у літа?
Їх усіх не полічити!
Треба нам підсмажить спини,
Ніс убрати в ластовиння,
Накупати нас у річці
Наперед на три сторіччя,
Та іще подарувати
Лісу й лугу буйні шати.
Словом, справ – не полічити!
Та найбільше треба літу,
Щоб зуміли я і ти
Набагато підрости!

А. Костецький

II. Складіть і запишіть два речення про відпочинок під час канікул. Використайте щонайменше 2–3 слова, утворених префіксальним або суфіксальним способом.

170 I. Доведіть, що всі подані слова утворено префіксально-суфіксальним способом. Доберіть до кожного з них твірне й запишіть. Позначте суфікси та префікси.

ЗРАЗОК. *Тиша* → *затишок*.

Підсніжник, при́хвостень, навушник.

II. Назвіть слова, під час творення яких відбулося чергування звуків.

III. Поясніть лексичне значення виділеного слова та доберіть до нього синонім. За потреби скористайтеся тлумачним словником.

171 I. ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Розподіліть між собою групи слів. Утворіть від слів своєї групи слова безафіксним способом і запишіть за зразком. Перевірте одне в одного правильність виконання.

ЗРАЗОК. *Молодий* → *молодь*, *перелазити* → *перелаз*.

Група А. **Переглядати, високий, переходити.**
Група Б. **Виходити, міцний, перекладати.**

II. Підкресліть букви на позначення звуків, які чергуються під час словотворення.

172 I. Зіставте виділені в реченнях слова за такими ознаками: 1) частина мови; 2) синтаксична роль; 3) лексичне значення. Визначте спосіб творення виділених слів у другій колонці.

Підійшов **знайомий** хлопець.	До мене зателефонував **знайомий**.
Побачили **пораненого** птаха.	**Поранений** швидко одужав.
Співали ввечері **колискові** пісні.	Мати заспівала **колискову**.

II. Складіть і запишіть речення зі словами *військовий* (прикметник) і *військовий* (іменник). За потреби скористайтеся довідкою.

ДОВІДКА. *Військовий*: 1) іменник, назва особи за родом заняття; 2) прикметник, ознака предмета за відношенням до війська, військової служби *(аеродром, форма, літак)*.

І ТАКЕ БУВАЄ

– Петрику, як називають людину, яка пасе гусей?
– Гусар.

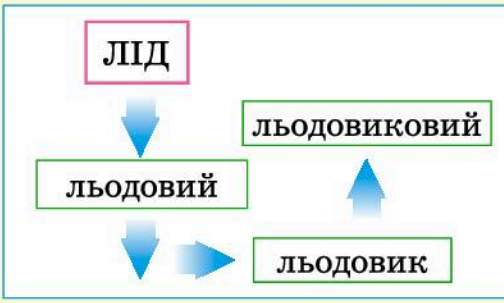
Цікаво, а як би той Петрик назвав людину, яка пасе корів? А верблюдів?

Словотвірний ланцюжок

Сукупність спільнокореневих слів, розміщених у такій послідовності, у якій їх утворено, становить **словотвірний ланцюжок**. Кожне попереднє слово є твірним для наступного. **ПОРІВНЯЙМО:**

дощ → *дощовий* → *дощовик*

Слово *дощ* є твірним для прикметника *дощовий*. А *дощовий* є твірним для іменника *дощовик*.

173 Розгляньте словотвірні ланцюжки. З'ясуйте, яке слово від якого утворено та яким способом.

1. Дослідити → дослід → до́слідний → дослідник.
2. Зерно → зернята → зернятка → зе́рнятковий.
3. Дати → продати → продавець → продавчиня.

174 I. Утворіть словотвірні ланцюжки зі слів кожної групи. Першим записуйте непохідне слово.

1. Лісовичок, ліс, лісовик. 2. Переходити, ходити, перехід. 3. Десять, десятка, десятковий. 4. Вітрило, вітер, вітрильний. 5. Зло, злоба, злобливий.

II. Поясніть усно творення похідних слів двох перших груп.

175 I. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Обґрунтуйте написання.

1. Дощ **пройшов шовковою** ходою і л(е,и)шив на листі краплі сліз *(В. Сосюра)*. 2. Бачу за морями золоті дороги, де пр(е,и)пав до неба **синьоокий** степ *(В. Сосюра)*. 3. Піднялися крила **сонних** вітряків, і ч(е,и)решню білу вітер ро(с,з)будив... *(М. Рильський)*. 4. Уже в(е,и)шневі **зацвіли** сади – і сніг пахучий падає на воду *(М. Рильський)*.

II. Визначте спосіб творення виділених слів та розберіть їх за будовою.
III. Складіть і запишіть речення зі словом *дорослі* так, щоб воно було іменником. Визначте спосіб словотворення цього іменника.

21. ЗМІНИ ПРИГОЛОСНИХ ПІД ЧАС УТВОРЕННЯ СЛІВ ЗА ДОПОМОГОЮ СУФІКСІВ *-СЬК-, -СТВ-*

Про те, які звуки чергуємо перед ***-ськ-, -ств-***

ПРИГАДАЙМО. З якими звуками чергуємо приголосні [г], [к], [х]?

176 **А.** З'ясуйте, від яких слів та за допомогою яких суфіксів утворено подані слова.

студент**ський**	студент**ство**
учитель**ський**	учитель**ство**

Б. До якої частини мови належать слова кожної колонки?
В. Зробіть висновок, слова якої частини мови утворюємо за допомогою суфікса *-ськ-*, а якої – за допомогою суфікса *-ств-*.

Суфікси ***-ськ-, -ств-***

Під час творення слів за допомогою суфіксів ***-ськ-, -ств-*** деякі приголосні зазнають змін, які зафіксовано й на письмі.

г, ж, з + ***-ськ-*** (ий) = ***-зьк-*** (ий) ***-ств-*** (о) = ***-зтв-*** (о)	*Острог* → *острозький* *боягуз* → *боягузтво*
к, ч, ц + ***-ськ-*** (ий) = ***-цьк-*** (ий) ***-ств-*** (о) = ***-цтв-*** (о)	*чумак* → *чумацький*, *чумацтво*
х, с, ш + ***-ськ-*** (ий) = ***-ськ-*** (ий) ***-ств-*** (о) = ***-ств-*** (о)	*Калуш* → *калуський* *птах* → *птаство*

ВИНЯТКИ: *казахський, тюркський, баскський, герцогський, цюрихський, мекканський, іракський, падишахський, ламаншський, нью-йоркський.*

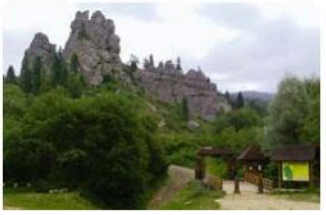
Зверніть увагу!

Букву ***т*** перед суфіксами *-ськ-*, *-ств-* на письмі зберігаємо. **НАПРИКЛАД:** *студент – студентський, студентство, Бахму́т – бахмутський.*

ОРФОГРАМА

Буквосполучення *-зьк-, -цьк-, -ськ-, -зтв-, -цтв-, -ств-*

177 І. Прочитайте назви пам'яток архітектури та природного ландшафту. У яких областях України вони розташовані? Скористайтеся підказками біля фото.

Урицькі скелі	Меджибізький замок	Збаразький замок
		
с. Урич, Львівщина	**смт Меджи́біж,** Хмельниччина	**м. Збараж,** Тернопільщина

ІІ. Поміркуйте, від якого слова та яким способом утворено кожну назву. Які приголосні звуки під час словотворення зазнали змін?

178 Утворіть від поданих іменників прикметники за допомогою суфікса *-ськ-* і запишіть. Підкресліть букви на позначення звуків, які змінилися.

ЗРАЗОК. *Парубо<u>к</u> – парубо<u>ц</u>ький.*

Хижак, печеніг, мученик, латиш, ткач, жебрак, викладач.

179 І. Утворіть від кожного іменника по два похідних слова: 1) за допомогою суфікса *-ськ-*; 2) за допомогою суфікса *-ств-*. Запишіть за зразком.

ЗРАЗОК. *Козак – козацький, козацтво.*

Представник, брат, дослідник, волонтер, чумак.

ІІ. Поясніть лексичне значення останнього слова. За потреби скористайтеся тлумачним словником. Складіть із цим словом речення.

Зверніть увагу!

Якщо іменник у кінці основи має суфікс ***-к-***, то цей суфікс зникає, коли творимо прикметник на *-ськ-(ий)*. **НАПРИКЛАД:** *П'ятихатки – п'ятихат**ськ**ий, Горлівка – горлів**ськ**ий.*

180 І. ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Оберіть одну з поданих груп географічних назв. Утворіть від цих назв прикметники й запишіть. Обміняйтеся зошитами й перевірте одне в одного правильність виконання.

ЗРАЗОК. *Магдебург – магдебурзький.*

Група А. Прилуки, Рига, Галич, Страсбург, Бородянка.
Група Б. Дрогобич, Прага, Париж, Калуш, Володарка.

ІІ. Складіть і запишіть речення, використавши одне з утворених слів.

181 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. До якого міста України ви хотіли б поїхати з класом на екскурсію? Що в цьому місті вас може зацікавити?

182 Утворіть від поданих іменників за допомогою суфікса *-ськ-* прикметники й запишіть. Позначте суфікси.

ЗРАЗОК. *Агент – агентський.*

Емігрант*, журналіст, гігант, студент, президент, турист.

---

* *Еміґра́нт* – особа, що залишила батьківщину й виїхала в іншу країну для постійного чи тривалого проживання.

183 Виконайте тестові завдання.

1. Прикметник із *-цький* можна утворити від іменника

А хорват **В** печеніг
Б словак **Г** казах

2. Орфографічну помилку допущено в рядку

А паризький, запорізький **В** чумацький, криворіжзький
Б словацький, хижацький **Г** козацький, французький

184 I. Прочитайте назви професій. Утворіть від кожної назви іменник за допомогою суфікса *-ств-* і запишіть.

ЗРАЗОК. *Бджільник – бджільництво.*

Овочівник, хлібороб, ткач, столяр, садівник, лісівник, гончар, кравець, птахівник.

II. Підкресліть букви на позначення звуків, які змінилися під час словотворення (якщо такі є).
III. Розберіть за будовою похідне слово, утворене від виділеного.

185 I. Прочитайте іменники, розміщені ліворуч. Утворіть від них прикметники (усно). Поміркуйте, із яким іменником, розміщеним праворуч, найдоцільніше поєднати кожен утворений прикметник. Слова можна використати лише один раз.

ЗРАЗОК. *Херсон, кавун – херсонський кавун.*

альпініст Острог
Львів президент
Франція журналіст Прага
Миргород

+

кортеж торт
парфуми академія
вода круасан
спорядження репортаж

II. **Складіть і запишіть речення з одним словосполученням (на вибір).**

22. ЗМІНИ ПРИГОЛОСНИХ ПІД ЧАС ТВОРЕННЯ ІМЕННИКІВ ІЗ СУФІКСОМ *-ИН-*

Про те, коли пишемо ***чч*** *в іменниках із суфіксом -ин-*

186 **А.** Прочитайте речення. Зверніть увагу на виділені буквосполучення.

Вітає Чернігів**ська** область!	Вітає Чернігів**щ͡ина**!
Вітає Черніве**цька** область!	Вітає Черніве**чч͡ина**!

Б. За допомогою якого суфікса утворено слова другої колонки?
В. Зробіть висновок, чи змінюються буквосполучення *-ськ-*, *-цьк-* перед суфіксом *-ин-* в іменниках.

Букви щ і чч в іменниках

Під час творення іменників із суфіксом ***-ин-*** від прикметників на *-цьк-(ий)* і *-ськ-(ий)* відбуваються зміни приголосних, а саме:

- буквосполучення ***-цьк-*** змінюємо на ***чч***;
- буквосполучення ***-ськ-*** змінюємо на ***щ***.

СЬК + ИН = ЩИН (а)	*львів**ськ**ий* → *Львів**щ͡ина*** *черка**ськ**ий* → *Черка**щ͡ина***
ЦЬК + ИН = ЧЧИН (а)	*вінни**цьк**ий* → *Вінни**чч͡ина*** *коза**цьк**ий* → *Коза́**чч͡ина***

Зверніть увагу!

Запам'ятайте написання слова *Галичина* (утворено від *Галич*).

ОРФОГРАМА

Букви ***щ***, ***чч*** в іменниках із суфіксом ***-ин-***

187 ЧОМУ ТАК? Поясніть, чому іменник *Одещина* пишемо з буквою *щ*, а *Хмельниччина* – з буквосполученням *чч*.

188 Прочитайте речення. Випишіть іменники із суфіксом *-ин-* і визначте твірні слова та спосіб словотворення. Які зміни приголосних відбулися?

ЗРАЗОК. *Гуцульщ͡ина* ← *гуцульський* (суфіксальний).

1. Голос Соломії Крушельницької, уродженки Тернопільщини, підкорював оперні сцени світу. 2. На Полта́вщині розпочав свою творчість байкар Леонід Глібов. 3. Звенигородщина – куточок України, де народився Тарас Шевченко.

189 І. Утворіть і запишіть від поданих прикметників іменники із суфіксом *-ин-*. Підкресліть та обґрунтуйте орфограми.

ЗРАЗОК. *Полтавський – Полтавщина.*

Козацький, батьківський, кріпацький, уманський, гайдамацький, одеський, київський.

ІІ. Поясніть, які лексичні значення може мати іменник, утворений від виділеного слова. За потреби скористайтеся тлумачним словником.

190 І. Утворіть від поданих слів іменники із суфіксом *-ин-* та запишіть ці іменники у дві колонки: 1) із буквосполученням *чч*; 2) із буквою *щ*. Зверніть увагу, що утворені іменники потрібно писати з **великої букви**.

Німецький, вінницький, чернігівський, чернівецький, миколаївський, турецький, білоцерківський.

ІІ. Складіть і запишіть одне речення з утвореним іменником (на вибір).

191 Складіть із кожним поданим словом словотвірний ланцюжок і запишіть за зразком.

ЗРАЗОК. *Суми → сумський → Сумщина.*

Миргород, Харків, Охтирка, Овруч.

192 Виконайте тестові завдання.

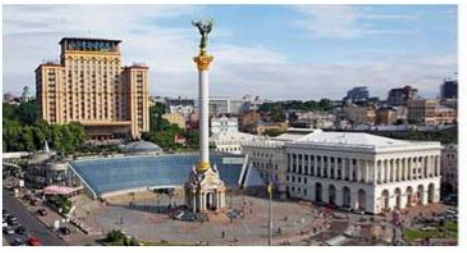
1. Букви **чч** треба писати на місці пропуску в обох словах рядка

А Черка..ина, Вінни..ина
Б Миколаїв..ина, Туре..ина
В Брацлав..ина, Слова..ина
Г Хмельни..ина, Німе..ина

2. Букву **щ** треба писати на місці пропуску в обох словах рядка

А Сум..ина, гайдама..ина
Б Херсон..ина, Уман..ина
В Чернігів..ина, солдат..ина
Г Коза..ина, Житомир..ина

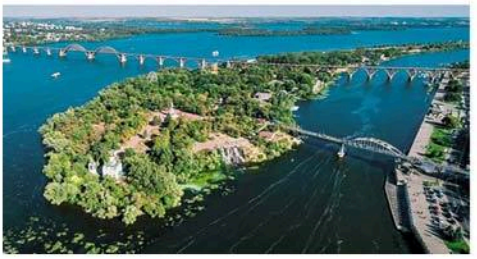
193 Пригадайте мальовничі куточки рідного краю. Напишіть розповідь (5–6 речень) про віртуальну мандрівку Україною. Використайте іменники із суфіксом *-ин-*, утворені від прикметників на *-ськ-(ий), -цьк-(ий)*. Наприклад: *Полтавщина, Вінниччина*. За потреби скористайтеся довідковими джерелами.

Київ

Харків

Дніпро

Одеса

23. СКЛАДНІ СЛОВА. СПОЛУЧНІ ГОЛОСНІ ЗВУКИ В СКЛАДНИХ СЛОВАХ

Про те, як із двох слів утворити одне

ПРИГАДАЙМО. У чому полягає особливість творення нових слів способом складання?

194 **А.** Чому слова, розміщені в правій колонці, ми називаємо складними?

вітер, двигун	→	вітр**о**двигун
чорні брови	→	чорн**о**бровий
сховище для овочів	→	овоч**е**сховище

Б. За допомогою яких голосних поєднано частини слів правої колонки?
В. Зробіть висновок, як можна утворити складне слово.

Складні слова

Складним називають слово, яке має два чи більше коренів. Таке слово утворюємо шляхом поєднання кількох слів (основ слів, частин слів). **НАПРИКЛАД:** ***сталевар, сонцезахисний, новобудова.***

Частини в складно́му слові поєднуємо:

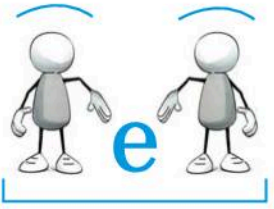
за допомогою сполучного голосного звука	без сполучного голосного звука
*важк**о**атлет*	*Миргород*
*брон**е**жилет*	*крайнебо*
*житт**є**пис*	*шеф-кухар*
(буква **є** позначає звук [**е**])	

Сполучні голосні

У ролі сполучних голосних у складних словах виступають голосні **[о], [е]**. Роль сполучного голосного також може виконувати останній голосний першого слова. **НАПРИКЛАД:** *морепродукти, автовокзал, стометровий, півтораметровий, всюдихід, перекотиполе.*

Зверніть увагу!

Складні іменники, утворені за допомогою сполучного голосного звука, **пишемо ра́зом.** Разом також пишемо й складні прикметники, утворені від цих іменників. **НАПРИКЛАД:** *зорепад, дроворуб, чорно́слив, гори́цвіт, лісостеповий (лісостеп), теплообмінний (теплообмінник).*

Наголошуй правильно!
чорно́слив
чорно́зем
гори́цвіт

195 І. Утворіть від кожної пари слів і запишіть складне слово. Підкресліть, якщо є, букви на позначення сполучних голосних.

ЗРАЗОК. *Вітер, двигун – вітродвигун.*

Земля, трусити; гриб, подібний; сміття, звалище; ліс, смуга; **край, небо**; ікони, писати; чорний, земля; закон, проєкт; овочі, сховати; дощ, міряти; місяць, ходити; овочі, різати.

ІІ. Що означає іменник *крайнебо*, утворений від виділених слів? Доберіть до нього, скориставшись словником, 4–5 синонімів, які за будовою є складними словами. З двома синонімами складіть і запишіть два речення за картиною С. Васильківського.

С. Васильківський. Український пейзаж

196 І. Прочитайте текст. Що нового ви дізналися?

СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ ПЕРЕСУВАННЯ

На вулицях наших населених пунктів досить поширеними стали електросамокати, гіроборди, моноколеса.

Гіроборд – двоколісний засіб пересування без керма. Щоб розпочати рух, треба нахилитися вперед, для гальмування – відхилитися назад.

У багатьох країнах використовувати гіроборди на тротуарах і автомобільних дорогах заборонено. Покататися можна тільки на приватній території. Чому так? Через небезпеку травмування та наїзду на пішоходів. Користуючись новітнім електротранспортом, не варто забувати про техніку безпеки (*З інтернету*).

ІІ. Випишіть складні слова. Підкресліть букви, які позначають сполучні голосні [о],[е]. Визначте спосіб словотворення.

197 **Гра «Відгадай слово».** Упізнайте за поданими реченнями складні слова. За кожне правильно відгадане слово – 1 бал.

1. Рослина, яка може вбити звіра. 2. Побутовий прилад, який варить каву. 3. Рослина, у якої горить цвіт. 4. Розділ мовознавства, який вивчає способи творення слів. 5. Тварина, яка їсть мурах. 6. Завод, на якому випікають хліб. 7. Система захисту від блискавки.

ІІ. Придумайте один подібний приклад і запишіть його.

198 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що ви потрапили на зйомки фантастичного фільму або телевізійного шоу про можливості людини. Раптом режисер цікавиться у вас: «Що неймовірне, екстремальне ви могли б додати до сюжету?» Підготуйте усну відповідь (2–3 речення) на запитання. Використайте складні слова.

- ✓ авіатехніка
- ✓ кібератака
- ✓ планетохід
- ✓ ультразвук
- ✓ мікроорганізми
- ✓ суперсила
- ✓ геолокація
- ✓ акватехніка
- ✓ електромобіль

Кадр з українського фільму-фентезі «Тільки Диво», реж. Олена Каретник

199 І. Спишіть речення, замінюючи подані в дужках словосполучення складними словами. Використайте сполучні голосні.

1. Пролетіли знову гуси над долиною, над туманом (сиві вуса), над калиною *(П. Сингаївський)*. 2. Наша мова – пісня (сто голосів), нею мріють весни, нею плаче осінь *(Ю. Рибчинський)*. 3. Під вікном берізка (ніжна кора) суховіям виросла на зло *(В. Латанський)*. 4. Сплять тумани (срібні крила), тиша го́рнеться до тиші *(Б. Мозолевський)*. 5. І помчав стежками в гори (ясне око) богатир *(Н. Забіла)*.

ІІ. Підкресліть слова, утворені префіксальним способом.

24. ПРАВОПИС СКЛАДНИХ СЛІВ РАЗОМ І З ДЕФІСОМ (ЗАГАЛЬНІ ПРАВИЛА)

Про написання складних слів з першою іншомовною частиною, а також слів, утворених поєднанням синонімів й антонімів

200 **А.** Які іншомовні частини можна виділити в поданих словах?

Супермама, аудіозапис, фотовиставка, мініпекарня.

Б. Поміркуйте, що означає кожна виділена вами іншомовна частина.
В. Зробіть висновок про те, як пишемо складні слова з першими іншомовними частинами.

Складні слова пишемо разом або з дефісом.

РА́ЗОМ пишемо складні слова:

екопродукти
вебсайт
смартгодинник

- з першими іншомовними частинами:

авіа-, авто-, агро-, аеро-, аудіо-, біо-, веб-, відео-, вело-, гідро-, гео-, дендро-, зоо-, еко-, етно-, євро-, кібер-, кіно-, метео-, прес-, поп-, псевдо-, смарт-, соціо-, теле-, фіто-, фолк- (фольк-), фото-, архі-, бліц-, гіпер-, екстра-, макро-, мікро-, міні-, нано-, преміум-, супер-, топ-, ультра-, флеш-, анти-, віце-, екс-, контр-, лейб-, штабс-, унтер- та ін.

агробізнес, гідропарк, дендропарк, етномузика, кіберполіція, архіскладний, гіперзвук, антивірус, преміумклас, ексчемпіон, контрудар, лейбмедик

РА́ЗОМ пишемо складні слова:	
• першою частиною яких є числівник, записаний словом. **ПОРІВНЯЙМО:** *70-річчя, 6-поверховий*	*сімдесятиріччя, шестиповерховий*

З ДЕФІСОМ пишемо складні слова:	
• утворені повторенням того самого слова. **АЛЕ:** *честь честю, чин чином, одним одна*	*писав-писав, білий-білий, тихо-тихо*
• утворені поєднанням слів-синонімів, слів-антонімів, слів із тим самим коренем	*зроду-віку, більш-менш, з діда-прадіда, цікаве-прецікаве, тишком-нишком*
• утворені поєднанням близьких за значенням слів, що передають єдине поняття	*хліб-сіль* (їжа), *батько-мати* (батьки)
• що означають приблизність	*день-другий, не сьогодні-завтра*

Зверніть увагу!

Про інші правила написання складних слів ви дізнаєтеся, вивчаючи розділ «Морфологія та орфографія».

ОРФОГРАМА

Написання складних слів разом і з дефісом

201 Прочитайте вголос слова. Поясніть, як їх утворено. Обґрунтуйте правилом написання кожного слова.

Автовідповідач, гідроспоруда, мінідиктант, супермодель, легенький-легенький, радий-радісінький, три-чотири.

202 Спишіть складні слова, знімаючи риски.

Мікро/автобус, часто/густо, смарт/авто, супер/маркет, гідро/ізоляція, кіно/сценарій, контр/наступ, авіа/лайнер, батько/мати, десяти/поверховий, міні/диск, топ/модель, гео/локація.

203 Запишіть слова у дві колонки залежно від написання: 1) з дефісом; 2) разом.

Зоо/парк, багато/багато, ізо/лінія, гидко/бридко, зроду/віку, прес/конференція, супер/шоу, ультра/звук, мало/помалу, євро/комісія, не сьогодні/завтра, штабс/капітан.

КЛЮЧ. Підкресліть у словах другої колонки першу букву. Якщо ви правильно виконали завдання, то з підкреслених букв прочитаєте закінчення прислів'я *«Сметаною вареників не ...»*.

204 І. Доберіть до кожного поданого іменника одну із запропонованих іншомовних частин, утворюючи складні слова. Кожну частину можна використати лише один раз.

веб, смарт, кібер, фольк, мікро, бліц, екс, євро, гідро, супер

Дизайн, парк, поліція, годинник, маркет, музика, організм, опитування, чемпіон, ремонт.

ІІ. Запишіть утворені складні слова. Підкресліть орфограми.

205 І. ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Продиктуйте одне одному словниковий диктант, який складався б зі слів, поданих біля вправи, а також із двох складних слів, дібраних вами самостійно. Перевірте одне в одного правильність виконання.

ІІ. Поясніть усно лексичні значення записаних у рамці слів.

супер'яхта
мініфутбол
бліцновини
вебсторінка
смарткартка
ексчемпіон
зроду-віку
з давніх-давен

206 Уявіть, що ви в магазині побутової техніки. Чи можна там знайти товари, назви яких є складними словами? Складіть і запишіть діалог (5–6 реплік) між вами та продавцем / продавчинею. Використайте 3–4 складних слова.

207 Прочитайте фрагменти оголошень. Знайдіть у них орфографічні **помилки**. Обґрунтуйте свою думку.

Оголошення

Мережа будівельних гіпермаркетів запрошує на роботу спеціалістів із веб-дизайну.

Шанувальники музики!

Улітку в мальовничих Карпатах пройде традиційний фольк-фестиваль. Своє мистецтво даруватимуть відомі етногурти.

208 І. Спишіть словосполучення, знімаючи риски.

Останній авіа/рейс, розвиток агро/бізнесу, відпочинок в аква/парку, провели бліц/опитування, термо/регулятор для холодильника, мікро/хвильова піч, зустріч із віце/прем'єром, легенький/легенький вітерець, приїхали тишком/нишком, грибів видимо/невидимо, чекали три/чотири хвилини, увімкнули гео/локацію.

ІІ. Напишіть текст (3–4 речення), використавши в ньому щонайменше два поданих словосполучення (на вибір).

25. ТВОРЕННЯ І ПРАВОПИС СКЛАДНОСКОРОЧЕНИХ СЛІВ

Про слова, утворені поєднанням частин двох і більше слів

ПРИГАДАЙМО. У чому полягає особливість творення нових слів способом абревіації?

209 **А.** Поясніть, як утворено виділені слова.

Дніпрогес
Дніпровська гідроелектростанція

АМС
Автоматична міжпланетна станція*

* *Автоматична міжпланетна станція* – безпілотний космічний апарат.

Б. Чому виділені слова названо складноскороченими?
В. Навіщо, на вашу думку, мовці утворюють складноскорочені слова та користуються ними?

Складноскорочені слова

Різновидом складних слів є **складноскорочені слова**, які ще називають **абревіатурами.**

Складноскорочене слово – це слово, яке утворено способом абревіації (поєднанням початкових букв, звуків або окремих частин двох і більше слів). **НАПРИКЛАД:**

МВФ (Міжнародний валютний фонд)
СБУ (Служба безпеки України)
Євразія (Європа й Азія)

Окремі варіанти творення складноскорочених слів	Приклади
початкові букви або звуки кількох слів	*Національна академія наук* → *НАН*
частина слова + ціле слово	*спеціальний випуск* → *спецвипуск* *запасні частини* → *запчастини*
частина слова + частина слова	*лісове господарство* → *лісгосп* *кібернетичний організм* → *кіборг*

Правопис

Складноскорочені слова **пишемо ра́зом.** НАПРИКЛАД: *меддопомога, дитмайданчик, спецвипуск, епідемситуація.*

Складноскорочені слова, утворені з початкових звуків чи букв, здебільшого записуємо **великими буквами** без крапок між ними. НАПРИКЛАД: *ГЕС (гідроелектростанція), ДТП (дорожньо-транспортна пригода).*

ОРФОГРАМА

Написання складноскорочених слів разом

210 Прочитайте словосполучення. Знайдіть у кожному з них складноскорочене слово та поясніть, як його утворено.

ЗРАЗОК. *Послуги СТО – послуги станції технічного обслуговування.*

Перемога ФК «Динамо», підрозділи Нацгвардії, колядки на Святвечір, тренування на спортбазі, перемога ЗСУ, Харківська облдержадміністрація, закінчив педуніверситет, Чорнобильська АЕС, матч на НСК «Олімпійський», зібралися в турпохід.

ДОВІДКА. Футбольний клуб, Національний спортивний комплекс.

211 І. Утворіть від поданих словосполучень складноскорочені слова й запишіть.

ЗРАЗОК. *Заробітна плата – зарплата.*

Фізична зарядка, медичний пункт, завідувач господарства, технічний нагляд, мультиплікаційний фільм, соціальне страхування, Кабінет Міністрів, спортивна база, технічний огляд, ходить пішки.

II. Складіть і запишіть речення з двома утвореними словами.

Абревіатури, утворені з початкових букв, із будь-яким словом пишемо **з дефісом.** НАПРИКЛАД: *е-кабінет, смс-повідомлення, sms-повідомлення, пін-код, PIN-код, ВІП-обслуговування.*

212 ЧОМУ ТАК? Поміркуйте, чому іменник *штрихкод* пишемо разом, а *пін-код* – з дефісом.

штрихкод
(штриховий код)

пін-код
(персональний ідентифікаційний номер)

213 I. Утворіть від запропонованих назв складноскорочені слова з початкових букв (звуків) слів і запишіть.

ЗРАЗОК. *Збройні сили України – ЗСУ.*

1. Київський політехнічний інститут. 2. Бойова машина піхоти. 3. Міністерство охорони здоров'я. 4. Національний банк України. 5. Зовнішнє незалежне оцінювання. 6. Автоматична заправна станція. 7. Європейський Союз. 8. Українська Народна Республіка.

II. Зачитайте вголос утворені абревіатури.

Зверніть увагу!

Абревіатура ЗСУ має звучати [зе ес у].

214 I. Спишіть речення, замінюючи виділені сполучення складноскороченими словами (абревіатурами).

ЗРАЗОК. *Туристи полетіли до **Сполучених Штатів Америки**. – Туристи полетіли до США.*

1. **Кременчуцький автомобільний завод*** – один із виробників великовантажних автомобілів. 2. Уживайте харчові

продукти, що не містять **генетично модифікованих організмів.** 3. Метою **Світової організації торгівлі** є розроблення системи правових норм міжнародної торгівлі. 4. **Міжнародний олімпійський комітет** опікується проведенням Олімпійських ігор. 5. **Організацію Об'єднаних Націй** було створено після Другої світової війни.

**Кременчуцький автомобільний завод* – КрАЗ.

II. Випишіть із першого речення складні слова й розберіть їх за будовою.

26. НАПИСАННЯ СЛІВ З *ПІВ, НАПІВ-, ПОЛУ-*

Про те, коли слова з ***пів*** *пишемо разом, а коли – окремо*

215 **А.** Поміркуйте, у якому реченні частину ***пів*** можна замінити словом *половина*.

Півмісяць на нічному небі.

Я навчатимуся **пів місяця.**

Б. Яке лексичне значення має виділене слово в першому реченні?
В. Зробіть висновок, коли частину ***пів*** з іменником пишемо окремо.

Слово ***пів***

Числівник ***пів*** зі значенням «половина» з наступним іменником пишемо **окремо.** НАПРИКЛАД: *пів міста, пів яблука, пів години, пів Європи, пів України.*

Якщо ***пів*** із наступним іменником становить єдине поняття та не виражає значення половини, то їх пишемо **разом.** НАПРИКЛАД: *півзахист, півколо, південь.*

ПОРІВНЯЙМО:

1. Аравійський **півострів** найбільший у світі.
2. Туристи облетіли **пів острова** Мадагаскар.

Частини ***напів-, полу-***

Складні іменники з першою частиною ***напів-, полу-*** пишемо **ра́зом.** НАПРИКЛАД: *напівімла, напівфабрикат, полумисок.*

ОРФОГРАМА

Написання слів із *пів*, *напів-*, *полу-* разом та окремо

216 І. Прочитайте й обґрунтуйте правилом написання кожного слова.

Пів апельсина, пів Львова, півколо, напівпітьма, полумисок.

ІІ. Складіть і запишіть словосполучення з кожним словом.

217 Запишіть послідовно слова у дві колонки залежно від написання: 1) окремо; 2) разом.

Пів/Поділля, пів/захист, пів/огірка, пів/городу, пів/оберт, пів/аркуш, пів/аркуша, пів/Нью-Йорка, пів/місяць, пів/обличчя, пів/куля.

КЛЮЧ. У кожному іменнику першої колонки підкресліть першу букву. Якщо ви правильно виконали завдання, то з підкреслених букв прочитаєте закінчення прислів'я *«Без голови рукам і ногам…»*.

218 І. Спишіть, знімаючи риски. Підкресліть та обґрунтуйте орфограму «Написання слів з *пів, напів-, полу-* разом та окремо».

Чекали пів/року, почув напів/правду, відрізали пів/апельсина, купили напів/фабрикати, відремонтували пів/будинку, поїхали на пів/острів, перепливли пів/Дніпра, перше пів/річчя, насипали в полу/мисок.

ІІ. Складіть два речення з поданими словосполученнями (на вибір).

219 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що ви синоптик Українського гідрометеорологічного центру. Складіть прогноз погоди (3–4 речення) на один чи два тижні, використавши подані слова (на вибір).

пів країни	пів дня
пів ночі	пів доби
пів міста	пів року
північ	південь
півмісяць	напівімла

220 Виконайте тестові завдання.

1. Окремо треба писати всі слова в рядку

А пів/світу, пів/острів
Б пів/Європи, пів/захист
В пів/кімнати, пів/лимона
Г пів/куля, пів/грудня

2. Разом треба писати всі слова, ОКРІМ

А напів/провідник **В** пів/оберт
Б напів/імла **Г** пів/сотні

3. Орфографічну помилку допущено в рядку

А пів Європи, напівлюдина **В** півколо, напівзігнутий
Б півдороги, пів хати **Г** пів озера, пів Польщі

221 І. Спишіть речення, знімаючи риски.

1. Збірна України з **фут/залу** пробилася до пів/фіналу чемпіонату Європи. 2. У **давньогрецькому** театрі місця для глядачів розташовували пів/колом перед сценою. 3. Буває, що люди об'їздили пів/світу, а в сусідньому селі не були. 4. Художник-фантаст зобразив напів/роботом славетного богатиря із **Чорнобаївщини** Івана Піддубного. 5. На території **Калуського** району росте дуб, вік якого може сягати пів/тисячоліття. 6. «Ми пройшли лише пів/дороги. Попереду дорога до мрії – чемпіонату світу. Слава Україні!» – написав футболіст після матчу.

ІІ. Визначте спосіб словотворення виділених слів. Обґрунтуйте написання. ІІІ. Поясніть уживання розділових знаків в останньому реченні. Складіть і запишіть речення з прямою мовою, використавши одне слово з *пів*.

222 Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Знайдіть в електронних джерелах інформацію про Івана Піддубного та зображення богатиря в образі напівробота (кіборга). Підготуйте усну розповідь (до 1 хвилини) на основі цієї інформації. Поміркуйте, чому художник-фантаст зобразив богатиря в такому образі.

Варіант Б. Знайдіть в електронних джерелах інформацію про дуби-велетні на території України. Підготуйте усну розповідь (до 1 хвилини) на основі цієї інформації. Поміркуйте, для чого потрібно оберігати лісові насадження.

Проєкт

Об'єднавшись у групи, укладіть невеликий словничок власних географічних назв, у яких під час словотворення змінюється кінцевий приголосний основи (15–20 слів).

ЗРАЗОК. *Озеро Сива<u>ш</u> – сива<u>с</u>ький.*

Для добору слів скористайтеся електронними або паперовими географічними картами. З'ясуйте, у якій області розташовані місто, село, річка, озеро тощо.

27. УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО З РОЗДІЛУ «СЛОВОТВІР. ОРФОГРАФІЯ»

223 І. Прочитайте текст. Яку думку хотів донести автор? Визначте частини тексту (зачин, основна частина, кінцівка).

БАЧИТИ КРАСУ

До села вели нову лінію електропередач і через ліс прорубали **просіку**. Вийшла просіка якраз на трійцю берізок. Довелося спиляти і їх.

Дві берізки були красиві: гінкі, косисті, аж усміхнені... А третя геть нікудишня – ку́ца, горбата, така вже коряка-розкоряка.

Ті дві Кузьма обчухрав та одвіз на своє обійстя*. Гарна купа дровець вийшла. А третю поволокли прямо на сміттєзвалище, бо з нею і моро́читися ніхто не захотів. Коли це нагодився землемір Микола, витяг коряку з купи та й поніс додому...

Заходжу якось до Миколи, а в нього у вітальні на стіні висить **дивовижна** декоративна тарілка з такого візерунчастого дерева, якого ще не доводилося бачити. Сусід помітив моє здивування й каже: «А це з тієї розкоряки, що мало не згнила».

Виходить, ота третя береза теж мала свою красу, а от розгледіти її не кожен міг (За *Є. Шморгуном*).

---

* *Обі́йстя* – садиба, двір.

ІІ. Виконайте завдання до тексту.

1. Випишіть складні слова. Підкресліть букви, які позначають сполучні голосні [**о**], [**е**].

2. Випишіть 4 похідних слова, окрім тих, які ви виписали раніше. Визначте спосіб словотворення.

3. Випишіть три непохідні іменники. Доберіть до кожного з них форму слова та похідне слово.

4. Доберіть синоніми до виділених слів. За потреби скористайтеся відповідним словником.

224 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Поясніть, як ви розумієте вислів *«Не одяг красить людину, а її справи»*.

225 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Хтось із вас має утворити від поданих іменників слова за допомогою суфікса *-ськ-*, а хтось – за допомогою суфікса *-ств-*. Запишіть утворені слова. Перевірте одне в одного правильність виконання.

Козак, студент, парубок, ткач, чумак, агент.

226 І. Спишіть речення, заповнюючи пропуски наведеними словами. Форму слова можна змінювати.

море/продукти | біо/кефір | е/кабінет | електро/мобіль

1. Через кілька років ... можуть витіснити на дорогах конкурентів.
2. Перевагою користування ... є зручність.
3. У ... багато корисних для здоров'я елементів.
4. У виробництві ... використовують спеціальні закваски.

ІІ. Пригадайте й запишіть 4–6 складних слів із першою частиною *електро-*.

227 І. Поміркуйте, яким способом утворено подані імена. У яких словах використано сполучні голосні?

Святослав, Володимир, Мирослава, Любомир, Богдан, Віталіна, Людмила, Владислав, Тихомир.

ІІ. Хто з відомих осіб (історичних діячів, акторів, художників, письменників) має котресь із названих вище імен?
ІІІ. Складіть усно речення, використавши одне з поданих імен у формі звертання.

228 Виконайте тестові завдання.

1. Установіть відповідність між словом та способом його творення (один спосіб творення є зайвим).

Слово	*Спосіб словотворення*
1 зимовий	**А** суфіксальний
2 переписати	**Б** префіксальний
3 нарукавник	**В** суфіксально-префіксальний
4 грушоподібний	**Г** безафіксний
	Д складання слів або основ

2. Разом треба писати обидва слова в рядку

А радіо/станція, видимо/невидимо
Б грушо/подібний, сила/силенна
В з діда/прадіда, супер/акція
Г аудіо/альбом, прес/конференція

3. Окремо треба писати обидва слова в рядку

А міні/футбол, пів/мандарина
Б напів/колом, міні/диктант
В пів/Києва, пів/години
Г пів/місяць, пів/міста

моя сторінка

ЦІКАВО ЗНАТИ!

СЛОВЕСНА ДОЛЯ

В 11-томному Словнику української мови найбільше слів на літеру **П** – аж до 30 тисяч! Чому так? У цьому «винні» префікси, чимало з яких починаються цією літерою. Ось вони: *пере-, перед-, під-, по-, понад-, пра-, пре-, при-, прі-, про-*. Від одного твірного дієслова, наприклад *співати*, можна утворити похідні дієслова: *переспівати, підспівати, поспівати, проспівати* та ін. А від дієслів утворюємо іменники *підспівування, переспівування, поспівування* тощо (За *І. Вихованцем*).

ЯК ЦЕ БУЛО

* * *

Окремі запозичені іменники, які утворено способом складання слів або основ, увійшли до нашої мови як прості слова. Наприклад: *одеколон* (*фр.* «вода з Кельна»), *бісквіт* (*лат.* «двічі випечений»), *пельмені* (*мова комі* «вушка із тіста»).

* * *

Способом складання утворено багато українських прізвищ. Найчастіше дієслова зливалися з іменниками: *Вернидуб, Підіпригора, Перебийніс*. Нерідко до словосполучень, з яких утворено прізвища, уходила частка *не*: *Недайборщ, Неїжмак, Непийвода* (З книги *Г. Передрій, Т. Карпенко «У світі звуків і слів»*).

УСМІХНІМОСЯ

НЕВДАЛЕ СУСІДСТВО

– Чому ти так часто двійки почав одержувати з української мови? – проглянувши Славкові зошити, дивується мама.

– Та мене від Вітька до Мишка пересадили. А який із нього знавець мови? – відповідає Славко.

ДОПОМОГА

Мати дочці:

– Чому ти так пізно повернулася додому?

– Я була в Марійки – допомагала їй робити уроки.

– Та вона ж відмінниця!

– Я допомагала Марійці робити мої уроки.

МОРФОЛОГІЯ. ОРФОГРАФІЯ

Морфологія (від *грец.* morphe – форма, logos – слово, вчення) – це розділ мовознавства, що вивчає слова як частини мови.

28. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЧАСТИН МОВИ

Про самостійні та службові частини мови, вигук, їхні істотні ознаки та роль у мові

ПРИГАДАЙМО. Що таке лексичне значення слова? Чи кожне слово має лексичне значення?

229 **А.** Прочитайте приклади слів різних частин мови. Яке з них означає предмет, яке – ознаку, а яке – дію?

іменник
М'ЯЧ

прикметник
ВЕСЕЛИЙ

дієслово
ЛЕТИТЬ

Б. На яке питання відповідає кожне слово?
В. Зробіть висновок про те, як можна розрізняти слова різних частин мови.

230 Розгляньте на форзаці таблицю «Частини мови». Для чого потрібна кожна з них? Поміркуйте, чи є така частина мови, без якої, на вашу думку, можна було б обійтися.

Самостійні та службові частини мови

В українській мові є **10 частин мови.** Їх поділено на самостійні, службові й вигук.

САМОСТІЙНІ: **іменник, прикметник, числівник, займенник, прислівник, дієслово**	СЛУЖБОВІ: **прийменник, сполучник, частка**
• мають лексичне значення (означають предмет, ознаку, дію, кількість); • бувають членами речення	• не мають лексичного значення; • не бувають членами речення

Зверніть увагу!

Ні до самостійних, ні до службових частин мови не належить **вигук.** НАПРИКЛАД: *Ай! Ой! Агу!*

231 І. Прочитайте замітку. Визначте, з якою метою її створено.

ЗОЛОТО УКРАЇНСЬКИХ ШАХІСТОК

У 2022 році жіноча збірна України здобула **золото** на Олімпіаді із шахів. До початку цього турніру українки були другими в рейтингу, а лідерками вважали шахісток з Індії. В останньому раунді українки виграли дві із чотирьох партій проти Польщі, а ще дві звели внічию. Позаду лишились і сильні команди Грузії, Китаю, Індії, США.

Під час Олімпіади із шахів

Наших шахісток вважають одними з найкращих у світі. Вони вже здобували олімпійське золото у 2006 році та шість разів ставали **срібними** й бронзовими призерками (*Із засобів масової інформації*).

ІІ. Виконайте завдання до тексту.

1. Випишіть по два іменники, прикметники, числівники, дієслова. Визначте усно, що означають ці слова: 1) предмет; 2) ознаку; 3) кількість; 4) дію.
2. В останньому реченні знайдіть сполучники. Що вони з'єднують – частини складного речення чи однорідні члени речення?
3. Доведіть, що виділені слова багатозначні.
4. Зіставте зміст замітки з наведеним нижче реченням. Знайдіть у цьому реченні **хибну** інформацію.

За інформацією із замітки «Золото українських шахісток», українки не вперше беруть участь у шахових турнірах, проте у 2022 році, здолавши сильні команди світу, вперше зуміли вибороти призове місце на Олімпіаді.

232 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Які види спорту, на вашу думку, найбільш поширені в Україні? А яку спортивну секцію ви відкрили б у вашому закладі освіти, якби були його директором / директоркою?

233 І. Спишіть текст, уставляючи на місці пропуску слова вказаних частин мови. Ви можете дібрати свої слова або обрати з наведених у таблиці (форму слова можна змінювати).

Учені-екологи *(дієслово)* … , що багато льодовиків може зникнути за кілька десятиліть. Лід розтане, зокрема, і *(прийменник)* … Кіліманджаро – найвищій точці *(іменник)* … . Інші льодовики ще можна *(дієслово)* … , якщо викиди парникових газів *(прислівник)* … скоротити. Водночас у світі залишається все менше *(іменник)* … , достатньо *(прикметник)* … для того, *(сполучник)* … льодовики справді виростали.

прогнозувати	місце	холодний	щоб
врятувати	Африка	різко	на

II. Поміркуйте:

1) чому частини мови поділено на самостійні та службові;
2) чому детальне вивчення частин мови почнемо саме з іменника.

234 Об'єднайтеся в команди. До дошки виходить один учасник команди, якому члени інших команд по черзі називають три слова. Гравець має визначити частину мови кожного слова, при цьому можна один раз скористатися підказкою своєї команди.

235 ЧОМУ ТАК? Поясніть, чому в першому реченні виділене слово вважаємо прикметником, а в другому – прислівником.

1. **Добре** слово кожному приємне.
2. Хто **добре** працює, той добре відпочиває.

Зверніть увагу!

імен. дієсл. прикм. імен. — частини мови

Денис любить підводне плавання. — члени речення

236 I. Спишіть та підкресліть члени речення*. Над кожним словом надпишіть скорочено частину мови. Скористайтеся поданим вище зразком.

1. Біда помучить і мудрості научить. 2. Гостре словечко коле сердечко. 3. Велике дерево повільно росте. 4. Вовка ноги годують. 5. Праця чоловіка годує, а лінь марнує.

II. Опишіть усно мовленнєву ситуацію, у якій може бути використано один із поданих висловів (на вибір).

* Сполучники не є членами речення, тому їх не підкреслюємо.

Іменник

29. ІМЕННИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ

Про ознаки іменників, про назви абстрактні й конкретні, істот і неістот, а також про збірні іменники

ПРИГАДАЙМО. Які є головні й другорядні члени речення?

237 **А.** Визначте, які з виділених іменників відповідають на питання хто?, а які – на питання що?.

У місцях, де дорожній рух регулюється, пішоходи повинні керуватися сигналами регулювальника або світлофора.

Б. Визначте рід виділенних іменників. Чи можна ці слова змінити за відмінками й числами?
В. Зробіть висновок про особливості іменників.

Ознаки іменників

Іменник – це самостійна частина мови, що означає предмет і відповідає на питання хто? що?. **НАПРИКЛАД:** *стілець, сокіл, подорож, любов.*

ІМЕННИК	
Загальне значення	• означає предмет
Морфологічні ознаки	• змінюємо за **відмінками й числами**; • належить до певного **роду**
Синтаксична роль	• може бути будь-яким членом речення: 1. *Київ – це столиця.* 2. *На заводі виготовляють варення з яблук.*

Зверніть увагу!

Предметом у мовознавстві вважають усе, до чого можна поставити питання хто? що?. **НАПРИКЛАД:** *дитина, Олег, річка, думка, холод, ходьба, страх.* Це – іменники.

На́зви істот і неістот

Назви істот Відповідають на питання ХТО?	Назви неістот Відповідають на питання ЩО?
• на́зви людей, тварин: *бабуся, Андрій, кінь, бджола*; • назви міфологічних істот, божеств, дійових осіб у казках: *лісовик, Зевс*; • назви померлих людей: *небіжчик, покійник*; • назви шахових фігур, гральних карт: *пішак, ферзь, валет*	• на́зви неживих предметів, явищ природи, рослин, абстрактних понять тощо: *сопілка, вітер, дерево, тюльпан, дружба, місто*; • сукупність людей, тварин: *народ, хор, клас, натовп, табун, зграя*; • назви мікроорганізмів: *мікроб, бацила, бактерія, вірус*

238 І. Знайдіть у тексті іменники та визначте, які з них є назвами істот, а які – неістот.

ОЙ НА ІВАНА ТА Й НА КУПАЛА...

О. Костенко. Леся Українка на святі Івана Купала

Свято Івана Купала – надзвичайно красиве народне дійство.

Усім селом збиралися біля водойми. Парубки розпалювали багаття, а дівчата неподалік закопували березову гілку, прикрашену квітами та стрічка́ми. Її називали Мареною.

Цього вечора годилося перестрибувати через **вогонь**. Так, казали, можна очиститися від усього злого. Потім дівчата йшли до річки й пускали віночки (За *В. Скуратівським*).

II. Розгляньте картину Олександра Костенка. Що на ній зображено? Знайдіть у тексті інформацію, яку НЕ відображено на полотні.

239 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Яке народне свято вам подобається найбільше? Чим саме? Коли його відзначають?

240 Випишіть послідовно спочатку назви неістот, а потім – назви істот.

Акація, колода, курча, клас, доброта, Сварог, щука, квітка, оса, журба, кішка, В'ячеслав, сховище, бактерія, азот, артист, загін, імператор, мавка, світ, вірус, група, орел, пюре, східці, добряк, Оксана, палац, натовп.

КЛЮЧ. У виписаних словах підкресліть другу від початку букву. Якщо ви правильно виконали завдання, то з підкреслених букв прочитаєте загадку, відгадкою до якої є слово «бджола».

Конкретні й абстрактні іменники

Конкретні іменники називають предмети, які можна сприймати органами чуття (тобто розрізняти за допомогою дотику, зору, нюху, смаку тощо). **НАПРИКЛАД:** *водій, бджола, Тернопіль, книжка, море, вітер, блискавка, вулиця, готель.*

Абстрактні іменники називають поняття, які НЕ можна сприймати органами чуття. **НАПРИКЛАД:** *доброта, печаль, канікули, відпочинок, молодість, освіта, сила, хода, ідея, діаметр, метр, гумор, захист, успіх.*

Збірні іменники

Збірними називають іменники, які означають сукупність однакових чи подібних предметів, що сприймаються як одне ціле. **НАПРИКЛАД:** *листя, гілля, віття, птаство, вороння, бадилля, картоплиння* (бадилля картоплі), *малеча, козацтво, студентство.*

У тлумачному словнику такі слова подають із позначкою ***збірн.***

Зверніть увагу!

1. Збірні іменники мають форму тільки **однини.**
2. Іменники *народ, хор, армія, стадо, зграя* та подібні – НЕ збірні (вони мають форму множини).

241 ЧОМУ ТАК? Поясніть, чому в першому реченні виділене слово – конкретний іменник, а в другому – абстрактний.

1. **Патріот** – особа, яка любить свою країну, віддана своєму народові.

2. **Патріотизм** – любов до своєї країни, відданість своєму народові.

242 I. Випишіть словосполучення з абстрактними іменниками. Чим ці іменники відрізняються від конкретних?

Спортивний велосипед, несподівана **радість**, рясний дощ, гарна ідея, популярна пісня, освітлений провулок, народний гумор, розвивати пам'ять, розумна дитина, міцна **дружба**, новий аквапарк.

II. З одним виписаним словосполученням (на вибір) складіть і запишіть речення.

III. Доберіть усно антоніми до виділених слів.

243 Спишіть речення, замінюючи виділене слово спільнокореневим **збірним** іменником. Ви можете обрати потрібне слово з поданих у рамці.

1. Це подарунки для **малюків**. 2. Цьогоріч у лісі багато **комах**. 3. Читаю книжку про **козаків**. 4. Вітер колише **гілки**. 5. Канікули – радість для **дітей**. 6. Хвиля викинула на берег **камінь**.

приладдя / козацтво / гілля / малеча / насіння
звірина́ / комашня / листя / дітвора / каміння

244 Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Напишіть висловлення-пораду «Як опанувати телефон найновішої моделі» (3–4 речення). Використайте конкретні іменники (наприклад: *корпус*, *екран*) та абстрактні (наприклад: *допомога*, *підказка*).

Варіант Б. Напишіть висловлення на тему «Поважай інших, щоб тебе поважали» (3–4 речення). Використайте абстрактні іменники (наприклад: *повага*, *ставлення*, *любов*, *допомога*, *добро*, *вчинок*).

30. ЗАГАЛЬНІ ТА ВЛАСНІ НАЗВИ. ВЕЛИКА БУКВА У ВЛАСНИХ НАЗВАХ

Про слова, якими називаємо низку однотипних предметів, та слова для найменування одного предмета

245 **А.** З'ясуйте, у якій колонці виділені іменники є назвами багатьох однотипних предметів, а в якій – одного предмета.

Загальні назви	*Власні назви*
Кожна **планета** особлива.	Наша планета – **Земля.**
В Україні багато різних **озер.**	Найбільше озеро в Україні – **Світязь.**

Б. Назву якої держави згадано в поданих реченнях? Наведіть інші 2–3 приклади власних назв держав.

В. Зробіть висновок про те, чим власні назви відрізняються від загальних.

Загальні та власні назви

Загальна назва – це узагальнена назва низки однотипних предметів	**Власна назва –** це назва одного предмета з низки однотипних
стіл, смартфон, країна, вулиця, річка, свято	*Наталя, Чернігів, Різдво, Карпати, Дністер, Європа*

До **власних назв** належать прізвища, імена людей, назви міфологічних істот і божеств, дійових осіб у казках і байках, клички тварин, географічні й астрономічні назви, назви держав, історичних подій, пам'яток архітектури, свят, вулиць, станцій, організацій, заводів, кораблів, газет, книг, художніх творів, кінофільмів тощо.

Велика буква

Правила	Приклади
1. Власні назви пишемо з **великої** букви	*Херсон, Русь, Буковина, Великдень, Чорне море, Володимирський собор*
2. Якщо власна назва **складається з кількох слів,** то з великої букви пишемо **перше слово**	*День учителя, Музей історичних коштовностей, Національна опера України, Друга світова війна*

3. З великої букви пишемо **всі слова** у власних назвах:	
• держав	*Республіка Польща*
• міст, сіл, вулиць, провулків, проспектів, бульварів	місто *Біла Церква*, вулиця *Верхній Вал*
• географічних й астрономічних об'єктів (острови, річки, регіони, сузір'я, галактики тощо)	острів *Нова Гвінея*, річка *Південний Буг*, *Південне Полісся*, галактика *Чумацький Шлях*
• найвищих державних установ України й міжнародних організацій	*Верховна Рада України*, *Європейський Союз*
• дійових осіб у казках, байках, мультфільмах	*Лисичка-Сестричка*, *Губка Боб*

Зверніть увагу!

Слова *місто*, *вулиця*, *море*, *сузір'я*, *церква* та подібні, які є загальними назвами, пишемо з **малої** букви.

ОРФОГРАМА

Велика буква у власних назвах

246 І. Прочитайте сполучення слів та обґрунтуйте орфограму «Велика буква у власних назвах».

Місто Кривий Ріг, острів Хортиця, Південний полюс, річка Сіверський Донець, Музей води, вулиця Січових Стрільців, Китайська Народна Республіка, комета Галлея, Азовське море, сузір'я Велика Ведмедиця, Софійський собор, Великдень, День захисників і захисниць України, Червона Шапочка.

ІІ. З одним сполученням (на вибір) складіть і запишіть речення.

247 І. Прочитайте текст. Визначте його тему та ключові слова.

МАЛЬОВНИЧЕ ПОДІЛЛЯ

Між **річкою** (п)івденний (б)уг і лівими притоками (д)ністра розкинулося мальовниче (п)оділля. Поділля охоплює переважно території сучасних (в)інниччини, (х)мельниччини

й (т)ернопільщини, а також невеликі частини інших регіонів. Виділяють чотири частини цього краю: (з)ахідне (п)оділля, (с)хідне (п)оділля, (о)пілля і (п)обережжя. (*За матеріалами інтернету*)

II. Випишіть із тексту власні назви, уживаючи, де потрібно, велику букву. Чому виділене слово – загальна назва, а не власна?

248 ЧОМУ ТАК? Поміркуйте, чому в поданих прикладах співзвучні слова написано по-різному.

- ✓ Скрипить **в**еликий **в**із – сузір'я **В**еликий **В**із.
- ✓ Рідна **з**емля – планета **З**емля.
- ✓ Холодна **с**ніжинка – кішка **С**ніжинка.

Зверніть увагу!

- **З великої букви** також пишемо:

1) слова, пов'язані з релігією: *Бог, Божа Матір, Син Божий, Святий Дух, Аллах, Будда, Магомет, Біблія, Євангеліє, Коран* та подібні; **АЛЕ:** *бог Перун* і т. ін.;

2) назви державних символів: *Державний Герб України, Державний Прапор України, Державний Гімн України;*

3) назви найвищих державних посад: *Президент України, Голова Верховної Ради України.*

- У назвах державних свят *День Незалежності України, День Соборності України* всі слова пишемо з великої букви.

249 Спишіть сполучення слів, уживаючи, де потрібно, велику букву.

Річка (с)іверський (д)онець, місто (н)ова (к)аховка, (д)ень (з)нань, сузір'я (в)елика (в)едмедиця, (с)получені (ш)тати (а)мерики, (м)іністерство охорони здоров'я, (з)апорозька (с)іч, (є)вропейський (с)оюз, острів (н)ова (г)вінея, (п)резидент України, (б)іблія.

Київська Русь
Запорозька Січ
Софійський собор
Конституція України

250 I. Спишіть речення, уживаючи, де потрібно, велику букву.

1. Мої друзі мешкають у місті (ж)овті (в)оди на вулиці (к)озацької (с)лави. 2. **Працівників** школи привітали з (д)нем (у)чителя. 3. У (ч)ернігові ми відвідали (с)паso-Преображенський (с)обор. 4. З (п)івнічним (л)ьодовитим **океаном**

межують (т)ихий океан через (б)ерингову (п)ротоку й (а)тлантичний океан – через (г)ренландське море. 5. Навколо (с)онця обертається (з)емля зі своїм супутником (м)ісяцем.

II. Виділені слова розберіть за будовою.

251 Доберіть до поданих загальних назв власні з таблиці та запишіть утворені сполучення слів. З одним сполученням складіть і запишіть речення.

Держава, планета, материк, острів, галактика, собор, свято, озеро.

Австралія	Синевир	Святого Юра	Венера
День знань	Київська Русь	Молочний Шлях	Мадагаскар

252 Спишіть сполучення слів, уживаючи, де потрібно, велику букву.

Урочище (ж)овті (в)о́ди, (г)алицько-(в)олинська (д)ержава, (о)стромирове (є)вангеліє, (о)строзька (а)кадемія, (л)юблінська (у)нія, (к)орсунська (б)итва, (р)имська імперія, (в)елике (к)нязівство (л)итовське.

253 Виконайте тестові завдання.

1. З великої букви треба писати всі слова в рядку

А (к)иївська (р)усь, (м)айдан (с)вободи
Б (з)ахідна (є)вропа, (р)іздво (х)ристове
В (д)ень (н)езалежності України, (м)узей (в)оди
Г (п)івденне (п)олісся, (а)ндріївська (ц)ерква

2. Орфографічну помилку допущено в реченні

А Найменший з океанів – Північний Льодовитий океан.
Б У водах Тихого океану є острів Нова Гвінея.
В Надвечір під'їхали до села Зелена діброва.
Г Дізналися багато цікавого про сузір'я Скорпіона.

254 **Гра «Чарівний конверт».** Покладіть у конверт невеликі аркуші з різними написами: *вулиця, місто, область, держава, материк, озеро, річка, море, океан, острів, гора, планета, сузір'я, свято*. Потрібно по черзі витягувати аркуш та добирати власну назву до загальної.

255 Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Складіть невеликий електронний список відтворення з пісень, у текстах яких є власні назви.

Варіант Б. Випишіть: 1) з підручника історії два речення з власними назвами історичних подій; 2) з підручника географії два речення з власними географічними назвами.

Варіант В. Здійсніть уявну подорож морями та океанами, гірськими місцевостями, країнами світу. Запишіть 8–10 їхніх назв. Скористайтеся картою світу.

256 І. Спишіть сполучення слів, уживаючи, де потрібно, велику букву.

Острів **(з)міїний**, (з)ахідне (п)оділля, (б)ожа (м)атір, (в)одохреще, (д)омініканський (с)обор, (м)узей історії **Києва**, (ф)ранцузька (р)еспубліка, (г)алактика (с)пляча (к)расуня, вулиця (з)ахисників (н)еба, (п)івнічний (п)олюс, (д)ень (п)сихолога, корова (к)вітка, (з)айчик-(п)обігайчик.

ІІ. Виділені слова запишіть фонетичною транскрипцією.

І ТАКЕ БУВАЄ

– Добрий день! Село ваше як зветься?
– Ковалі.
– А самі ви хто будете?
– Коваль.
– Хе-хе... Щось ви, дядьку, маленький, як на коваля.
– Та я не **коваль**, а **Коваль**. У нас у **Ковалях** багато **Ковалів**, а **ковалів** немає.

Поясніть, чому виникло непорозуміння між співрозмовниками. Які з виділених іменників є власними назвами, а які – загальними? З'ясуйте різницю в лексичному значенні цих слів.

31. ЛАПКИ́ У ВЛАСНИХ НАЗВАХ

Про те, які власні назви на письмі виділяємо за допомогою лапок

257 **А.** Знайдіть у реченнях власні назви.

1. Микита Кожум'яка – народний богатир.
2. Мій улюблений мультфільм – «Микита Кожум'яка».
3. Я займаюсь у спортивному клубі «Микита Кожум'яка».

Б. Порівняйте особливості написання власних назв у реченнях.
В. Поміркуйте, чому в другому та третьому реченнях власну назву взято в лапки.

Кадр із мультфільму «Микита Кожум'яка», 2016, кінокомпанія Panama Grand Prix, реж. Манук Депоян

Власні назви в лапка́х

Правило	Приклади
Беремо в лапки́ власні назви художніх творів, книг, фільмів, газет, магазинів, готелів, кінотеатрів, спортивних клубів, заводів, заповідників, аеропортів, станцій метро, автомобілів, літаків, товарних знаків, марок виробів тощо	*мультфільм «Кирило Кожум'яка», журнал «Стежка», готель «Турист», завод «Арсенал», магазин «Три товстуни», літак «Мрія», станція метро «Університет», цукерки «Червоний мак», сардельки «Крихітка»*
АЛЕ назви залізничних вокзалів і станцій пишемо без лапок: *Київський вокзал, станція Жмеринка*	
Назви сайтів, віртуальних мереж, систем **беремо в лапки**, якщо їх ужито зі словом *сайт, мережа, система* тощо.	*пошукова система «Гугл», мережа «Фейсбук»,*
Без такого слова пишемо **без лапок** з **малої** букви	*гугл, твіттер, доступ до фейсбуку*

Зверніть увагу!

Назви культових книг *(Біблія, Євангеліє, Коран)* пишемо без лапок.

ОРФОГРАМА

Лапки́ у власних назвах

258 І. Прочитайте сполучення слів та обґрунтуйте орфограму «Лапки у власних назвах».

Пісня «Одна калина», заповідник «Аска́нія-Но́ва», пошукова система «Гугл», автомобіль «Ніссан», кросівки «Пума», напій «Живчик», шоколад «Світоч», мережа «Телеграм», готель «Дніпро», завод «Фармак», кінотеатр «Київська Русь», спортивний клуб «Сокіл», супермаркет «Сільпо», інтернет-магазин «Розетка», станція метро «Хрещатик».

ІІ. З одним сполученням слів (на вибір) складіть і запишіть речення зі звертанням.

259 Знайдіть сполучення, у яких власні назви потрібно брати в лапки. Запишіть ці сполучення правильно.

Місто Харків, фабрика Чернівчанка, журнал Світ тварин, сузір'я Козеріг, телеканал Київ, санаторій Квітка полонини, свято Різдва, аеропорт Бориспіль, студія танцю Волошка, острів Хортиця, печиво Журавлик, кінотеатр Сяйво, кінофільм Гаррі Поттер, супермаркет Кишеня.

260 I. Відновіть усно з поданих речень текст. Укажіть власні назви та поясніть уживання великої букви й лапок.

КІНОФЕСТИВАЛЬ «МОЛОДІСТЬ»

А	Сотні гостей з усього світу приїжджають на кінофестиваль «Молодість».
Б	Їхнім творцям вручили грошові призи та статуетки «Скіфський олень».
В	Цьогоріч найкращими стали фільми «Стоп-Земля» і «Leopolis Night».
Г	Це свято з традиційною червоною доріжкою, зірками кіноіндустрії, цікавими прем'єрами.

II. Визначте, якими є речення за метою висловлювання.

261 Запишіть сполучення із загальної та власної назви зображеного на фото продукту харчування.

ЗРАЗОК. *Цукерки «Ромашка».*

262 Запишіть речення, уставляючи на місці пропусків власні назви.

1. Фото із соціальної мережі «...».
2. Це персонаж із мультфільму «...».
3. Вирішили замовити піцу «...».
4. Люблю дивитися телеканал «...».
5. Доїхали на автомобілі «...».
6. Вивчи напам'ять вірш «...».
7. Дуже смачний йогурт «...».

263 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що було споруджено (створено) вказані об'єкти, мережу, гурт. Оголошено конкурс на найкращі власні назви для них. Які назви придумали б ви? Напишіть свої пропозиції для конкурсної комісії.

1. Нова станція метро в місті Києві чи Харкові – ...
2. Новий парк з атракціонами – ...
3. Нова соціальна мере́жа для учнівства – ...
4. Новий музичний гурт – ...

264 Виконайте тестові завдання.

1. У лапки треба взяти обидві власні назви в рядку

А планета Венера, стадіон Олімпійський
Б кінофільм Тарас Бульба, аквапарк Океан
В готель Рівне, майдан Незалежності
Г площа Свободи, газета Факти

2. Орфографічну помилку допущено в реченні

А Жені подарували телефон «Самсунг».
Б Вийшов новий номер журналу «Однокласник».
В Картину «Квіти за тином» написала Катерина Білокур.
Г Виходимо на станції метро Поштова площа.

265 Запишіть сполучення, дотримуючись правил уживання великої букви та лапок.

Йогурт (в)олошкове (п)оле, острів (х)ортиця, літак (м)рія, **станція** метро (п)окровська, вебсайт (л)ідер, супермаркет (ф)ора, **кав'ярня** (с)маколик, мультфільм (п)інгвіни Мадагаскару, піца (ч)отири (с)ири, аквапарк (о)стрів (с)карбів.

II. Виділені слова запишіть фонетичною транскрипцією, назвіть у них букви та вимовте звуки.

266 Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Напишіть висловлення (5–7 речень) на одну з тем: «Природне диво України», «Собори України», «Зоряне небо», «Космос», «Сім чудес світу». Використайте в тексті 3–4 власні назви.

Варіант Б. Складіть допис до шкільного вебсайту (5–7 речень) про подію із життя класу з використанням 3–4 власних назв (наприклад, назви виставки, стінної газети, соцмережі, міста, музею, свята і т. ін.).

32. РІД ІМЕННИКІВ

Про три роди іменників, іменники спільного роду та про культуру мовлення

267 **А**. Визначте рід іменників першої колонки. Чи можуть слова другої колонки виступати то як іменники чоловічого роду, то як жіночого?

самокат	непосида	двері
радість	замазура	ножиці
озеро	бідолаха	дрова

Б. Чи вдасться вам визначити рід іменників третьої колонки?
В. Зробіть висновок про особливості категорії роду іменників.

Три роди іменників

Більшість іменників належать до одного з трьох родів: **чоловічого, жіночого, середнього.**

Є іменники **чоловічого** роду, що можуть позначати осіб і жіночої статі (за професією, посадою, званням). **НАПРИКЛАД:** *суддя, полковник, мер* (це слова чоловічого роду, але суддею, полковником чи мером може бути й жінка).

Деякі іменники мають паралельні форми роду. **НАПРИКЛАД:** *зал – зала; жираф – жирафа.*

Іменники спільного роду

Є іменники, що належать до двох родів. Такі слова називаємо іменниками **спільного роду.** **НАПРИКЛАД:** *замазура, бідолаха, базіка* – ч. р. і ж. р.

Рід таких іменників визначаємо за змістом речення. **ПОРІВНЯЙМО:**

ч. р.

1. *Цей хлопець – великий* ***замазура.***

ж. р.

2. *Ця дівчина – велика* ***замазура.***

Зверніть увагу!

В іменниках, що мають форму **тільки множини,** рід НЕ розрізняємо. **НАПРИКЛАД:** *ножиці, двері.*

268 І. Випишіть слова у дві колонки: 1) іменники спільного роду; 2) іменники, у яких рід не розрізняємо. Які слова ви не будете виписувати? Якого вони роду?

Вечір, канікули, білоручка, чипси, базіка, двері, щастя.

ІІ. Позначте закінчення у виписаних іменниках.

269 ЧОМУ ТАК? І. Поміркуйте, чому в першому реченні виділений іменник – чоловічого роду, а в другому – жіночого. Як називають такі іменники?

1. Олеже, ти такий **непосида!**
2. Маринко! Ти така **непосида!**

ІІ. Які непорозуміння під час спілкування, на вашу думку, можуть виникнути з іменниками спільного роду?

270 Прочитайте речення, замінюючи виділені іменники відповідниками **жіночого** роду. Скористайтеся зразками з таблиці.

ч. р.		ж. р.
директор	–	директорка
плавець	–	плавчиня
захисник	–	захисниця
міністр	–	міністерка
вершник	–	вершниця
фотограф	–	фотографиня
актор	–	актриса

1. Нас познайомили з **лікарем.** 2. Прозвучали два запитання від **журналіста.** 3. Проведення акції організували **волонтери.** 4. Золото Олімпіади здобули українські **плавці.** 5. Триває візит **Президента** сусідньої держави. 6. Вийшов новий кліп **співака.** 7. Нам сподобався проєкт **дизайнера.**

Зверніть увагу!

Треба запам'ятати рід деяких іменників.

ЧОЛОВІЧИЙ рід	ЖІНОЧИЙ рід
нежить	біль *(страждання)*
шампунь	тюль
степ	полин
степінь	рояль
ступінь	дриль *(інструмент)*
дріб	туш *(музичний твір)*
на́сип	

ЖІНОЧИЙ рід
путь
вісь
розкіш
емаль *(фарба)*
гуаш *(фарба)*
туш *(фарба)*

271 І. Запишіть словосполучення, добираючи правильне закінчення.

Головн(ий/а) біль, нов(ий/а) шампунь, нелегк(ий/а) путь, вищ(ий/а) ступінь, вітальн(ий/а) туш, яскрав(ий/а) гуаш, сильн(ий/а) нежить, біл(ий/а) тюль, гірк(ий/а) полин, барабанн(ий/а) дріб, друг(ий/а) степінь, висок(ий/а) насип.

ІІ. Складіть усно речення з одним поданим словосполученням.

272 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що хтось застудився, потрібно зателефонувати й викликати додому лікаря. Складіть усно 2–3 речення, щоб звернутися до медичного працівника в цій ситуації. Використайте подані словосполучення.

- ✓ головний біль
- ✓ сильний нежить
- ✓ висока температура

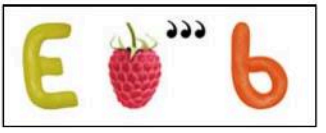
273 Знайдіть помилки, пов'язані з неправильним визначенням роду іменника. Відредагуйте усно речення.

1. У далекий путь проводжала мати сина. 2. Навколо розкинулась широка степ. 3. По її очах можна було зрозуміти всю біль. 4. Доносилась барабанна дріб. 5. Марійка підхопила сильну нежить. 6. Словами *холодний, теплий, гарячий* ми характеризуємо різну ступінь нагрівання.

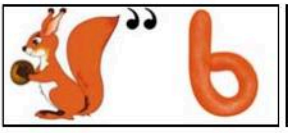
274 Відгадайте зашифровані іменники. Визначте рід кожного з них та складіть і запишіть із кожним іменником словосполучення «прикметник + іменник».

275 До поданих іменників доберіть відповідні за змістом прикметники. Утворіть із кожною парою слів словосполучення і запишіть. У дужках зазначте рід іменників.

ЗРАЗОК. *Степ – широкий степ (ч. р.).*

Насип, путь, полин, нежить, рояль, доповідь, магістраль, тюль.

276 І. Спишіть речення, надпишіть скорочено над іменниками їхній рід (*ч., ж., с.*). Які з іменників є назвами істот?

1. **Залізничний** насип роблять високим, щоб дорога була ідеально прямою *(З посібника)*. 2. Згубила смуток тиха осінь в озерах **кришталевих** снів *(Л. Завіщана)*. 3. Біль не

має язика, але каже, де болить *(Нар. творчість)*. 4. Президент держави нагородив полковника медичної служби Ольгу Куліш *(З випуску новин)*. 5. Горе із цим базікою, Глібом, язик у нього немов віяло *(А. Хижняк)*.

II. Визначте спосіб творення виділених слів.

Культура мовлення

Антисуржик

Правильно	НЕправильно
цегла (цеглина)	кірпіч
праска	утюг
бурулька	сосулька
виделка	вилка
серветка	салфетка
полуниця	клубника

33. РІД НЕЗМІНЮВАНИХ ІМЕННИКІВ

Про іменники, які не змінюють своєї форми, про визначення роду таких слів та про культуру мовлення

ПРИГАДАЙМО. 1. Що таке змінювання слова? 2. Чи всі слова мають закінчення?

277 **А**. Прочитайте речення, звертаючи увагу на іменник *метро*.

1. **Метро** – один із найзручніших видів міського транспорту. 2. Не кожне місто має **метро**. 3. Київ може пишатися своїм **метро**. 4. Ми швидко доїхали на **метро**.

Б. Чи змінюємо це слово? Чи має воно закінчення?
В. Визначте рід іменника *метро*.

Незмінювані іменники

Незмінювані іменники мають у всіх відмінках ту саму форму. **НАПРИКЛАД:** *кіно, таксі, ескімо, кенгуру, Марокко, ЄС, ЗСУ, СТО* та ін.

Іменники *пальто, сито* – змінювані: *пальтá, пальтом, у пальті*.

Н.	*какао*
Р.	*какао*
Д.	*какао*
Зн.	*какао*
Ор.	*какао*
М.	*какао*
Кл.	*какао*

Визначення роду

Рід **незмінюваних** іменників визначаємо так:

Назви **ОСІБ**	чоловічої статі – **ч. р.**; жіночої статі – **ж. р.**	*мосьє, мачо* – **ч. р.** *леді, мадам* – **ж. р.**
Назви **ТВАРИН**	переважно **чоловічого** роду	*поні, фламінго, е́му, гризлі*
Назви **НЕІСТОТ**	переважно **середнього** роду	*манго, таксі, метро, со́ло, бароко*
Географічні назви	визначаємо за загальною назвою	*Тбілісі* – **с. р.** (бо це *місто*); *Кіліманджаро* – **ж. р.** (бо це *гора*)
Абревіатури	визначаємо за родом основного слова	*АЕС* – **ж. р.** (бо в назві *атомна електростанція* основне слово *електростанція* – ж. р.)

АЛЕ треба запам'ятати:

чоловічого роду	*торнадо* (смерч), *сулугу́ні* (сир)	
чоловічого й жіночого роду	*кенгуру, колібрі*	
жіночого роду	*цеце́* (муха), *івасі, путасу* (риба), *броколі, кольрабі* (капуста),	*салямі* (ковбаса), *боржомі* (вода), *авеню* (вулиця)

Зверніть увагу!

Наведені правила стосуються лише НЕЗМІНЮВАНИХ іменників.

278 Прочитайте речення. Визначте рід виділених іменників. Обґрунтуйте свою думку. Чому ці іменники називаємо незмінюваними?

1. Юля підійшла до клітки з маленьким **шимпанзе**. 2. Денис приготував на обід картопляне **пюре**. 3. Дівчатка взяли участь у конкурсі «Маленька **леді**». 4. Місто накрив потужний **торнадо**. 5. Варена **броколі** дуже смачна. 6. З літака ми побачили вечірнє **Токіо***.

* *То́кіо* – місто в Японії.

279 І. Запишіть словосполучення, добираючи правильне закінчення. Обґрунтуйте свій вибір.

Лікувальн(ий/а/е) алóе, весел(ий/а) какаду, кольоров(ий/е) драже, надокучлив(ий/а) цецé, грізн(ий/а/е) гризлі, гаряч(ий/е) пюре, австралійськ(ий/е) кенгуру, смачн(ий/а/е) івасі, повновод(ий/а) Конго, відом(ий/а/е) ТРЦ*.

ІІ. Складіть усно речення з одним поданим словосполученням.

---

* *ТРЦ* – торговельно-розважальний центр.

280 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що ви в супермаркеті й радитеся щодо покупок. Розіграйте діалог (5–8 реплік), можливий у цій ситуації, використавши щонайменше два з поданих словосполучень.

- ✓ свіжа броколі
- ✓ корисна боржомі
- ✓ куряча салямі
- ✓ смачна івасі́

- ✓ соковите манго
- ✓ м'яке авокадо
- ✓ шоколадне ескімо
- ✓ апельсинове драже
- ✓ лимонне желе

281 Відредагуйте та запишіть словосполучення правильно. Поясніть суть допущених помилок.

Балакуче какаду, смачний капучино, спортивний кімоно, красиве поні, зру́чний таксі, багатолюдний Токіо (*місто*), цьогорічний ЗНО.

282 І. Прочитайте вірш. Чим він повчальний для нас? Поміркуйте, для чого потрібно вивчати граматику.

В ЗООПАРКУ

Гукає Ігор до Дмитра:
– Дивись, якенна кенгурА!
Дмитро сміється:
– Ой умру! Не кенгурА, а кенгурУ!
– А он із клітки вигляда
Папуга жовтий – какадА!
Друг знову в сміх:
– Ой, упаду! Не какадА, а какадУ!
Відразу видно, братику,
Що ти не вчиш граматику.

П. Ребро

ІІ. Знайдіть у вірші незмінювані іменники та визначте їхній рід.

283 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Складіть і розіграйте діалог (6–8 реплік) про враження від екскурсії до зоопарку. Використайте незмінювані іменники (наприклад: *гризлі, поні, какаду, ему, фламінго*).

284 Запишіть речення, уставляючи на місці пропуску одне з поданих слів у правильній формі. Ви можете використовувати слова по кілька разів.

холодний / теплий / гарячий

1. Спробувати ... капучино.
2. Попросити ... боржомі.
3. Прочитати про ... торнадо.
4. Відмовитися від ... ескімо.
5. Зустрітися в ... Тбілісі.
6. Перечекати дощ у ... ТРЦ.

285 Виконайте тестові завдання.

1. До середнього роду належать усі іменники в рядку

А журі, маестро, євро
Б метро, поні, табло
В ескімо, інтерв'ю, радіо
Г салямі, шосе, меню

2. На́зви фруктів *ківі*, *авокадо*, *манго* належать до

А чоловічого роду
Б жіночого роду
В середнього роду
Г спільного роду

286 I. Розгляньте **постер** авторів цього підручника, розміщений на сторінці «Знати МОВУ» у фейсбуці. На яке питання він дає відповідь? Які приклади наведено? Чи корисною є ця інформація для мовців? У яких ситуаціях вони можуть нею скористатися?

II. За бажанням створіть свій постер на тему «Рід іменників» та надішліть його друзям / подругам.

287 I. Утворіть словосполучення, дібравши до поданих іменників прикметники, і запишіть. У дужках зазначте рід іменника.

ЗРАЗОК. *Шимпанзе – кмітливий шимпанзе (ч. р.).*

Поні, метро, тріо, Міссісіпі (*річка*), колібрі, Капрі (*острів*), Осло (*місто*), танго, салямі, фламінго, журі, АЗК*.

II. Складіть і запишіть два речення з утвореними словосполученнями (на вибір).

* *АЗК* – автозаправний комплекс.

34. ЧИСЛО ІМЕННИКІВ

Про форми однини та множини, а також про слова, які мають тільки одну з них

288 **А.** Прочитайте слова. Визначте число іменників.

ноутбук	Дніпро	ножиці
трактор	золото	ворота
учень	щастя	ковзани

Б. Чи мають іменники другої колонки форму множини? А третьої – форму однини?

В. Зробіть висновок про особливості категорії числа іменників.

Форми числа

Іменники змінюємо за числами: **однина** і **множина**. **НАПРИКЛАД:** *телефон – телефони, річка – річки́.*

Є іменники, що мають форму тільки однини або тільки множини. **НАПРИКЛАД:**

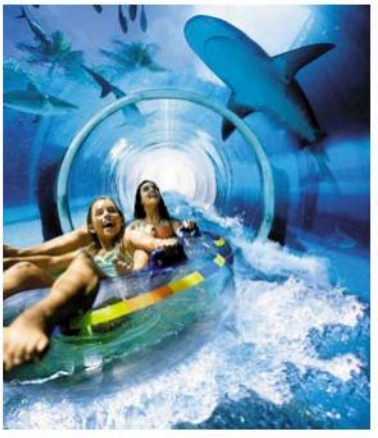
Мають форму тільки **однини**	Мають форму тільки **множини**
борошно, молоко, листя, добро, людство, Полтава	*окуляри, двері, шахи, ліноші, оплески, Карпати, Суми*

Зверніть увагу!

В іменниках, які мають форму тільки множини, рід не розрізняємо.

290 І. Прочитайте текст. Придумайте підпис до фото.

СВІТ АКВАПАРКІВ

Перші у **світі** аквапарки з'явились у 50-х роках минулого **століття** на тропічних **курортах** Америки. Відтоді всіх вражають різноманітні водні **гірки**, поливалки, закриті труби, **фонтани**, «ледачі річки́».

В Україні теж створено багато **центрів** розваг на **воді**, а деякі з них б'ють європейські **рекорди**. Так, один із наймасштабніших аквапарків Східної **Європи** – «Острів **скарбів**» у Кирилівці Запорізької **області**.

А один із найбільших критих аквапарків у Європі – київський «Dream Island». Полюбили відвідувачі й центр **розваг «Джунглі» в Харкові,** стилізований під тропіки Південної Америки *(З інтернету).*

II. Визначте рід і число виділених іменників. Випишіть ті з них, які мають обидві форми числа (однину і множину).

291 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Який вид відпочинку ви полюбляєте більше – спокійний і тихий чи активний, у багатолюдних місцях? У яких центрах розваг бували чи бажаєте побувати?

292 I. Запишіть іменники в три колонки. В іменниках якої колонки рід не розрізняємо?

однина і множина	тільки однина	тільки множина

Спагеті, Миколаїв, птаство, озеро, штани, джунглі, молоко, вітер, ворота, здоров'я, пароль, добро, Чернівці, канікули, банкомат.

II. Складіть речення з одним словом другої колонки та речення з одним словом третьої колонки (на вибір).

293 ТРЕТЄ ЗАЙВЕ. Знайдіть у кожній групі слів одне, яке має форму тільки множини.

1. Ліси, гаї, пахощі.
2. Смаколики, солодощі, тістечка.
3. Світанки, вечори, відвідини.
4. Переговори, змагання, турніри.

294 Відгадайте загадки. Визначте число іменників-відгадок. Які із цих слів мають форму тільки множини?

1. Бігли два пси, позадирали носи. 2. По стежині, по дорозі бігти я у них не в змозі, по снігу не йдуть як слід: до вподоби тільки лід. 3. Сама́ холодна, а інших припікає. 4. Висить сито, не руками звито. 5. Улітку відпочивають, а взимку дітей катають.

295 Доведіть, що іменник *змагання* має обидві форми числа: однину і множину. Складіть і запишіть із цим словом два речення так, щоб у першому воно було вжито у формі родового відмінка однини, а в другому – у формі родового відмінка множини.

296 I. Розгляньте «хмару» слів на с. 112. Поміркуйте, що спільного між усіма наведеними іменниками. Складіть і запишіть одне речення, використавши якомога більше слів із цієї хмари.

ІІ. Створіть свою «хмару» слів з іменниками, які мають форму тільки множини (можна намалювати на папері або скористатися електронними засобами).

297 І. Спишіть речення. Над іменниками скорочено надпишіть число (*одн.* чи *мн.*). Підкресліть іменники, що мають форму тільки однини або тільки множини.

1. Без здоров'я немає щастя *(Нар. творчість)*. 2. Нас кличе у мандри дорога, нам грає чарівна струна *(С. Фоменко)*. 3. У полі спить зоря під колоском і сонно слуха думу колоскову, і сонна тиша сонним язиком шепоче саду сиву колискову *(М. Вінграновський)*. 4. Що за диво – ковзани! Швидко бігають вони! *(Затія Марійченко)*. 5. Ми живемо в краю, де зоріє Дніпро і де Стугни виблискує стрічка *(О. Довгоп'ят)*.

ІІ. Визначте складні речення. Обґрунтуйте вживання в них розділових знаків.

35. ВІДМІНКИ ІМЕННИКІВ. ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ

Про те, як змінюємо іменники, щоб поєднати їх з іншими словами в реченні

ПРИГАДАЙМО. Чи змінюємо іменники за числами? А за родами?

298 **А.** Поставте питання до іменника *пісня* в кожному словосполученні. Чи змінюємо форму цього слова?

послухала пісню | зачарована піснею | виписала з пісні

Б. Спробуйте замінити цей іменник у словосполученнях формою називного відмінка – *пісня*. Чи легко тепер зрозуміти зміст?
В. Зробіть висновок про те, з якою метою іменники змінюємо за відмінками.

Відмінки іменників

Іменники **змінюємо за відмінками.** Кожен відмінок, крім кличного, відповідає на питання.

Відмінок		Питання	Приклад
Н.	**називний**	хто? що?	*лелека*
Р.	**родовий**	кого? чого?	*лелеки*
Д.	**давальний**	кому? чому?	*лелеці*
Зн.	**знахідний**	кого? що?	*лелеку*
Ор.	**орудний**	ким? чим?	*лелекою*
М.	**місцевий**	на/у кому? на/у чому?	*на лелеці*
Кл.	**кличний**	—	*лелеко*

Для перевірки форми **знахідного** відмінка можна умовно підставити слово ***знайти***: *знайти кого? знайти що?*.

Називний відмінок називають **прямим,** а інші – **непрямими.**

Форма називного відмінка однини є **початковою формою** іменника.

Зверніть увагу!

Іменник у **кличному** відмінку виражає звертання, не буває членом речення. **НАПРИКЛАД:** *Ой не шуми, **луже**, з дібровою дуже (Нар. творчість).*

299 Прочитайте речення. На які питання відповідають виділені іменники? Визначте відмінок цих слів та поставте їх у початковій формі (усно).

ЗРАЗОК. *Берегом – чим? орудний відмінок; початкова форма – берег.*

1. На вечірній зорі сірим клином **журавлі** пролітали у вирій (*М. Ткач*). 2. Діти тихо перегукувались у **вагоні** поміж дорослих **пасажирів** (*І. Цілик*). 3. Сміливим вважається той, хто називає **речі** своїми **іменами** (*Ірина Вільде*). 4. Отже, лежав цей самий Сашко на **ліжку,** із **сумом** поглядав у вікно (*С. Гридін*). 5. Куди ти ділась, **риченько?** Воскресни! (*Л. Костенко*).

300 Об'єднайтеся в групи та розподіліть між ними подані слова. Кожна група відмінює своє слово на дошці. Для цього учасники гру-

пи по черзі виходять і записують по одному відмінку слова. Яка група правильно виконає завдання або з меншою кількістю помилок?

1	2	3
Даринка	журавель	озеро

Зверніть увагу!

Іменник у формі називного відмінка означає того, хто виконує дію, і в реченні виступає підметом.

301 Спишіть речення, підкресліть іменники як члени речення та надпишіть над ними відмінок.

1. Назар перезавантажив свій комп'ютер. 2. Аліна довго роздивлялася малюнок. 3. Часто згадую рідне місто.

302 I. Спишіть речення, уставляючи на місці пропуску подані поруч іменники у вказаному відмінку.

1. До ... Олег прийшов другим.
2. «Динамо» вчергове здобуло ... .
3. Співачка підтвердила участь у ... .
4. Фільм став ... фестивалю.
5. Нагороду вручили ... .

фініш – Р. в.
перемога – Зн. в.
конкурс – М. в.
переможець – Ор. в.
українка – Д. в.

II. Доберіть усно спільнокореневі слова до іменника *перемога*.

303 I. Прочитайте текст. Яке речення виражає його основну думку? Доберіть свій варіант заголовка.

Н. Павлусенко. Кошовий отаман Іван Сірко

ОБОРОНЕЦЬ

Талановитого й доброго **козака** Івана Сірка вісім разів обирали кошовим ота́маном Чортомлицької Січі. Ніхто більше не заслужив такої шани й честі.

Упродовж двадцяти років боровся Іван Сірко проти завойовників, змушував ворогів тремтіти, а коли вони насмілювалися йти на Україну, козацький ватажок гнав їх геть. Знищуючи нападників у полі й на **морі**, він наганяв їм такого переполоху, що грабіжники мусили рятувати своє життя.

Для рідної землі Сірко був вірним оборонцем і захисником (За *І. Шаповалом*).

II. Провідміняйте письмово виділені іменники в однині.
III. Виберіть п'ять іменників та визначте їхній рід, число, відмінок (запишіть скорочено за зразком).

ЗРАЗОК. *Козакам – ч. р., мн., Д. в.*

36. ВІДМІНИ Й ГРУПИ ІМЕННИКІВ

Про поділ іменників на чотири відміни, а також про іменники твердої, м'якої та мішаної груп

ПРИГАДАЙМО. 1. Що таке основа слова? 2. Які є шиплячі приголосні?

304 **А.** Розгляньте зразки змінювання іменників. Визначте рід цих слів та закінчення в називному відмінку.

Н.	ранок	весна	курча
Р.	ранку	весни	курчати
Д.	ра́нкові	весні	курчаті

Б. Чи однакові закінчення мають ці слова в родовому відмінку? А в давальному?
В. Зробіть висновок про те, як відмінюємо іменники: усі однаково чи порізному. Від чого це може залежати?

Чотири відміни іменників

За особливостями відмінювання іменники поділено на чотири відміни.

Відміна	Рід	Закінчення в Н. в. одн.	Приклади
I	жіночий, чоловічий	*-а, -я*	*робот**а**, пісн**я**, Микол**а***
II	чоловічий	**нульове**, *-о*	*Київ□, дядьк**о***
	середній	*-о, -е, -я*	*сел**о**, мор**е***
III	жіночий	**нульове** (+ іменник *мати*)	*радість□, ніч□*
IV	середній	*-а, -я* (+ суфікси *-ат-*, *-ят-*, *-ен-* у непрямих відмінках)	*лош**а** – лош**ат**и, ім'**я** – імен**і***

Зверніть увагу!

До жодної відміни не належать **незмінювані** іменники *(таксі, метро)* та іменники, що мають форму **тільки множини** *(двері, сани)*.

305 Прочитайте іменники та доведіть, що їхню відміну визначено правильно. Доберіть усно до кожної групи по два власні приклади.

I відміна	*II відміна*	*III відміна*	*IV відміна*
доля	завод	піч	курча
Ілля	вікно	любов	теля

306 Запишіть іменники в чотири колонки залежно від відміни. У кожній колонці має бути по три слова.

Станція, вебсайт, каченя, подорож, ожина, тінь, Микола, порося, море, щирість, Петро, курча.

307 ЧОМУ ТАК? Поміркуйте, чому виділені іменники належать до різних відмін.

I відміна	II відміна	IV відміна
прийшла **дівчина**	спинилося **дівчатко**	прибігло **дівча**

308 Хто зможе за одну хвилину дібрати й записати чотири іменники II відміни? А хто добере п'ять таких слів? А хто ще більше?

Групи іменників

Іменники I та II відмін (крім іменників на *-ар*, *-ир*, *-яр*) поділено на три групи залежно від того, на який звук закінчується основа слова:

Тверда	основа закінчується на **твердий** приголосний, крім шиплячого	*самокат*, *зима*
М'яка	основа закінчується на **м'який** приголосний	*місяць*, *земля*
Мішана	основа закінчується на **шиплячий** [ж], [ш], [ч]	*вежа*, *плече*, *дощ*

АЛЕ до **м'якої** групи також належать:

1) іменники середнього роду із закінченням *-е* (після нешиплячого): *море*, *поле*, *місце*;

2) імена *Ігор*, *Лазар*;

3) іменники, у яких основа закінчується на подовжений шиплячий звук: *збіжжя*, *обличчя*.

Зверніть увагу!

Звук [й] – **м'який**, тому іменники з основою на [й] належать до м'якої групи. **НАПРИКЛАД:** *подія* [под'ійа].

309 Прочитайте іменники та доведіть, що їхню групу визначено правильно. Доберіть усно до кожної групи по два власні приклади.

Тверда група	*М'яка група*	*Мішана група*
берег	вересень	калач
правда	доля	площа
зерно	сонце	борщ

310 Спишіть слова, позначте в них основу й закінчення. Визначте й запишіть скорочено відміну та групу.

ЗРАЗОК. *Берез*[*а*] – *I відм., тв. гр.*

Допомога, переможець, будівля, задача.

311 Випишіть послідовно спочатку іменники твердої групи, а потім – м'якої. Які два слова не треба виписувати? Чому?

Няня, Свалява, тиша, Антон, Ізраїль, Херсон, пожежа, апельсин, лікоть, річка, асфальт.

КЛЮЧ. У кожному виписаному слові підкресліть першу букву. Якщо ви правильно виконали завдання, то з підкреслених букв прочитаєте назви пустелі та річки.

312 ТРЕТЄ ЗАЙВЕ. У кожній групі слів знайдіть одне, яке належить до **м'якої** групи.

1. Батько, місяць, бумеранг.
2. Острів, плащ, знаряддя.
3. Скриня, степлер, вечір.
4. Славик, банкомат, мрія.

Розбір іменника як частини мови

Послідовність розбору

1. Частина мови.
2. Початкова форма (Н. в. однини; для іменників, що мають форму тільки множини, – Н. в. множини).
3. Назва істоти чи неістоти.
4. Назва загальна чи власна.
5. Рід (якщо є), число, відмінок.

6. Відміна, а також для I і II відмін – група.
7. Синтаксична роль (член речення).

Зразок усного розбору

Непорушно стоять високі, пожовклі ***соняшники*** *(У. Самчук).*

Соняшники – іменник, початкова форма *соняшник*; неістота, загальна назва, чоловічий рід, множина, називний відмінок, друга відміна, тверда група; у реченні є підметом.

Зразок письмового розбору

Соняшники – імен., *соняшник*, неіст., заг., ч. р., мн., Н. в., II відм., тв. гр., підм.

313 Прочитайте речення. Виділені іменники розберіть як частину мови (усно та письмово). Скористайтеся поданим вище зразком.

1. **Світанок** проходить крізь відчинене вікно й оселяє в серці **мрії** *(В. Чорней)*. 2. На **арені** клумби під **куполом** неба сьогодні прем'єра весни *(С. Мудрик)*.

314 Виконайте тестові завдання, перейшовши за QR-кодом або посиланням *https://cutt.ly/859cKBZ*. Перевірте виконання за допомогою відповідей, наведених під цими тестовими завданнями.

Поділ на групи іменників на *-ар, -ир, -яр*

315 Прочитайте інформацію про те, як поділено на групи іменники, які закінчуються на *-ар, -ир, -яр*.

Іменники на ***-ар, -ир,*** у яких наголос постійно падає на *-ар, -ир*, належать до **твердої** групи *(куховáр – куховáра, мундúр – мундúра)*; інші – до **м'якої** *(богатúр – богатиря́, буквáр – букваря́)*.

До твердої групи також належать іменники *комар, долар, пластир*.

Іменники на ***-яр***, у яких під час відмінювання наголос переходить із *-яр* на закінчення, належать до **мішаної** групи *(школяр – школярá, газетяр – газетярá)*; інші – до **твердої** *(мýляр – мýляра)*.

Відмінювання таких іменників потрібно перевіряти за словником.

316 Спишіть іменники, позначте наголоси. У дужках біля кожного слова зазначте групу (тверда, м'яка, мішана).

Бригадир, базар, муляр, комар, друкар, лікар, каменяр, ювіляр, бібліотекар.

317 37. ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ І ВІДМІНИ

*Про закінчення -**ою, -ею** в орудному відмінку, нульове закінчення в родовому, а також про звертання*

ПРИГАДАЙМО. У якому відмінку вживаємо слова у звертанні?

318 **А**. Визначте відмінок виділених іменників. Чи однакові в них закінчення?

Гостей пригощали пирогами з...

полуницЕю, **грушЕю,** **смородинОю,** **ожинОю.**

Б. Які з виділених іменників належать до м'якої та мішаної груп?
В. Зробіть висновок про закінчення *-ею* та *-ою* в орудному відмінку іменників І відміни.

Іменники І відміни

І	Іменники **жіночого** й **чоловічого** роду, які в Н. в. однини мають закінчення *-а (-я)*

Зразки відмінювання

	Однина			Множина
Н.	книга	пісня	тиша	книги
Р.	книги	пісні	тиші	книг
Д.	книзі	пісні	тиші	книгам
Зн.	книгу	пісню	тишу	книги
Ор.	книгою	піснею	тишею	книгами
М.	на/у книзі	на/у пісні	на/у тиші	на/у книгах
Кл.	книго	пісне	тише	книги

319 І. Прочитайте текст. Чи правильними, на вашу думку, є наведені поради? Ви скористаєтеся ними?

ДОБРІ ПОРАДИ

Якщо ви добре знаєтеся на якійсь справі, не варто показово демонструвати це чи нав'язувати свою думку.

Звичайно, пропонувати допомогу потрібно, але водночас варто давати й іншим можливість висловитися, запропонувати свої **ідеї** (*З посібника*).

II. Знайдіть іменники I відміни, визначте усно в них закінчення.
III. Провідміняйте усно виділений іменник в однині та множині.

320 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Чи часто ви звертаєтеся до когось за порадою? Чому? За бажанням опишіть ситуацію, коли вам допомогли чиїсь ідеї, думки, пропозиції.

Орудний відмінок

В орудному відмінку **однини** іменники I відміни **твердої** групи мають закінчення ***-ою***, а **м'якої** та **мішаної** – ***-ею*** (після голосного й апострофа – ***-єю***). **ПОРІВНЯЙМО:**

Тверда група: ***ою***	М'яка й мішана групи: ***-ею (-єю)***
липою, сльозою	*вишнею, кручею, шиєю, сім'єю*

весна – весн**О**ю
твердий [н]

гривня – гривн**Е**ю
м'який [н']

тиша – тиш**Е**ю
шиплячий [ш]

В орудному відмінку **множини** поодинокі іменники I відміни мають паралельні закінчення: ***-ами (-ями)*** та ***-ми***. **НАПРИКЛАД:** *сльоза́ми* й *слізьмі́*; *сви́нями* й *свиньмі́*.

321. СИТУАЦІЯ. Уявіть, що ви вирішили провести екскурсію містом (селом) для ваших знайомих. Складіть відповідне висловлення (3–4 речення). Використайте щонайменше 2 поданих сполучення слів, не змінюючи їхньої форми.

- ✓ тихою вулицею
- ✓ центральною площею
- ✓ пройтися алеєю
- ✓ прогулянка околицею
- ✓ за новою кав'ярнею
- ✓ поруч зі станцією

322 I. Запишіть іменники в орудному відмінку **однини**. Підкресліть орфограму в закінченні.

ЗРАЗОК. *Піснею*.

Задача, шоколадниця, краса, межа, тиша, рілля, сім'я, гривня, мрія, лінія, **сльоза**, **свиня**.

II. Виділені іменники поставте усно в орудному відмінку **множини** (наведіть паралельні форми).

Родовий відмінок множини

У родовому відмінку множини більшість іменників І відміни мають **нульове закінчення**. НАПРИКЛАД: *ви́шень, тополь, сестер, меж*. В окремих словах виступає закінчення *-ів* або *-ей*: *су́ддів, леге́нів* (і *леге́нь*), *свиней, мише́й, сімей, статте́й* та ін.

323 Спишіть сполучення слів, ставлячи подані в дужках іменники в родовому відмінку **множини**. Виділіть закінчення.

Визначення (межа) міста, у саду немає (яблуня), дійшли до (тополя), не боюся (змія), посадили кілька (груша), написав кілька (стаття), у гаражі немає (миша), запросили кілька (сім'я́).

Кличний відмінок однини

У кличному відмінку однини іменники І відміни мають такі закінчення:

-о	**тверда** група	*сестро, Миколо, Полтаво*
-е	**м'яка** та **мішана** групи	*ученице, Ілле*
-є	**м'яка** група (після голосного й апострофа)	*Маріє, Таїсіє, мріє*
-ю	**пестливі** іменники **м'якої** групи	*матусю, доню, Галю, Лесю*

324 ЧОМУ ТАК? Поясніть, чому в першому реченні виділений іменник має закінчення ***-є***, а в другому – ***-ю***.

1. Заходьте, будь ласка, **Юліє** Миколаївно.
2. **Юлю**, допоможи мені, будь ласка, із задачею.

325 І. Запишіть іменники у формі кличного відмінка однини.

Одеса, Оленка, Ольга, Оля, Наталія, Леся, Софія, Соня, Ілля, пісня, надія, матуся, доня.

II. З одним записаним іменником (у формі кличного відмінка) складіть речення (письмово).

326 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Розподіліть між собою іменники. Провідміняйте своє слово в однині та множині (письмово). Перевірте одне в одного виконання.

1. Черешня. 2. Груша.

327 I. Спишіть речення, ставлячи подані в дужках іменники в потрібній формі. Зазначте над цими іменниками відмінок. Поясніть написання.

1. Заспівай мені, **(бабуся)**, тиху колискову (*О. Білозір*). 2. Літо перелітую, осінь перейду, (вишня – *в одн.*) білітиму в зимньому саду (*Т. Коломієць*). 3. Червень – це час для солодких (черешня), які збагатять організм вітамінами В і С *(Із журналу)*. 4. І дає листок в клітинку із (задача – *в одн.*) Іринка *(О. Довгоп'ят)*. 5. (Мрія), колись ти літала орлом надо мною *(Леся Українка)*. 6. Завирували під **сонною** (круча) світлі кринички (*В. Раєвський*).

II. Запишіть виділені слова фонетичною транскрипцією. Назвіть букви, вимовте звуки.

38. ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ II ВІДМІНИ

Про паралельні закінчення в давальному відмінку, закінчення ***-ом, -ем*** *в орудному, а також про звертання*

328 **А.** Визначте відмінок виділеного іменника. Чи однакові закінчення він має?

1. Друзі надіслали повідомлення **Тарас**у.
2. Друзі надіслали повідомлення **Тарас**ові.

Б. Спробуйте поміняти місцями виділені закінчення. Чи впливає це на зміст висловлення?

В. Зробіть висновок про паралельні закінчення іменників чоловічого роду в давальному відмінку.

Іменники II відміни

II	1. Іменники **чоловічого** роду, які в Н. в. однини мають **нульове закінчення** або закінчення ***-о***
	2. Іменники **середнього** роду, які в Н. в однини мають закінчення ***-о, -е, -я*** (крім тих, що належать до IV відміни)

Зразки відмінювання

	Однина		Множина
Н.	**озеро**	**читач**	**читачі**
Р.	**озера**	**читача**	**читачів**
Д.	**озеру**	**читачéві, читачý**	**читачам**
Зн.	**озеро**	**читача**	**читачів**
Ор.	**озером**	**читачем**	**читачами**
М.	**на/в озері**	**на/у читачеві, читачý**	**на/у читачах**
Кл.	**озеро**	**читáчу**	**читачі**

Давальний відмінок однини

У давальному відмінку однини іменники II відміни **чоловічого** роду мають **паралельні** закінчення. **ПОРІВНЯЙМО:**

Тверда група: *-ові* та *-у*	М'яка й мішана групи:		
	-еві та *-ю*	*-еві* та *-у*	*-єві* та *-ю*
батькові батьку	*учителеві учителю*	*читачеві читачу*	*Андрієві Андрію*

Щоб уникнути однакових закінчень у сусідніх словах, спочатку вживаємо закінчення *-ові, -еві (-єві)*, а потім – *-у (-ю)*. **НАПРИКЛАД:** *лист панові директору; подарунок Василеві Мельнику; надіслати другові Сергію.*

329 Запишіть іменники в давальному відмінку однини за відповідним зразком.

Зразок 1
Друг – другові, другу

Дарувати → брат, дідусь, Олексій, Богдан

Зразок 2
Друг Олег – другові Олегу

Дякувати → пан Денис, однокласник Марк, сусід Сергій, блогер Максим

Орудний відмінок

В орудному відмінку **однини** іменники II відміни чоловічого роду мають такі закінчення:

Тверда група: *-ом*	М'яка й мішана групи: *-ем (-єм)*
круасаном, самокатом	*конем, солов'єм, кущем*

Деякі іменники в орудному відмінку **множини** мають паралельні закінчення: *-ами (-ями)* та *-ми*. **НАПРИКЛАД:** *ко́нями* й *кі́ньми, коліна́ми* й *коліньми, кри́лами* й *крильми́*.

Іменники *очі, плечі* мають форми *очима, плечима*.

330 Запишіть іменники в орудному відмінку **однини**. Підкресліть орфограму в закінченні.

Садівник, циркач, іній, журавель, соловей, плащ, Сергій.

331 Поставте усно іменники в орудному відмінку **множини**. Наведіть паралельні форми (де можливо).

Кінь, крило, плече, око, обличчя, слухач.

шампунем
болем
плечима
очима

332 Визначте рід іменників. Запишіть їх в орудному відмінку однини.

Шампунь, нежить, біль (*страждання*), насип, тюль, степінь.

Місцевий відмінок множини

У місцевому відмінку множини іменники II відміни, так само як і I відміни, мають закінчення *-ах (-ях)*. **ПОРІВНЯЙМО:**

Правильно	НЕправильно
читати по склад**ах**	читати по склад**ам**
по далеких мор**ях**	по далеким мор**ям**

333 Запишіть, ставлячи іменники в місцевому відмінку **множини** (тут подано іменники I і II відмін).

Видно по (очі), лазити по (дерева), ходити по (поля), удари по (м'ячі), розкласти по (полиці), по високих (гори) і широких (долини), по святих (місця).

Кличний відмінок однини

У кличному відмінку однини іменники II відміни **чоловічого** роду мають такі закінчення:

-е	*Богдане, Тарасе, Володимире, чемпіоне, друже, козаче, хлопче, президенте, брате, вітре, Дніпре, Львове;* жнець – *женче,* кравець – *кравче*
-у	*Джеку, Марку, Олегу* (і *Олеже*), *батьку, сину, та́ту, діду, читачу, однокласнику*
-ю	Іменники **м'якої** групи (крім деяких слів на *-ець*): *Василю, Сергію, татусю, лікарю, кобзарю, місяцю, краю, бійцю*

Зверніть увагу!

Іменник *Ігор* належить до м'якої групи, тому в кличному відмінку має закінчення *-ю*: ***Ігорю.***

334 I. Запишіть іменники в кличному відмінку однини. У яких словах відбулося чергування звуків?

Брат, однокласник, пан, міністр, учитель, край, Дунай, козак, Київ, Тернопіль, хлопець, Сергій, Юрій, друг Ігор.

II. З одним записаним іменником (у кличному відмінку) складіть речення (письмово).

335 I. Розгляньте малюнки та прочитайте підписи до них. Чи правильно вжито іменники? Обґрунтуйте свою думку.

Іти по слід**ах**

Вправи з обруч**ем** і м'яч**ем**

Подарунок Денис**ові** Вітаємо, Денис**е**!

II. За одним із малюнків складіть усно висловлення (2–3 речення), використавши підпис під цим малюнком.

336 Знайдіть для кожної поданої форми іменника місце в реченнях. Запишіть доповнені речення. Ви можете використати кожну форму лише один раз.

Назару	Назаре	зіркам	зірках

1. Керівник гуртка пояснив ... , як орієнтуватися по ... .
2. ... , підготуй, будь ласка, запрошення ... спорту.

337 І. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Обґрунтуйте написання.

1. І вишні по садка(м,х) стояли з рушниками, чекали на сватів, які давно вже йшли *(Є. Гуцало)*. 2. Ой **зайди**, зайди, ти, місяц(е,ю), на ту пору *(Нар. творчість)*. 3. Дощ(е,о)м пахучим день промок *(М. Стельмах)*. 4. Синє небо над зеленим га(є,йо)м **рідний** край вітає з **добрим** урожа(є,йо)м *(В. Сосюра)*. 5. Чемпіонський пояс вручили боксер(у,ові) Володимир(у,ові) Кличку. 6. Волонтери розвозили допомогу не лише по міста(м,х), а й по села(м,х) області *(З випуску новин)*.

ІІ. Доберіть антоніми до виділених слів (письмово).

І ТАКЕ БУВАЄ

Якось Сашко спостерігав за грою в шахи двох шестикласниць. Коли одна з них опинилась у скрутному становищі, Сашко підказав правильний хід: «Ходити **королеві**». Дівчинка пішла **королевою** і... одразу програла.

Поміркуйте, чому програла дівчинка, хоча Сашко підказав правильно.

39. ЗАКІНЧЕННЯ ІМЕННИКІВ ЧОЛОВІЧОГО РОДУ В РОДОВОМУ ВІДМІНКУ ОДНИНИ

Про те, які іменники в родовому відмінку мають закінчення ***-а (-я)****, а які –* ***-у (-ю)***

338 **А.** Зверніть увагу на іменники у формі родового відмінка. Визначте в них закінчення.

Доторкнутися до **дзвонА**

Давно не чути **дзвонУ**

Б. Який із виділених іменників є назвою предмета із чіткими межами (чітко окресленого)? А який – назвою чогось без чітких меж, абстрактного?

В. Зробіть висновок про те, як обрати закінчення (*-а* чи *-у*) в родовому відмінку однини.

Закінчення -а (-я) та -у (-ю)

У **родовому** відмінку однини іменники ІІ відміни **чоловічого** роду залежно від їхнього значення мають закінчення *-а (-я)* або *-у (-ю)*.

Закінчення -А (-Я)	Закінчення -У (-Ю)
Слова позначають: • істот: *воїна, ведмедя,* • дере́ва: *дуба*; • предмети: *ножа;* • технічні засоби, їхні деталі: *комбайна, мотора;* • одяг, взуття: *плаща;* • вироби з борошна: *багета;* • населені пункти (крім складених назв): *Києва*; АЛЕ: *Кривого Рогу*; • річки́ (з наголосом у Р. в. на закінченні): *Дніпра́, Дністра́*; • одиниці вимірювання: *кілограма, метра*; • місяці, дні тижня: *жовтня, вівторка*; • більшість термінів: *атома, суфікса*; • геометричні фігури: *квадрата, ромба*; • органи й частини тіла: *живота*	Слова позначають: • абстрактні поняття (якості, властивості, почуття, хвороби, процеси): *болю, успіху, бігу*; • явища природи: *вітру*; • просторові поняття: *степу, світу*; • споруди, приміщення: *вокзалу, коридору*; АЛЕ: *гаража, хліва*; • сукупність істот чи неістот: *хору, саду*; • трав'янисті рослини: *барвінку, кропу*; • установи, за́клади: *ліцею*; • спортивні ігри: *футболу*; • танці: *вальсу*; АЛЕ *гопака*; • річки́ (крім зазначених у першій колонці), озе́ра, острови, го́ри, країни: *Бу́гу, Світязю, Китаю;* • речовину, масу, матеріал: *азоту, меду, борщу, піску;* • віртуальні мережі: *фейсбуку, гуглу*

Щось конкретне, із чіткими межами → переважно **-А (-Я)**

Щось абстрактне, нечітко окреслене → **-У (-Ю)**

Примітка. Назви міст *Париж, Лондон, Мадрид, Чорнобиль* та деякі інші можуть мати обидва закінчення: *Парижа* й *Парижу*; *Лондона* й *Лондону*; *Мадрида* й *Мадриду*; *Чорнобиля* й *Чорнобилю*.

339 І. Прочитайте іменники, які подано в **родовому** відмінку однини. Обґрунтуйте правопис закінчень.

-А (-Я)	-У (-Ю)
Ясеня, ноутбука, холодильника, Львова, Дністра́, метра, квадрата, квітня	Жалю, ремонту, урагану, оркестру, хокею, Криму, цементу, інтернету

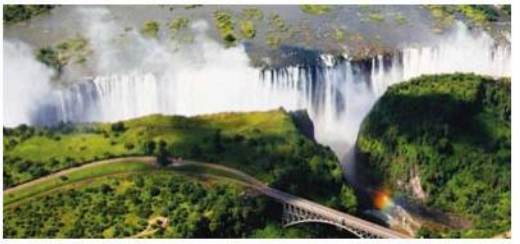
II. З одним поданим іменником (у родовому відмінку однини) складіть речення (письмово).

340 Запишіть іменники у формі родового відмінка однини.

Туман, футбол, скейт, планшет, Луцьк, холод, вітер, чотирикутник, ансамбль, сад, бензин, долар, сантиметр, страх, ютуб.

341 Прочитайте текст, ставлячи подані в дужках слова в правильній формі. Випишіть словосполучення із цими словами.

ВОДОСПАД ВІКТОРІЯ

Водоспад Вікторія – це надзвичайне видовище не лише Південної Африки, а й усього (світ). Ширина (водоспад) – більше (кіломе́тр), а висота – понад сто метрів. Нинішню назву цьому диву природи дав шотландський дослідник Девід Лівінгстон на честь своєї дочки́ Вікторії. Раніше водоспад був відомий серед місцевого населення як Гуркотливий Дим. Ця назва пов'язана із сильним гуркотом і стіною (дим) – густого (туман), який піднімається над водою *(З довідника)*.

342 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Якби у вас була нагода зробити відеосюжети про найбільш вражаючі, мальовничі куточки світу, то яке місце ви обрали б для свого першого сюжету? Чому?

Зверніть увагу!

Значення слова впливає на вибір закінчення. **НАПРИКЛАД:**

листопа́да (місяць)	–	*листопа́ду* (опадання листя)
дзвона (предмет)	–	*дзвону* (звук)
Туніса (місто)	–	*Тунісу* (країна)

343 ЧОМУ ТАК? Поясніть, чому виділені іменники мають різні закінчення.

приголосного **звука** – не чути **звуку** мотора
поїхали до **Чернігова** – полетіли до **Єгипту**

344 Знайдіть для кожної поданої форми іменника місце в реченнях. Запишіть ці речення. Ви можете використати кожну форму лише один раз.

бала	балу	листопада	листопаду

1. Для перемоги команді не вистачило лише одного ... .

2. Із 25 ... ми почали підготовку до новорічного ... .
3. У лісі нині пора справжнього ... .

345. СИТУАЦІЯ. Уявіть, що ви спілкуєтеся з фахівцем щодо налаштування доступу до інтернету. Складіть усно висловлення, можливе в цій ситуації (2–4 речення). Використайте 2–4 поданих слова в родовому відмінку.

- ✓ інтернету
- ✓ тарифу
- ✓ сайту
- ✓ гуглу
- ✓ ютубу
- ✓ імейла
- ✓ пароля
- ✓ роутера
- ✓ гігабайта
- ✓ провайдера

346 I. Запишіть географічні назви в родовому відмінку. Правильність написання перевірте за орфографічним словником.

Тернопіль, Харків, Кривий Ріг, Крит (*острів*), Китай, Стародавній Рим (*держава*), Дунай, Ніл, Дністер, Світязь (*озеро*).

II. З одним записаним іменником (у родовому відмінку) складіть речення з однорідними членами (письмово).

347 Запишіть іменники в родовому відмінку однини.

Шампунь, нежить, біль (*страждання*), рояль, степінь.

348 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Розподіліть між собою фото. Запишіть слова, подані біля обраного вами фото, в родовому відмінку однини. Перевірте одне в одного виконання та придумайте спільно підписи до ілюстрацій.

Пісок, за́мок, океан, архітектор, талант

Пісок, малюнок, океан, художник, відпочинок

349 Виконайте тестові завдання.

1. Закінчення **-а** в родовому відмінку однини мають обидва слова в рядку

А флешмоб, кілограм
Б гандбол, вівторок
В термос, Миколаїв
Г молоток, сайт

2. Орфографічну помилку допущено в рядку

А до 16 листопаду
Б до новорічного балу
В не чує дзвону
Г до міста Рима

350 І. Спишіть речення, ставлячи подані в дужках іменники в родовому відмінку **однини**. Виділіть у цих словах закінчення.

1. Хімічний склад (**мед**) залежить від (вид) медоносних рослин та (ґрунт), на якому вони виростають. 2. Діяльність сучасного (банк) важко уявити без (банкомат) *(З інтернету)*. 3. Мене до тебе принесе з (папір) зроблений літак *(Д. Павличко)*. 4. Вузька дорога одразу за селом пірнає в ранковий розлив (**туман**) *(Д. Прилюк)*. 5. Тече вода з-під (явір) яром на долину *(Т. Шевченко)*.

ІІ. Доберіть по одному фразеологізму з виділеними словами. За потреби скористайтеся словником.

І ТАКЕ БУВАЄ

– Я поїду на екскурсію до ***Люксембургу***, – розповідає Олеся подрузі.

– А яке саме місто ти плануєш відвідати там?

– Я ж сказала: місто Люксембург. Це столиця європейської держави – Великого Герцогства Люксембург.

– Ось тепер зрозуміло, бо спочатку...

Продовжте репліку подруги Олесі. Поясніть, чому виникло непорозуміння між дівчатами.

40. ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ ІІІ ВІДМІНИ

Про подовження приголосних в орудному відмінку та про закінчення -е в кличному

ПРИГАДАЙМО. Що таке подовження приголосних? Як подовжені приголосні позначаємо на письмі?

351 **А.** Зіставте форми орудного відмінка іменників жіночого роду.

зустріч – зустріччю
мить – миттю
мудрість – мудрістю
повість – повістю

Б. У яких словах є подовження звуків? Між голосними чи приголосними відбулося це подовження?

В. Зробіть висновок про подовження звуків в іменниках жіночого роду.

Іменники III відміни

III	Іменники **жіночого** роду, які в Н. в. однини мають **нульове** закінчення, а також іменник *мати*

Зразки відмінювання

	Однина	Множина	Однина	Множина
Н.	ніч	ночі	мати	матері
Р.	ночі	ночéй	матері	матерів
Д.	ночі	ночáм	матері	матерям
Зн.	ніч	ночі	матір	матерів
Ор.	ніччю	ночами	матір'ю	матерями
М.	на/у ночі	на/у ночáх	на/у матері	на/у матерях
Кл.	ноче	ночі	мати	матері

У **родовому** відмінку однини іменники на *-ть* (після приголосного), а також слова *кров, любов, осінь, сіль, Русь* можуть мати варіантні закінчення *-і* та *-и*. **НАПРИКЛАД:** *радості* й *радости*; *любові* й *любови*.

352 І. Прочитайте текст. Визначте його основну думку.

РАДІСТЬ ЗУСТРІЧІ

Під час **зустрічі** говоріть «Добрий день!» від усього серця, адже люди завжди цінують щирість. Будьте відкриті. У відкритих людей більше шансів відчути радість від кожної миті. А познайомившись із кимось, намагайтеся знайти щось спільне. Це можуть бути переконання, ідеї, хобі, розваги. Дуже часто ви будете вражені тим, скільки дивовижних подібностей знайшли.

Пам'ятаймо, що гарні манери ніколи не втратять своєї цінності.

II. Випишіть іменники III відміни, позначте в них закінчення. У дужках біля кожного іменника зазначте його відмінок.

III. Провідміняйте усно виділений іменник в однині та множині.

Орудний відмінок однини

В орудному відмінку однини іменників III відміни відбувається **подовження** приголосних звуків, які стоять **між голосними.** НАПРИКЛАД: *подорож – подоро<u>жж</u><u>ю</u>; ніч – ні<u>чч</u><u>ю</u>.*

АЛЕ якщо приголосний звук стоїть не між голосними, то подовження немає. НАПРИКЛАД: *мудрість – мудрі<u>ст</u><u>ю</u>.*

Також **не подовжуємо** губні приголосні та [р]. НАПРИКЛАД: *любов'ю, матір'ю, глазур'ю.*

Зверніть увагу!

Подовжені звуки позначаємо подвоєними буквами.

353 ЧОМУ ТАК? Поясніть, чому виділені слова в орудному відмінку написано по-різному (з подвоєними буквами й без подвоєння).

Дівчатка з **радістю** вчилися робити кекси з родзинками й **ваніллю,** а потім ще й поливати цю смакоту **глазур'ю.**

354 I. Запишіть іменники в орудному відмінку однини. Підкресліть і поясніть орфограму «Подвоєні букви». У яких словах пишемо апостроф?

Деталь, зустріч, гуаш, вічність, мати, діагональ, **паморозь, любов,** глазур.

II. Виділені слова (в Ор. в.) запишіть фонетичною транскрипцією.

355 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Розподіліть між собою іменники. Провідміняйте обране вами слово в однині та множині (письмово). Перевірте одне в одного виконання.

1. Медаль. 2. Подорож.

356 Виконайте тестові завдання.

1. Подвоєні букви в **орудному** відмінку однини треба писати в усіх іменниках рядка

А піч, галузь, кров
Б молодь, сіль, ваніль
В ніч, каша, подорож
Г гордість, грань, суміш

2. Орфографічну помилку допущено в словосполученні

А спостерігати за журавлем
Б прикрасити глазур'ю
В милуватися площею
Г власною величю

Кличний відмінок

У кличному відмінку однини іменники III відміни мають закінчення *-е*. НАПРИКЛАД: *любове, радосте.*

357 Запишіть іменники в родовому й кличному відмінках однини. Поруч зазначте звуки, які чергуємо (якщо є чергування).

ЗРАЗОК. *Радість – радості, радосте [і] – [о].*

Щирість, мудрість, ніч, Рось (*річка*), Умань, любов.

358 І. Спишіть речення, ставлячи подані в дужках іменники в орудному відмінку **однини**.

1. Акації стояли са́ме в цвіту, заквітчані (безліч) білих ки́тиць *(І. Нечуй-Левицький)*. 2. Своєю **(радість)** й (печаль), як (хліб-сіль) поділись *(М. Сингаївський)*. 3. Осокори за (даль) далекою підпирають в степу небосхил *(В. Симоненко)*. 4. (Паморозь) взявся Чумацький Шлях *(П. Дорошко)*. 5. Заспівали соловейки по садах над (Рось) *(І. Нечуй-Левицький)*. 6. З вітром не змагайся, за (тінь) не ганяйся *(Нар. творчість)*.

ІІ. Виділений іменник (в орудному відмінку) розберіть як частину мови (письмово).
ІІІ. В останньому реченні підкресліть члени речення.

41. ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ IV ВІДМІНИ

Про суфікси, які з'являються під час відмінювання

ПРИГАДАЙМО. Що таке суфікс?

359 **А**. Прочитайте приклади змінювання іменників IV відміни.

дитинча – дитинч**ат**ам	ім'я – ім**ен**ем
горобеня – горобен**ят**и	плем'я – плем**ен**ами

Б. Які суфікси з'явилися під час змінювання слів?
В. Зробіть висновок про особливості відмінювання іменників IV відміни.

Іменники IV відміни

IV	Іменники **середнього** роду із закінченням *-а (-я)* в Н. в. однини, у яких під час відмінювання з'являється **суфікс** *-ат- (-ят-)* або *-ен-*

360 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Розподіліть між собою іменники. Провідміняйте обране вами слово в однині (письмово за зразком на с. 134). Перевірте одне в одного виконання.

1. Левеня. 2. Козеня.

Зразки відмінювання

	Однина		Множина	
Н.	лоша́	ім'я́	лоша́та	імена́
Р.	лоша́ти	і́мені, ім'я́	лоша́т	імéн
Д.	лоша́ті	і́мені	лоша́там	іменáм
Зн.	лоша́	ім'я	лоша́та, лоша́т	імена́
Ор.	лошáм	і́менем, ім'я́м	лоша́тами	іменáми
М.	на/у лоша́ті	на/в і́мені	на/у лоша́тах	на/в іменáх
Кл.	лоша́	ім'я́, і́мене	лоша́та	імена́

361 І. Прочитайте текст. Чиї імена винесено в його заголовок? Що вони символізують?

МИРКО ТА МРІЯ

Тюленята Мирко та Мрія

Біля української антарктичної станції «Академік Вернадський» народилися тюленята. Полярники розмістили їхні фото в соцмережах і запропонували українцям визначити, як назвати малят. За результатами голосування перемогли Мирко та Мрія. Ці імена символізують наше прагнення до миру та мрії про щасливе життя.

Мама з дитинчатами живуть на віддаленій території, тож поява людей їх не надто тішить. Тварини хутенько зникають, побачивши сторонніх. Мрія неабияка стрімка (ще б пак – з таким іменем!). Мирко теж активний, любить гратися і дуже самостійний (*Із сайту «Українська правда. Життя»*).

ІІ. Випишіть із тексту чотири іменники IV відміни. Позначте в них суфікси й закінчення. Поруч запишіть відмінок.

ЗРАЗОК. *Оленя́т**ам*** – *Д. в.*

362 І. Запишіть іменники в **родовому** відмінку однини та множини. Який суфікс у них з'явився?

ЗРАЗОК. *Орля – орляти, орлят.*

Ягня, кача, каченя, дитя, дитинча, курча, оленя, цуценя, коліща, плем'я.

II. Складіть одне речення, використавши два подані іменники в непрямих відмінках.

363 ЧОМУ ТАК? Поміркуйте, чому іменники першого рядка належать до II відміни, хоч і мають суфікс *-ят-*, а другого – до IV. Звірте свою відповідь із поданим нижче міркуванням.

1. Поросятко, орлятко – *II відміна.*
2. Порося, орля – *IV відміна.*

-ат- -ят- -ен-

МІРКУЙМО. Іменник *поросятко* має суфікс *-ят-* уже у формі називного відмінка. Особливістю ж іменників IV відміни є те, що цей суфікс з'являється під час відмінювання (*порося – поросяти*).

364 Спишіть, ставлячи подані в дужках іменники в потрібній формі.

Каталися на (лоша), дати їсти плямистим (оленя́), доглядаю двох (немовля), на кудлатому (собача), народилося троє (левеня), придбали кумедних (каченя), на чорненькому (орля), не вистачає двох (коліща), спостерігати за веселим (дитинча).

365 Знайдіть для кожного слова місце в реченні (форму слова можна змінювати). Запишіть утворене речення.

рученя	кошеня	хлоп'я

Веселі ... простягають ... , бо хочуть погратися з кумедними ... .

366 I. Назвіть зображених тварин, використовуючи іменники IV відміни. Хто зможе назвати всіх тварин?

II. З однією назвою (на вибір) складіть усно речення.

367 Складіть усно твір (5–6 речень) на одну з поданих тем, використавши виділений іменник двічі у різних відмінках.

Теми: «Як діти вилікували **лелеча**», «Яке воно було, те **лисеня**».

368 І. Спишіть речення, ставлячи подані в дужках іменники в потрібній формі. Підкресліть ці слова як члени речення.

1. Діти приїхали на ферму подивитися на цікавих (страусеня). 2. За кумедними (собача) їхав на **велосипеді** юнак. 3. Діти придумали цікаві (ім'я) новонародженим (лоша). 4. Південноафриканських бушменів вважають найдавнішим (плем'я). 5. Дорослі о́лені доглядають за своїм (оленя) до одного року (*З інтернету*).

ІІ. Виділений іменник розберіть як частину мови (письмово).

42. УЖИВАННЯ ІМЕННИКІВ У КЛИЧНОМУ ВІДМІНКУ ОДНИНИ (УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО)

Про закінчення -ю та -є в кличному відмінку, а також про варіанти імен

369 **А.** Зіставте іменники в кличному відмінку. До якої групи вони належать – твердої чи м'якої?

Валерій – Валерію	Валерія – Валеріє
Сергій – Сергію	Надія – Надіє

Б. Яке закінчення мають подані іменники чоловічого роду, а яке – жіночого?
В. Зробіть висновок про закінчення **-ю** та **-є** в кличному відмінку іменників.

Закінчення -ю та -є в кличному відмінку

У кличному відмінку іменники **чоловічого** роду М'ЯКОЇ групи переважно мають закінчення *-ю* (а не *-є*).

А іменники **жіночого** роду М'ЯКОЇ групи (після **голосного** й **апострофа**) мають закінчення *-є* (а не *-ю*). **ПОРІВНЯЙМО:**

Чоловічий рід		Жіночий рід	
ЄвгеніЮ ОлексіЮ краЮ	**Ю**	ЄвгеніЄ МаріЄ мріЄ	**Є**

АЛЕ пестливі іменники жіночого роду м'якої групи мають закінчення ***-ю***: *доню, матусю, Юлю, Лесю.*

ПОРІВНЯЙМО:

Юлій – ЮЛІЮ ↖ *чол. рід*	Юлія – ЮЛІЄ ↖ *жін. рід*	Юля – ЮЛЮ ↖ *пестливе значення*

370 І. Запишіть іменники в кличному відмінку.

Андрій, Сергій, Соломія, Софія, Марія, бабуся, Леся, Тоня, добродій, місяць, надія, учениця, учень, Одеса, сонце, молодість, Василь, Олександр, Київ, лікарка.

ІІ. З одним записаним іменником (у кличному відмінку) складіть усно речення.

371 ЧОМУ ТАК? Поясніть, чому виділені слова мають різні закінчення у формі кличного відмінка. Як звучатимуть ці імена в називному відмінку?

1. Добрий вечір, **Євгенію** Петровичу!
2. **Євгене**, допоможи мені прибрати в саду.
3. У тебе дуже гарна сукня, **Євгеніє**.

Зверніть увагу!

Імена людей можуть мати варіанти, а кожен варіант імені – свою форму кличного відмінка. **ПОРІВНЯЙМО:**

Наталія – Наталіє Наталя – Наталю	Арсеній – Арсенію Арсен – Арсене
Галина – Галино Галя – Галю	Миколай – Миколаю Микола – Миколо

372 Запишіть іменники в кличному відмінку.

Назар, Назарій, Миколай, Юлія, Юля, Наталя, Наталія, Таїсія, Тая, Таїса, Вадик, Женя, Соня, мама, матуся.

373 Виконайте тестові завдання.

1. НЕправильно утворено форму кличного відмінка в рядку

А вічносте, Ілле, міністре
Б сине, Володимире, подруго
В пісне, бабусю, Олеже
Г Софіє, Віннице, місяцю

2. Закінчення ***-ю*** в кличному відмінку матимуть обидва іменники в рядку

А Сергій, доня
Б Марія, матуся
В дідусь, мрія
Г Назарій, Надія

374 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Розгляньте ілюстрації. Оберіть одну з них і розіграйте за нею діалог (4–6 реплік). У діалозі кожен / кожна має використати іменник у кличному відмінку.

375 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Виберіть кожен / кожна з прикладів, наведених у цьому параграфі, три іменники й запропонуйте одне одному записати ці слова в кличному відмінку. Згорніть підручники й виконайте завдання, а потім звірте з надрукованим.

376 Запишіть іменники в кличному відмінку.

Світлана, Ігор, Богдан, Ілля, батько, Марк, Микола, радість, Олег, Галя, ніч, дівчинка, Віктор, син, брат, президент, тренер, пан, хлопець, Чернігів, кошеня, місто.

Ігор – Ігорю
Ілля – Ілле
Олег – Олеже
й Олегу

43. ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ, ЩО МАЮТЬ ФОРМУ ТІЛЬКИ МНОЖИНИ

Про закінчення ***-ів, -ей*** *у родовому відмінку, закінчення* ***-ами*** *в орудному, а також про синонімічні форми*

377 **А.** Прочитайте приклади відмінювання. Чи мають ці іменники форму однини?

ковзани – ковзан**ів**
сани – сан**е́й**
чоботи – чобі**т**

Б. Визначте відмінок іменників другої колонки. Які закінчення вони мають?
В. Зробіть висновок про закінчення родового відмінка іменників, що мають форму тільки множини.

378 І. Прочитайте народні вислови. Знайдіть іменники, що мають форму тільки множини. Визначте усно відмінок цих слів і закінчення.

1. Наламати дров. 2. Ні в тин ні в ворота. 3. Вилами по воді писано. 4. Для того коваль кліщі держить, щоб у руки не пекло. 5. Без вікон, без дверей повна хата людей.

ІІ. Поясніть, як ви розумієте зміст фразеологізмів.

Зразки відмінювання

Н.	окуляри	гро́ші	ворота
Р.	окулярів	гро́ше́й	воріт
Д.	окулярам	гро́шам	воро́там (-ям)
Зн.	окуляри	гро́ші	ворота
Ор.	окулярами	гро́шми, грош**и́**ма	воротьм**и́**, воро́тами
М.	на/в окулярах	на/у гро́шах	на/у воротах (-ях)
Кл.	окуляри	гроші	ворота

Родовий відмінок

У родовому відмінку для іменників, що мають форму тільки множини, використовуємо одне з таких закінчень:

-ів	-ей	нульове
окулярів, опадів, хитрощів, сходів	*сане́й, гро́ше́й, двере́й, курей*	*воріт, чобіт, дров, Карпат*

379 І. Запишіть іменники в родовому відмінку в три колонки залежно від закінчення: 1) *-ів*; 2) *-ей*; 3) нульове. За потреби скористайтеся словником.

Канікули, окуляри, джунглі, ножиці, гроші, веселощі, Суми, Чернівці.

ІІ. З одним записаним іменником (у родовому відмінку) складіть речення (письмово).

Орудний відмінок

В орудному відмінку іменники, що мають форму тільки множини, здебільшого закінчуються на ***-ами (-ями)***.
НАПРИКЛАД: *окулярами, опадами, вилами, граблями.*

В окремих словах виступає закінчення ***-ми***: *гусьм**и́**, курм**и́**.*

Деякі іменники мають паралельні форми: *двер**и́**ма* й *двермі́*; *грош**и́**ма* й *гр**і́**шми*; *воро́тами* й *воротьм**и́**; шта-н**а́**ми* й *штаньм**и́**; саня́ми* й *саньм**и́**.*

380 І. Запишіть іменники в орудному відмінку. Наведіть, де можливо, паралельні форми. Позначте закінчення.

Фінанси, штани, гроші, піжмурки, сани, гуси, кури, окуляри, ворота, опади, двері, граблі.

ІІ. З одним записаним іменником (в орудному відмінку) складіть речення (письмово).

Місцевий відмінок

У місцевому відмінку іменники, що мають форму тільки множини, закінчуються на ***-ах (-ях)***. **НАПРИКЛАД:** ***по воротах, на гусях, на сходах.***

381 Запишіть словосполучення, ставлячи подані в дужках іменники в потрібній формі.

Доставка по (Чернівці), бити по (ворота), стояти за (двері), на засніжених (Альпи), металевими (ножиці), зустріч у (Суми), немає дідусевих (окуляри), біля високих (ворота), лісових (чари), на міцних (сани), білими (гуси), електронними (гроші).

Удар по воротАХ!

382. СИТУАЦІЯ. Уявіть, що ви допомагали по господарству. Розкажіть про свою роботу (3–4 речення), використавши 2–3 наведені словосполучення.

- ✓ насипати ку́рям
- ✓ пригнати гусей
- ✓ прибрати граблями
- ✓ наносити дров
- ✓ замести до воріт
- ✓ поскладати біля сходів
- ✓ у зру́чних чоботах

383 Провідміняйте письмово іменники *Черкаси* й *Карпати.* Чи однакове закінчення мають ці слова в родовому відмінку? Як називають таке закінчення?

384 Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Складіть невеликий текст-опис (4–5 речень) на тему «Мальовничі Карпати». Використайте назву цієї гірської системи в непрямому відмінку.

Варіант Б. Складіть невеликий діалог (5–6 реплік) про уявну подорож до одного чи кількох із міст: Суми, Чернівці, Черкаси. Використайте назву обраного міста в непрямому відмінку.

385 І. Спишіть речення, ставлячи подані в дужках слова в потрібній формі.

1. Не забуваймо про правила безпечної поведінки під час зимових (канікули). 2. Приготування пишних оладок на (дріжджі) не займає багато часу. 3. У жовтні в США відзначають День (солодощі). 4. У Києві відбулася міжнародна виставка (меблі), освітлення та декору (*З випусків новин*). 5. Усі троє щосили побігли навздогінці за (сани) (*М. Коцюбинський*). 6. На землю по зоряних (сходи) задуманий вечір зійшов (*В. Сосюра*).

ІІ. Виберіть із речень один іменник іншомовного походження та дізнайтеся, з якої мови його запозичено.

44. НАПИСАННЯ ТА ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕН ПО БАТЬКОВІ Й ПРІЗВИЩ

Про суфікси ***-ович*** *та* ***-івн(а)*** *в іменах по батькові, а також про прізвища, які не відмінюємо*

ПРИГАДАЙМО. Що таке суфікс?

386 **А.** Прочитайте імена по батькові. Від яких імен їх утворено?

Васил**ьович**	Васил**івна**
Сергій**ович**	Сергі**ївна**

Б. Який суфікс мають слова першої колонки? А другої?
В. Зробіть висновок про те, як утворити чоловічі й жіночі імена по батькові.

Творення імен по батькові

Чоловічі	Жіночі
До основи власного імені додаємо суфікс ***-ович***: *Дмитро – Дмитр**ович*** *Олексій – Олексій**ович***	До основи власного імені додаємо суфікс ***-івн- (-ївн-)***: *Дмитро – Дмитр**івна*** *Олексій – Олексі**ївна***
АЛЕ: *Григорій – Григорович* *Микола – Миколайович* і *Миколович*	АЛЕ: *Григорій – Григорівна* *Микола – Миколаївна* й *Миколівна*

Ілля – Ілліч *Лука́ – Луки́ч* *Яків – Я́кович* *Кузьма – Кузьми́ч* і *Ку́зьмович*	*Ілля – Іллі́вна* *Лука́ – Лу́ківна* *Яків – Я́ківна* *Кузьма – Ку́зьмівна*

Зверніть увагу!

1. Під час творення імен по батькові можливе чергування [і] з [о]. **НАПРИКЛАД:** *Федір – Федорович, Федорівна.*

2. Ім'я по батькові *Ігорьович* треба писати з м'яким знаком.

387 Прочитайте речення, утворюючи імена по батькові від поданих у дужках імен.

1. Справжнє ім'я Лесі Українки – Лариса (Петро) Косач. 2. Мати Василя Симоненка Ганна (Федір) щедро дарувала синові любов до рідної мови. 3. Максим (Тадей) Рильський був поціновувачем народної пісні. 4. Тарас (Григорій) Шевченко – не лише поет, а й талановитий художник.

Зверніть увагу!

Треба розрізняти варіанти імен. **НАПРИКЛАД:**

від *Анатолій* → *Анатолійович, Анатоліївна;*
від *Анатоль* → *Анатольович, Анатолівна.*

388 Утворіть і запишіть від поданих імен чоловічі та жіночі імена по батькові. В утворених іменниках виділіть суфікси.

ЗРАЗОК. *Валерій – Валерійович, Валеріївна.*

Олександр, Юрій, Андрій, Микола, Ілля, Євген, Євгеній.

Зразки відмінювання імен по батькові

Н.	Сергійович	Сергіївна
Р.	Сергійовича	Сергіївни
Д.	Сергійовичу, Сергійовичеві	Сергіївні
Зн.	Сергійовича	Сергіївну
Ор.	Сергійовичем	Сергіївною
М.	на Сергійовичі, Сергійовичу, Сергійовичеві	на Сергіївні
Кл.	Сергійовичу	Сергіївно

Зверніть увагу!

У **кличному** відмінку чоловічі імена по батькові мають закінчення *-у*: *Вікторовичу, Назаровичу*.

389 І. Провідміняйте усно імена та по батькові.

Максим Андрійович, Ірина Євгеніївна.

ІІ. З одним поданим сполученням (на вибір) складіть і запишіть речення з прямою мовою.

390 І. Запишіть у кличному відмінку.

Володимир Олександрович, Аліна Олександрівна, Андрій Вікторович, Юлія Вікторівна, Тарас Ілліч.

ІІ. З одним записаним сполученням (у формі кличного відмінка) складіть усно речення.

Відмінювання прізвищ

Прізвища іменникового типу відмінюємо за зразками відмінювання іменників. **НАПРИКЛАД:** *Олег Береза – Олегові Березі; Наталка Пісня – Наталці Пісні.*

АЛЕ **жіночі** прізвища на **приголосний** та *о* НЕ змінюємо. **ПОРІВНЯЙМО:**

Чоловічі	Жіночі
з Василем Симоненком *з Андрієм Ковальчуком*	*з Ніною Симоненко* *з Надією Ковальчук*

391 Провідміняйте усно ім'я та прізвище.

1. Сергій Коваленко. 2. Світлана Коваленко. 3. Ольга Береза.

392 Доповніть речення всіма поданими іменами й прізвищами у відповідному відмінку та запишіть. Між однорідними членами речення поставте розділові знаки.

Директорка школи привітала переможців і переможниць: ... .

Ігор Марчук | Інна Забужко | Марк Коваленко | Іван Горболіс | Олена Гогуля | Ада Марчук

393 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Хто з українських чи зарубіжних співаків (кіноакторів, спортсменів) вам подобається найбільше? Чим саме?

394 Запишіть у давальному відмінку.

Сергій Ігорьович Вітренко, Лідія Юріївна Паляниця, Лариса Комар, Марк Костюк.

395 I. Спишіть, ставлячи власні назви в потрібному відмінку.

1. Вітаємо Вас, (Жанна Петрівна). 2. Поцікавтеся думкою (Ігор Миколайович Петренко). 3. Поспілкувалися з (Валентина Журавель). 4. Був знайомий із (Геннадій Якович Сокол). 5. Зустрівся з (Тетяна Муха). 6. Слухали (Олег Муха). 7. Запрошуємо Вас, (Роман Вікторович).

II. Складіть і запишіть речення зі своїм ім'ям, по батькові та прізвищем.

І ТАКЕ БУВАЄ

Учителька звернулася до Іринки:
– Поклич, будь ласка, Петренко.
Іринка задумалася, кого саме покликати. Адже в класі є і Петренко Алла, і Петренко Вадим.

Поміркуйте, кого має покликати Іринка – Вадима чи Аллу.

45. БУКВИ *Е, И, І* В СУФІКСАХ ІМЕННИКІВ

Про зменшено-пестливі суфікси, творення збірних іменників та назв малих за віком істот

ПРИГАДАЙМО. У чому особливість суфіксального способу творення слів?

396 **А**. Розгляньте зразки творення слів. Чим різняться виділені суфікси?

вулиця → вули**чка**	ложка → ложе**чка**
полиця → поли**чка**	річка → річе**чка**

Б. У якій колонці слова походять від іменників із суфіксом ***-иц-***?
В. Зробіть висновок про те, як можна перевірити написання букв ***и*** та ***е*** в суфіксах *-ичк-*, *-ечк-*.

Зменшено-пестливі суфікси

Суфікси ***-ичок, -ичк-*** бувають тільки в іменниках, що походять від слів із суфіксами *-ик*, *-иц-*. **НАПРИКЛАД:** *ножичок* (від *ножик*), *поличка* (від *полиця*).

В інших випадках уживаємо суфікси з буквою *е (є)*: *-ечок, -єчок, -ечк-, -єчк-*. **НАПРИКЛАД:** *вершечок, краєчок, віконечко.*

397 ЧОМУ ТАК? Поміркуйте, чому в суфіксах іменників першої колонки пишемо букву ***и***, а другої – букву ***е***.

новенький рушн**и**чок	мішеч**о**к цукерок
чарівна пал**и**чка	вершеч**о**к гори

398 І. Спишіть слова, уставляючи на місці пропуску букву *е* або *и*. Обґрунтуйте написання.

Сон..чко, пал..чка, кіш..чка, дон..чка, нож..чок, кринич..нька, вогн..чок, міш..чок, діж..чка.

ІІ. Складіть і запишіть одне речення, використавши якнайбільше поданих іменників. Хто використає три такі іменники? А хто ще більше?

Малі за віком істоти

Суфікс *-ен- (-єн-)* уживаємо в іменниках середнього роду, що називають малих за віком істот. **НАПРИКЛАД:** *каченя, вовченя, чаєня.*

Збірні та інші поняття

Суфікс *-ив-* уживаємо для вираження збірних понять, матеріалу, продукту праці. **НАПРИКЛАД:** *паливо, ва́риво, печиво.*

Для вираження збірних понять також уживаємо суфікс *-инн-*. **НАПРИКЛАД:** *картопли́ння, гарбузи́ння.*

Іменники, утворені від дієслів

В іменниках середнього роду, утворених від дієслів, уживаємо:

- суфікс *-інн-* – якщо наголос падає на цей суфікс. **НАПРИКЛАД:** *горі́ння*;
- суфікс *-енн-* – якщо наголос падає на корінь. **НАПРИКЛАД:** *зві́льне́ння.*

ОРФОГРАМА

Букви *е, и, і* в суфіксах іменників

399 І. Прочитайте іменники. Назвіть у них суфікси та обґрунтуйте написання.

1. Гусеня, совеня.
2. Морозиво, мереживо.
3. Картоплиння, павутиння.
4. Шарудіння, носіння.
5. Напруження, удосконалення.

ІІ. До кожної групи іменників доберіть приклад із таким самим суфіксом.

400 Спишіть слова, уставляючи на місці пропуску букву *е, и* або *і*. Позначте суфікси, обґрунтуйте написання.

Міс..во, плет..во, відер..чко, смуж..чка, оточ..ння, кресл..ння, Стріт..ння, ход..ння, кукурудз..ння, пташ..ня, лос..ня.

печиво
паливо

401 І. Прочитайте текст. Випишіть слова з орфограмою «Букви *е, и* в суфіксах іменників».

ГОРОБЕНЯ

Я йшов і збирав хмиз. Раптом помітив горобеня, яке випало з гніздечка. Я взяв пташеня і приклав до вуха. У холодному тільці ледь чутно стукотіло сердечко...

Повернувшись до намету, я дістав термос і через соломинку капнув у дзьоб горобчику трохи солодкого чаю. Пташенятко швидко опритомніло. А коли нагодував його гречаною кашею, воно й зовсім ожило. Тільки тепер я відчув полегшення *(А. Орлик)*.

ІІ. Знайдіть іменники, яким суфікси надають емоційного забарвлення. Поясніть роль цих слів у тексті.

402 І. Утворіть від поданих слів іменники за допомогою вказаного навпроти суфікса (письмово).

горщик, рушник		*-ечок* або *-ичок*
річка, бочка		*-ечк-* або *-ичк-*
лев, коза		*-ен-*
палити, місити	+	*-ив-*
гарбуз, картопля		*-инн-*
ходити, бурити		*-інн-*
удосконалювати		*-енн-*

ІІ. З одним утвореним словом (на вибір) складіть і запишіть питальне речення.

403 Спишіть слова, уставляючи пропущену букву *е* або *и*.

Добр..во, пал..во, мороз..во, діж..чка, річ..чка, кош..чок, вогн..чок, вул..чка, лож..чка, піднес..ння, гус..ня.

404 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Складіть кожен / кожна словниковий диктант із шести слів на орфограму «Букви *е, и, і* в суфіксах іменників». Продиктуйте свої диктанти одне одному та перевірте написання.

405 І. Спишіть речення, уставляючи пропущену букву *е* або *и*, а також розділові знаки. Підкресліть вивчені орфограми й пунктограми.

1. Роси́, роси дощику яринý, рости, рости жит..чко на лану *(Олександр Олесь)*. 2. Ти зозýл..чко сива ти нас розвеселила *(Нар. творчість)*. 3. На лож..чку та покуштуй горош..чку *(Скоромовка)*. 4. Наша топол..чка здавалася нам найкращою від усіх тополь ок яворків та кл..ночків *(М. Магера)*. 5. Від напруж..ння в Тамари зашуміло в голові замигтіло в очах *(А. Хижняк)*. 6. Крізь мере́ж..во листя і цвіту глибоко голубіє небо *(В. Винниченко)*.

ІІ. Знайдіть іменники – назви істот.

46. НАПИСАННЯ *НЕ* З ІМЕННИКАМИ

Про те, коли ***не*** *з іменниками пишемо разом, а коли – окремо*

ПРИГАДАЙМО. Що таке синоніми?

406 **А.** Зіставте написання виділених у реченнях слів.

1. **Незгода** дім руйнує.
2. **Не згода**, а розбрат запанував між князями.

Б. У якому реченні ***не*** виражає заперечення, а в якому – утворює новий іменник з протилежним значенням?

В. Зробіть висновок, коли ***не*** з іменниками треба писати разом, а коли – окремо.

Не з іменниками пишемо **РА́ЗОМ**, якщо:	
слово не вживаємо без ***не***	***не****вдаха*, ***не****года*
іменник у сполученні з ***не*** становить єдине поняття (це слово можна замінити синонімом без ***не***)	***не****правда* (обман), ***не́****друг* (ворог)
іменник має префікс ***недо-***	***недо****оцінка*, ***недо****гляд*

Не з іменниками пишемо **ОКРЕМО**, якщо:	
частка ***не*** є лише **запереченням** (іноді заперечення підсилюють словами *зовсім, далеко, аж ніяк* і под.)	*Це аж ніяк* ***не*** *правда!*
є **протиставлення** (виражено сполучниками *а, але*)	*Він мені* ***не*** *друг, а ворог.*

ОРФОГРАМА

Не з іменниками

407 Прочитайте сполучення слів та поясніть написання ***не*** з іменниками разом чи окремо.

Надворі негода; ненависть до ворога; спіткало нещастя; відчувати нещирість; не щирість, а лицемірство; висловити недовіру; це далеко не повага; демонструвати неповагу; не правда, а обман.

408 ЧОМУ ТАК? Поясніть, чому в першому реченні *не* з іменником написано разом, а в другому – окремо.

1. Він одразу відчув **нещирість.**
2. У словах відчувалася **не щирість,** а лицемірство.

409 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. І. Доберіть по черзі до поданих іменників синоніми без *не,* які наведено в таблиці (усно).

Неволя, недовір'я, неприязнь, неправда, неслава, немилість.

ганьба	підозрілість	опала
рабство	обман	ворожість

ІІ. З одним поданим словом (із префіксом *не-*) складіть і запишіть речення з однорідними членами.

410 І. Спишіть речення, знімаючи риски. Обґрунтуйте написання *не* з іменниками.

1. Не/года сипонула добрячим градом. 2. У горах туристів спіткало **не/щастя.** 3. Ні, це аж ніяк не/спокій! 4. Техніка зношується більше від **не/догляду,** ніж від роботи. 5. Полетіли сніжки – і знову не/доліт! 6. Це був не/друг

мій, а просто знайомий. 7. Екологічні будматеріали – не/обхідність XXI століття.

II. Розберіть виділені слова за будовою.

411. СИТУАЦІЯ. Уявіть, що ви збираєтеся в похід. Порадьте, як підготуватися до нього, як себе поводити або чого уникати під час походу (3–5 речень; усно). Використайте щонайменше три з поданих іменників.

- ✓ непогода
- ✓ негода
- ✓ нещастя
- ✓ небезпека
- ✓ несподіванка
- ✓ необхідність
- ✓ непорозуміння
- ✓ неспокій

412 ТРЕТЄ ЗАЙВЕ. Знайдіть у кожній групі один іменник, який не вживаємо без ***не***.

1. Небезпека, незгода, негода.
2. Небуття, недогляд, ненависть.
3. Невдача, невидимка, невдячність.

413 Складіть і запишіть речення з кожним словом і сполученням.

1. Нещастя; не щастя. 2. Неслáва; не слава.

414 I. Спишіть речення, розкриваючи дужки та розставляючи пропущені розділові знаки. Позначте префікс *не-*.

1. Мені потрібне слово, а (не)слава *(Л. Костенко)*. 2. Затоплю (не)долю дрібними сльозами затопчу (не)волю босими ногами *(Т. Шевченко)*. 3. Навіщо скаржитись, коли твоє (не)щастя вже позаду *(Д. Павличко)*. 4. Роман з (не)сподіванки здригнувся прислухався *(М. Стельмах)*. 5. Здається хтось підійде до дверей проситиме (не)году переждати *(В. Стус)*. 6. Шукай (не)долі, а волі *(Нар. творчість)*.

II. Підкресліть абстрактні іменники.

47. ПРАВОПИС СКЛАДНИХ ІМЕННИКІВ

Про те, які складні іменники пишемо разом, а які – з дефісом

ПРИГАДАЙМО. Які слова називають складними?

415 **А**. Зіставте написання складних іменників у колонках.

носоріг	інтернет-журнал
землетрус	жар-птиця

Б. Слова якої колонки утворено за допомогою сполучного голосного, а якої – без нього?
В. Зробіть висновок щодо написання складних іменників разом і з дефісом.

Пишемо **РА́ЗОМ** складні іменники:	
утворені **за допомогою** сполучного голосного	*лісостеп, землетрус*
з іншомовними частинами ***авто-, міні-, екс-*** та ін.	*автостоянка, вебсайт*
складноскорочені	*Святвечір, спортзал*
утворені з дієслова наказового способу та іменника	*горицвіт, перекотиполе*
утворені із числівника та іменника (**АЛЕ:** *10-річчя)*	*десятиріччя, стометрівка*

Пишемо з **ДЕФІСОМ:**	
складні іменники, які утворено з двох **самостійних** іменників **без сполучного** голосного (тобто обидві частини можна вживати як самостійні слова)	*бізнес-план, фан-клуб, онлайн-урок, жар-птиця караоке-клуб, суші-ресторан*
у тому числі іменники, які означають:	
• протилежні за змістом поняття	*купівля-продаж*
• професію, звання, посаду	*лікар-еколог*
• проміжні сторони світу (вітри)	*норд-вест, норд-ост*
• рослини	*сон-трава, мати-й-мачуха*
• казкових персонажів	*Вовчик-Братик*

Зверніть увагу!

Іменники з ***пів, напів-, полу-*** пишемо за правилами, які ви вивчали в параграфі 26. **НАПРИКЛАД:** *півмісяць*.

ОРФОГРАМА

Написання складних іменників разом і з дефісом

416 І. Прочитайте й обґрунтуйте написання слів із дефісом або разом.

Глибиномір, інформцентр, аерозйомка, зірвиголова, шестиденка, півострів, шафа-купе, фітнес-браслет, стоп-кран, суші-торт, зустріч-прощання, лікар-окуліст, чар-зілля, Зайчик-Побігайчик.

ІІ. Перегляньте ще раз слова, а потім закрийте цю вправу та запишіть три слова, які запам'ятали з неї (на вибір).

Разом	**З дефісом**
металопластик	інтернет-магазин
є сполучний голосний	*немає сполучного голосного, два самостійні іменники*

417 І. Запишіть складні іменники разом або з дефісом.

Відео/файли, сніго/затримання, овоче/різка, мед/допомога, крісло/ліжко, хліб/сіль, бізнес/центр, художник/мультиплікатор, пів/оберт, караоке/зал, інтернет/послуга, Лисичка/Сестричка, міні/пекарня.

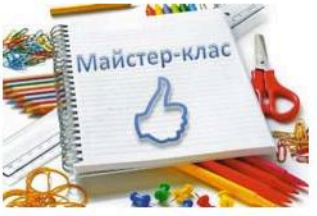
ІІ. Доберіть усно інші складні іменники з виділеними частинами.

418 І. Утворіть із кожної пари слів складний іменник і запишіть.

Вугілля, видобуток; відео, зв'язок; спортивний, зал; овочі, сховище; салон, магазин; ліс, степ; онлайн, конференція.

ІІ. З одним утвореним словом складіть і запишіть спонукальне речення.

419 Розгляньте ілюстрації. Обґрунтуйте написання складних іменників. За однією ілюстрацією складіть усно висловлення (2–3 речення), використавши наведене слово.

ЮТУБ-КАНАЛИ ДЛЯ НАВЧАННЯ

420 Спишіть слова, знімаючи риску. Що означають виділені частини слів? За потреби скористайтеся словником.

Онлайн/перекладач, вітро/двигун, вагон/контейнер, хлібо/піч, фітнес/клуб, купівля/продаж, перекоти/поле, норд/ост, двадцяти/річчя, прем'єр/міністр, напів/підвал, мати/й/мачуха (*рослина*), авіа/пошта, пів/години.

421 Хто зможе дібрати **складний** іменник на позначення предмета побуту (наприклад, *овочерізка*)? А хто добере два чи більше таких слів? Такий самий конкурс можна провести й для інших тематичних груп іменників: продукти харчування (*сухофрукти*); транспортні засоби (*самокат*) тощо.

422 Виконайте тестові завдання.

1. Разом треба писати кожне слово в рядку

А бізнес/план, сніго/пад, екс/вокаліст
Б сорока/річчя, хліб/сіль, вело/пробіг
В м'ясо/рубка, земле/власник, сон/трава
Г само/оборона, євро/ринок, лісо/смуга

2. Орфографічну помилку допущено в рядку

А касир-контролер, стометрівка
Б жовто-цвіт, морепродукти
В магазин-склад, жар-птиця
Г ютуб-канал, велодоріжка

423 I. Спишіть речення, знімаючи риски. Що означає виділене слово?

1. По долині, по роздоллі із степу перекоти/поле рудим ягняточком біжить *(Т. Шевченко)*. 2. Іще ятря́ть в мого народу рани, ще дмуть **норд/ости** горя і розпук *(Олекса Удайко)*. 3. Машина вискакує на плоско/гір'я, пробігає його, повзе на підйом *(Г. Кублицький)*. 4. Завершилася підготовка корабля/супутника до відправлення на космодром. 5. Цунамі виникло внаслідок земле/трусу та виверження підводного вулкана *(З випуску новин)*.

II. Підкресліть граматичні основи речень. Яке з речень складне?

Проєкт

Об'єднайтеся в групи (4–5 осіб) і підготуйте **мініжурнал «Іменник»** (5–8 сторінок).

Для початку визначте, про що йтиметься на кожній сторінці журналу. Наприклад: правило з малюнком чи схемою; текст пісні, у якому виділено кольором іменники; загадки; ребуси; перелік власних астрономічних назв тощо. Домовтеся, хто з вас зробить обкладинку журналу. Підготуйте кожен / кожна свою сторінку (свої сторінки), а потім скріпіть їх.

Журнал можна зробити й в електронному вигляді.

48. УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО З ТЕМИ «ІМЕННИК»

424 І. Прочитайте текст. Визначте його основну думку. Яких норм моралі здавна дотримувались українці?

ЛЮБОВ І ЧЕСТЬ

У народі здавна шанували почуття **любові** до мами й тата, бабусі й дідуся, сестри й брата. Моральним обов'язком дітей була допомога батькам по господарству, догляд за ними в разі хвороби, немічності, вияв повсякчасної уваги, **шани** й турботи.

Необхідною умовою збереження **честі** вважалося пошанування правдивості. Того, хто полюбляв прибріхувати, виганяли з музи́к та **вечорниць**. Великим безчестям було злодійство. Якщо хтось піймався на цьому, то мусив зі своїм «здобутком» ходити селом і просити вибачення. Існували **повір'я**, що в нечесної людини не зародить земля, а в **чабана**, який щось поцупить, розбігатиметься худоба.

Мораль була невіддільною від краси душевної та краси в побуті (За *Н. Мельничук*).

ІІ. Виконайте завдання до тексту.

1. Знайдіть по два приклади назв істот й абстрактних іменників.
2. Знайдіть по одному іменнику, що має форму тільки однини й тільки множини.
3. Визначте відмінок і число виділених іменників. Поставте усно ці слова у формі орудного відмінка однини.
4. Знайдіть іменник, який відповідає такій характеристиці: назва істоти, ІІ відміна, чол. рід, Р. в., одн.
5. Розберіть два іменники з тексту як частину мови (на вибір).

425 Дайте відповіді на запитання мовознавчої вікторини.

1. Яку форму має іменник *кача* в давальному відмінку – *качаті* чи *каченяті*?
2. Яку форму має іменник *плем'я* в орудному відмінку – *племенем* чи *плем'ям*?
3. До якої відміни належать іменники *граблі, вила, ножиці*?
4. Яку форму матиме іменник *Львів* у родовому відмінку?
5. До назв істот чи неістот належить іменник *натовп*?
6. Якого роду іменник *нежить*?
7. Як ви звернетеся до вчителя, якщо його батька звати Михайло, а його самого – Валентин?

426 І. Доповніть кожне речення одним із поданих слів чи словосполучень. Поясніть, як зміниться після цього написання виділених назв.

відеохостинг	соціальна мережа	пошукова система	месенджер*

1. Я хочу знати, хто переглядає мій профіль у **фейсбуці**. 2. Цікаву інформацію до уроку можна легко знайти в **гуглі**. 3. Про зміни в розкладі уроків учителька повідомила у **ватсапі**. 4. На **ютубі** розміщено багато корисних вебінарів.

ІІ. Запишіть перебудовані речення. Власні назви візьміть у лапки.

---

* *Ме́сенджер* – система обміну миттєвими повідомленнями.

427 Відредагуйте речення. Зверніть увагу на правильність уживання імен по батькові та прізвищ.

1. Гарні квіти подарували Аллі Вікторівній. 2. Глядачі зустрілися із Сергієм Скляренко. 3. Щиро вітали Володимира Олексієвича. 4. Сьогодні Олександру Іваненко виповнюється 50 років. 5. Ми всі дякуємо Петра Володимировича. 6. Подякували Валентині Дмитрівній.

428 Виконайте тестові завдання.

1. Орфографічну помилку допущено в рядку

А вишнею, тишою
Б кущем, дощем
В гостем, сльозою
Г красою, вулицею

2. Закінчення ***-ю*** в кличному відмінку однини матиме іменник

А Софія **Б** Ігор **В** мрія **Г** вулиця

3. НЕправильно утворено ім'я по батькові

А Юріївна
Б Іллівна
В Миколаївна
Г Сергійовна

4. З дефісом треба писати слово

А спорт/товари
Б море/продукти
В крісло/ліжко
Г авіа/база

5. Іменник у формі орудного відмінка є в реченні

А Осінній сад ще яблучка глядить *(Л. Костенко)*.
Б Намалюй, зимова нічко, білосніжні сни *(З. Мороз)*.
В Десь вітер грає на віолончелі *(В. Симоненко)*.
Г А за вікном сніги летять лапаті *(М. Луків)*.

моя сторінка

ЦІКАВО ЗНАТИ

ІМЕННИК-ЧЕМПІОН

Слів якої частини мови в українській мові найбільше? Це іменники. Порівняно з іменником дієслово має слів удвічі менше.

Чому саме іменник у численності став неперевершеним? Насамперед тому, що нас оточує безмежний світ предметів. Людина пізнає ці предмети і, звичайно, їх називає. Багато іменників з'явилися в мові тому, що вони часто перетворюють на себе інші частини мови. Подивіться, будь ласка, на дієслово *писати*. Одне-однісіньке дієслово, а скільки пішло від нього у світ іменників: *писання*, *письмо*, *писемність*, *писар*, *писанка*, *письменник*... Ось така могутність іменника у творенні слів! *(За І. Вихованцем).*

ЦІКАВІ СЛОВА

Відгадайте слова, які можна читати в обох напрямках.

Зліва направо →	Слова	Справа наліво ←
геометрична фігура	...	листяне дерево
чарівник	...	крики, галас
молочний продукт	...	білі зерна, які використовують у їжу
домашня тварина	...	майданчик для молотьби

УСМІХНІМОСЯ

ДИТИНА В МНОЖИНІ

– Миколко, як буде іменник *людина* в множині? – запитує вчитель.
– Люди, – відповідає учень.
– А як буде в множині іменник *дитина*?
– Близнята!

СВИНЕЦЬ

Вчитель, сівши на стілець,
Викликає Рому:
– Розкажи нам про свинець
Все, що вивчив дома.
Рома довго розганя язика у роті:
– Ну… свинець… це то… свиня
В чоловічім роді…
Вчитель каже: – Молодець!
По такій пригоді
Тобі ставлю одинець
У жіночім роді!

К. Дяченко

Прикметник

49. ПРИКМЕТНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ

Про загальне значення, морфологічні ознаки й синтаксичну роль прикметників

ПРИГАДАЙМО. Що таке означення?

429 **А.** Знайдіть у поданих текстах прикметники.

Художній стиль

Пролісок – квітка ніжна, але смілива й нетерпляча. Ще не зійде сніг, а вже крізь весняну снігольодову скоринку пнеться цупкий паросток *(Ю. Смолич)*.

Науковий стиль

Пролісок – багаторічна тіньовитривала ранньовесняна рослина заввишки 10–20 см. Стебло безлисте, голе, листки прикореневі *(З енциклопедії)*.

Б. Поміркуйте, у тексті якого стилю прикметники допомагають образно змалювати пролісок, а в якому – виражають точні ознаки цієї квітки.

В. Зробіть висновок про роль прикметників у мовленні.

Загальне значення

Прикметник – це самостійна частина мови, що виражає ознаку предмета та відповідає на питання який? (яка? яке? які?), чий? (чия? чиє? чиї?). **НАПРИКЛАД:** *високий, морський, радісний, сестрин.*

Морфологічні ознаки, синтаксична роль

Прикметники змінюємо за **родами, числами, відмінками.** У прикметниках, ужитих у множині, рід не визначаємо.

Початкова форма прикметника – називний відмінок однини чоловічого роду.

У реченні прикметник найчастіше є означенням, рідше – присудком. **НАПРИКЛАД:** 1. *Пливуть над степом хмари* ***волохаті*** *(Л. Костенко).* 2. ***Зимове*** *повітря було* ***холодне*** *й* ***чисте*** *(Є. Гуцало).*

Роль у мовленні

Прикметники використовуємо для точного опису людей, тварин, рослин, предметів, явищ, подій тощо. У художньому мовленні прикметники надають висловленню виразності, образності, емоційності. **НАПРИКЛАД:** *сріблястий дощ, ласкаве сонце, золоте серце.*

430 І. Прочитайте фразеологізми. Випишіть прикметники та вкажіть їхній рід і число.

ЗРАЗОК. *Великий – ч. р., одн.*

1. Народитися під щасливою зіркою. 2. Лити крокодилячі сльози. 3. Повернутися з порожніми руками. 4. Жити чужим розумом. 5. Давати зелену вулицю. 6. Ловити рибу в каламутній воді.

ІІ. Поясніть, що означають подані вислови. За потреби скористайтеся словником.

ІІІ. Знайдіть прикметники, до яких можна дібрати антоніми.

Перехід в іменники

Прикметники можуть переходити в іменники. При цьому прикметники втрачають власні ознаки й набувають ознак іменників: називають предмет, виконують роль підмета чи додатка, відповідають на питання **хто? що?**.

ПОРІВНЯЙМО:

Прикметники	Іменники
який?	хто?
військовий оркестр майбутнє рішення	підійшов військовий твоє майбутнє

431 І. Прочитайте прислів'я. Знайдіть прикметники, які перейшли в іменники. Поясніть лексичне значення цих слів, визначте їхню синтаксичну роль.

1. Ситий голодного не розуміє. 2. Учений іде, а неук слідом спотикається. 3. Лінивий двічі ходить, а скупий двічі платить.

ІІ. Складіть і запишіть два речення з одним із поданих нижче слів так, щоб у першому реченні це слово було прикметником, а в другому – іменником.

Хворий, знайомий, військовий, лінивий.

432 І. Прочитайте текст. Замініть іменники, подані в дужках, прикметниками. Поясніть, від чого залежить відмінок, рід і число прикметника.

СМАЧНИЙ ВИНАХІД

Навушники з хутром, (вода) лижі, (фрукт) морозиво – це все придумали... діти!

Понад 100 років тому (Америка) підліток Френк Епперсон в 11-річному віці винайшов (фрукт) лід на паличці. Це

Фрагмент коміксу
із журналу «Джміль»

сталося випадково: одного (зима) (мороз) вечора хлопчик через забудькуватість залишив чашку із соком і (дерево) ложечкою на вулиці. Уранці в чашці виявилося (фрукт) морозиво, яке дуже сподобалося друзям і рідним Френка (*З довідника*).

II. Поміркуйте, чи можна було б у цьому тексті обійтися без прикметників.

433 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Чи кожен може стати винахідником? Що для цього потрібно?

434 Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Напишіть твір-опис (5–6 речень) на одну із запропонованих тем: «Засніжені вулиці», «Ріка заснула в берегах». Використайте кілька прикметників у переносному значенні.

Варіант Б. Розгляньте фото. Опишіть зображене (5–6 речень), використавши кілька прикметників у переносному значенні. Опис запишіть.

435 I. Спишіть речення, доповнюючи їх на місці пропусків поданими прикметниками у відповідному роді, числі, відмінку.

маленький *синій*

1. В ... містечку колись я жила на бе́резі ... моря (*І. Жиленко*).

ясний *чорний* *круглий*

2. Попрощалось ... сонце з ... землею, виступає ... місяць з сестрою зорею (*Т. Шевченко*).

жовтий *смачний* *лагідний*

3. Затисла груша в ... кулачках ... сонця ... жовточки (*М. Вінграновський*).

II. Порівняйте подані й доповнені речення. Які з них більш образні, емоційні? Завдяки чому це досягнуто?

III. Підкресліть прикметники як члени речення. Усно визначте їхній рід і число.

436 І. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Підкресліть прикметники як члени речення.

1. Дощова мла завібрувала густим, потужним дви(г,х)тінням, у якому потонули всі звуки (*Є. Гуцало*). 2. Блискавка найчастіше виникає в купчасто-дощових хмарах, які називають грозовими (*З довідника*). 3. В(е,и)сняний вечір, зорі дикі. В калюжах грозяна вода (*А. Малишко*). 4. Поволі, широко ступає Мартин і чаву(н,нн)ою жмен(е,ьо)ю ро(з,с)сипає бурштинове* зерно (*У. Самчук*). 5. І со(н,нн)ий гриб в смарагдовій куфайці дощу напився (*Л. Костенко*).

---

* *Бурштúн* – скам'яніла смола жовтого кольору.

ІІ. Визначте, які з прикметників використано в прямому значенні (для точного опису предметів, подій), а які – у переносному.
ІІІ. Випишіть три прикметники (на вибір) і запишіть поруч у дужках їхній рід і число.

50. ГРУПИ ПРИКМЕТНИКІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ

Про прикметники якісні, відносні й присвійні

437 **А.** Знайдіть у поданих словосполученнях прикметники.

лагідні руки　　мамині руки

Б. Який із прикметників означає, що руки є чиїмись?
В. Поміркуйте, що виражають присвійні прикметники та на яке питання вони відповідають.

Групи прикметників

За значенням прикметники поділено на три групи.

Група	Особливості	Приклади
Якісні (дуже)	Виражають ознаку предмета, яка може виявлятися більшою чи меншою мірою. Разом із такими прикметниками можна вжити слова *дуже, трохи*	*веселий сміх* *світлий день* *мудрий погляд* (дуже мудрий)
Відносні	Виражають ознаку предмета через зв'язки з іншими предметами чи явищами дійсності	*дерев'яний стіл* *автобусний парк* *спортивний клуб*

Присвійні	Виражають належність предмета певній **особі** чи **тварині** й відповідають на питання **чий? чия? чиє? чиї?**	*Сергіїв пенал* *сестрин зошит* *мишача нора*

Зверніть увагу!

Прикметники із суфіксом *-ськ-* (*-івськ-*) *переважно* належать до відносних. **НАПРИКЛАД:** *Сьогодні будуть* ***батьківські*** *збори.*

438 І. Прочитайте словосполучення з прикметниками. Доведіть, що групи всіх прикметників визначено правильно. На які питання відповідають прикметники третьої колонки?

Якісні	*Відносні*	*Присвійні*
цікава книжка	електронна книжка	Василева книжка
великий будинок	сільський будинок	бабусин будинок
сміливий погляд	гетьманська держава	лебедине пір'я

ІІ. Доповніть усно кожну колонку одним власним прикладом.

439 І. Запишіть послідовно подані прикметники в три колонки: 1) відносні; 2) присвійні; 3) якісні.

Горóховий, Надійчин, працьовитий, олов'яний, лінивий, енергійний, Алінин, лíкарський, чесний, овочевий, активний, вітряний, учорашній, хоробрий.

КЛЮЧ. Підкресліть у кожному слові першу букву. Якщо ви правильно виконали завдання, то з підкреслених букв прочитаєте продовження фразеологізму *«Мати ...».*

ІІ. Оберіть із третьої колонки слова, якими можна було б охарактеризувати вашого друга / вашу подругу чи когось із рідних. Які ще прикметники ви могли б дібрати для цього? Складіть і запишіть 2–3 речення, використавши обрані та дібрані слова.

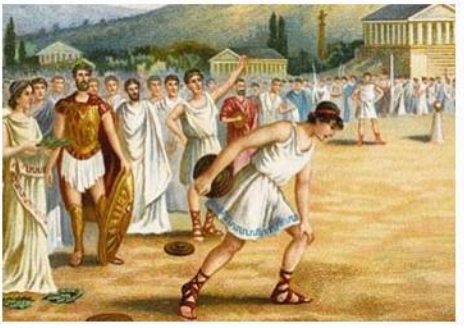
440 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Що означає фразеологізм *мати голову на плечах*? Чи завжди вам вдається діяти й міркувати розсудливо, розважливо?

441 І. Прочитайте текст. Що нового для себе ви дізналися?

ОЛІМПІЙСЬКІ ПЕРЕГОНИ

Олімпійські ігри зародились у Стародавній Греції. Вони мали настільки грандіозний успіх і важливе значення, що на час змагань припиняли навіть воєнні баталії.

Звідусюди до Олімпії валив люд, аби глянути на грецьких атлетів. Навкóло міста виростали великі наметові поселення. Найнебезпечнішими були перегони колісниць. На жаль, переможцем тут вважали власника коней, а не бідного візника, який ризикував життям.

Олімпійські ігри в Стародавній Греції

Нині церемонія відкриття Олімпіади – це яскраве видовище, яке підкреслює престиж цих всесвітніх змагань (*З інтернет-джерел*).

II. ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Хтось із вас має виписати з тексту якісні прикметники, а хтось – відносні. Перевірте одне в одного правильність виконання.

442 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Навіщо проводять Олімпійські ігри? Кого з українських олімпійських чемпіонів ви знаєте?

Перехід прикметника до іншої групи

Прикметники можуть переходити з однієї групи за значенням до іншої.

Присвійний прикметник може переходити у відносний. **ПОРІВНЯЙМО:**

Присвійний	Відносний
бджолине крило крило (ч и є ?) бджоли	*бджолиний рій* рій (я к и й?) із бджіл

Якщо відносний або присвійний прикметник ужито в **переносному** значенні або в складі фразеологізму, то він набуває ознак якісного. **НАПРИКЛАД:**

Відносний / присвійний	Якісний
сонячний промінь вовчий хвіст	сонячна усмішка вовчий апетит

переносне значення

Зверніть увагу!

Присвійний прикметник, утворений від власної назви, пишемо з **великої букви.** **НАПРИКЛАД:** *Петрів зошит, Оксанин блокнот, Шевченкова поема, Довженків фільм.*

АЛЕ такий прикметник пишемо **з малої букви,** якщо він входить до складу фразеологізму, терміна, народної назви рослини. **НАПРИКЛАД:** *а́вгієві стайні, ахіллесова п'ята, піфагорова теорема, петрів батіг.* У цих сполученнях присвійні прикметники набувають ознак якісних.

443 Спишіть словосполучення. У яких із них прикметники вжито в прямому значенні, а в яких – у переносному чи в складі фразеологізму? Надпишіть скорочено над кожним прикметником його групу за значенням.

Кам'яний будинок – кам'яне серце; солодке тістечко – солодкий сон; курячий бульйон – куряча пам'ять*; теплий чай – теплі слова; срібна каблучка – срібна роса; Гордієва сорочка – гордіїв вузол**.

---

* *Ку́ряча па́м'ять* – погана пам'ять.

** *Гордії́в ву́зол* (фразеологізм) – складні обставини, заплутані питання.

444 І. Розгляньте постери до мультфільму та кінофільмів*. Знайдіть у назвах фільмів прикметники. Визначте групу за значенням кожного з прикметників. Обґрунтуйте свою відповідь.

---

* Мультфільм «Крижане серце», кінокомпанія Walt Disney Pictures, 2013, реж. Кріс Бак; кінофільм «Сторожова застава», 2017, кінокомпанія «Кінороб», реж. Юрій Ковальов; кінофільм «Залізна воля», 1994, кінокомпанія Walt Disney Pictures, реж. Чарльз Гайд.

ІІ. **Гра «Пригадай назву».** Пригадайте перекази, казки, оповідання, вірші, пісні, фільми, у назвах яких є прикметники. **НАПРИКЛАД:** *казка «Мудра дівчина».* Той, хто пригадав, називає свій твір, а інші мають визначити групу використаного в назві прикметника. За кожну пригадану назву – 1 бал. Виграє той, хто набере якнайбільше балів.

445 Випишіть словосполучення з прикметником *дитячий* та визначте групу за значенням.

- Передплатили дитячий журнал.
- Він такий наївний, у нього ще дитячий розум.
- Побудували новий дитячий садок.
- Її слова звучали з дитячою щирістю.
- Сьогодні є багато дитячих онлайн-ігор.

Графіті на Майдані Незалежності, м. Київ. Авторство приписують Бенксі*

* *Бе́нксі* – псевдонім художника чи групи художників, які малюють свої трафаретні графіті по всьому світу.

446 І. Випишіть спочатку словосполучення з якісними прикметниками, далі – з відносними, а потім – з присвійними. Обґрунтуйте свій вибір.

Автобусна зупинка, заячий хвіст, заяча шапка, заяча душа, шевченківський стиль, Шевченкова хата, медовий пиріг, медові вуста, Юлине повідомлення, банківський рахунок, вечірній Тернопіль, черстве серце, черстви́й хліб, собачий холод, собачий хвіст.

ІІ. Обґрунтуйте написання слів з великої букви.

ІІІ. Складіть і запишіть одне речення, використавши 2–3 словосполучення однієї групи.

51. СТУПЕНІ ПОРІВНЯННЯ ЯКІСНИХ ПРИКМЕТНИКІВ

Про вищий і найвищий ступені порівняння прикметників та творення їхніх форм

447 **А.** Які особливі ознаки деяких планет Сонячної системи виражають виділені в реченнях прикметники?

Юпітер – **найбільша** планета Сонячної системи.

Уран – **найхолодніша** планета Сонячної системи.

Меркурій – **найближча** до Сонця планета.

Б. Який спільний префікс мають ці прикметники?
В. Зробіть висновок про те, який префікс допомагає прикметнику показати, що в якомусь предметі є певної ознаки найбільше, ніж в інших.

Ступені порівняння

Якісні прикметники мають *вищий* і *найвищий* ступені порівняння.

Вищий ступінь порівняння вказує, що в якомусь предметі більше (чи менше) певної якості, ніж в іншому. **НАПРИКЛАД:** *сильніший, більш сильний, менш сильний.*

Найвищий ступінь порівняння вказує, що в якомусь предметі певної якості найбільше чи найменше. **НАПРИКЛАД:** *найсильніший, найбільш сильний.*

Творення ступенів порівняння

Вищий і найвищий ступені порівняння мають *просту* й *складену* форми.

Творення ступенів порівняння

	Вищий ступінь	Найвищий ступінь
Проста форма	Використовуємо суфікси *-ш-, -іш-*: *широкий* → *ширший* *веселий* → *веселіший*	Префікс *най-* + проста форма вищого ступеня: *найширший* *найвеселіший*
Складена форма	Додаємо слова *більш, менш* до звичайної форми прикметника: *більш широкий* *менш веселий*	Додаємо слова *найбільш, найменш* до звичайної форми прикметника: *найбільш широкий* *найменш веселий*

Значення найвищого ступеня порівняння можна посилити частинами ***як, що***. **НАПРИКЛАД:** *якнайбільший, якнайшвидший, щонайсильніший.*

Найвищий ступінь порівняння можна також утворювати додаванням до форми вищого ступеня сполучень *від усіх, над усе, за всіх*. **НАПРИКЛАД:** *тихіший від усіх, миліший над усе, сильніший за всіх.*

У деяких прикметників вищий ступінь порівняння утворюють від інших основ. **НАПРИКЛАД:** *гарний – кращий, поганий – гірший, великий – більший.*

Не утворюють ступенів порівняння такі якісні прикметники:

- з абсолютною ознакою: *сліпий, лисий, босий, голий, живий, порожній, хворий* тощо;
- складні за будовою: *кисло-солодкий, чорнобровий*;
- з префіксами *пре-, за-, над-, пра-, архі-, супер-*: *предобрий, заважкий, прадавній*;
- із суфіксами *-еньк-, -есеньк-, -езн-, -енн-, -анн-, -уват-* та ін.: *тихенький, старезний, жовтуватий, височенний.*

448 Розгляньте таблицю. Поясніть, як утворено ступені порівняння. Які з форм є складеними?

	Вищий ступінь	Найвищий ступінь
солодкий	солодший	найсолодший
	більш солодкий	найбільш солодкий

449 І. Знайдіть серед поданих слів три прикметники, від яких можна утворити ступені порівняння. Обґрунтуйте свою думку.

Німий, холодний, поро́жній, сине́нький, надважливий, широкий, електричний, преспокійний, поганий, босий.

ІІ. Утворіть від обраних прикметників просту й складену форми вищого й найвищого ступенів порівняння.

450 І. Прочитайте речення. Знайдіть прикметники вищого й найвищого ступенів порівняння та поясніть їхню роль у реченнях. Як утворено кожну форму?

1. У сонця найясніші гарячі промінці *(Т. Коломієць)*. 2. Після зливи і грози світ чистіший од сльози *(Г. Чубач)*. 3. Щонайбільший досвід – це поразка не чужа, а власна *(О. Лупій)*. 4. За все миліші друзі, їх треба берегти *(Н. Кир'ян)*.

ІІ. Розберіть за будовою прикметники з першого й другого речень.

451 Спишіть речення, утворюючи від поданих у дужках прикметників просту форму вищого ступеня.

ЗРАЗОК. *Важкий – важчий.*

1. Весняна земля (солодкий) за траву (*Нар. творчість*). 2. Ранок (старий) за вечір, вечір (молодий) від дня *(Нар. творчість)*. 3. Добре ім'я (дорогий) за великі багатства *(З Біб-*

Зверніть увагу на зміни приголосних

дорогий – дорожчий
низький – нижчий
дужий – дужчий
високий – вищий

лії). 4. І стоїть уже осінь за літечко (високий) *(Н. Поклад).* 5. Він був наполовину (низький) від Дениса *(Г. Тютюнник).*

452 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що ви працюєте у видавництві й вам запропонували укласти книгу «Рекорди тваринного світу». Складіть до цієї книги 4–6 речень, поєднавши деякі слова та словосполучення з обох колонок.

найбільша тварина		жирафа
найменша пташка		синій кит
піднімає найбільшу вагу		колібрі
найвищий від усіх тварин		страус
найшвидша тварина		гепард
найбільший за всіх птахів		слон

Типові помилки

Утворюючи ступені порівняння прикметників, потрібно зважати на такі норми:

1) слово *са́мий* із прикметниками не вживаємо; замість нього використовуємо префікс *най-*;

2) не можна поєднувати слова *більш, менш (найбільш, найменш)* із прикметниками простої форми вищого ступеня;

3) у реченнях прикметники вищого ступеня вживаємо із прийменниками ***від, за*** або сполучником ***ніж.*** **НАПРИКЛАД:** 1. *Тарас старший* ***від*** *Петра* (а не *Тарас старший Петра*). 2. *Груші солодші,* ***ніж*** *яблука* (а не *Груші солодші яблук*).

ПОРІВНЯЙМО:

Правильно	НЕправильно
найвищий найсильніший	самий вищий самий сильний
більш голосний, голосніший найбільш тонкий, найтонший більш низький	більш голосніший найбільш тонший більш нижчий
менший за сестру менший, ніж сестра менший від сестри	менший сестри

І. Прочитайте речення. Які помилки ви помітили? За потреби скористайтеся поданою вище таблицею.

1. Олег самий досвідчений. 2. Потрібно використати самі ефективні технології. 3. Наталка вишила саму кращу серветку. 4. Ранковий рейс менш зручніший. 5. Слово вжито у більш вужчому значенні. 6. Найбільш цікавішою була подорож до моря. 7. Тепле повітря легше холодного. 8. Сталь твердіша заліза. 9. Білий гриб більш корисніший за сироїжку.

II. Запишіть відредаговані речення. Визначте усно ступінь порівняння кожного прикметника.

453 Складіть речення з кожної поданої групи слів. Слова вживайте у відповідному відмінку, а також використовуйте прийменники ***від, за*** або сполучник ***ніж.*** Запишіть утворені речення.

ЗРАЗОК. *Мудрість, могутніший, розум. – Мудрість могутніша за розум.*

1. Річка, ширша, ставок. 2. Правда, сильніший, неправда. 3. Тополя, вищий, береза. 4. Хлопець, досвідченіший, свої, ровесники. 5. Банан, калорійніший, апельсин. 6. Шипшина, колючіший, їжак.

454 I. Прочитайте обмін повідомленнями між Іваном і Вадимом. Хто із хлопців, на вашу думку, краще знає правила української мови?

Іване, привіт! 🙂

Привіт, Вадиме. Як сьогодні пройшли спортивні естафети?

У нас самі кращі результати.

Молодці!!! Щиро радію за вас.

Сашко у нас сильніший всіх. Підтягнувся десять разів.

А чиї вболівальники були активнішими?

Найбільш голоснішими були наші вболівальники.

Вітаю з перемогою. Бувай!

До зустрічі! 🙂

II. Зачитайте вголос, уникаючи помилок.

455 Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Складіть розповідь (5–6 речень) на тему «Моє місто / село». Розкажіть про вулиці, парки, будинки, спортивні споруди, підприємства, заклади освіти вашого населеного пункту. Що є кращим, привабливішим, милішим? Використайте щонайменше два прикметники вищого або найвищого ступеня порівняння.

Варіант Б. Складіть діалог (6–7 реплік) на тему «Мій будинок». У діалозі порівняйте будинок, у якому ви мешкаєте, з будинком вашого співрозмовника / вашої співрозмовниці. Використайте щонайменше два прикметники вищого або найвищого ступеня порівняння.

456 І. Утворіть усно від поданих прикметників вищий або найвищий ступінь порівняння. Поміркуйте, у якому прислів'ї на місці пропуску найдоречніше використати той чи той утворений прикметник.

смачний	цінний
гарний	ясний
малий	темний

1. Що ... ніч, то ... зорі.
2. З усіх скарбів ... є молодість.
3. Каша ... від балачок.
4. Затишна ясна долина ... для спочину.
5. І ... іскорка зродить великий вогонь.

ІІ. Спишіть речення, заповнюючи місця пропусків прикметниками вищого або найвищого ступеня. Форму прикметника можна змінювати.
ІІІ. Утворіть від одного з поданих прикметників (на вибір) і запишіть вищий і найвищий ступені порівняння (просту й складену форми).

52. ПОВНІ Й КОРОТКІ ФОРМИ ПРИКМЕТНИКІВ

Про особливості використання в мовленні коротких і повних нестягнених форм прикметників

ПРИГАДАЙМО. Чим художній стиль відрізняється від наукового?

457 **А.** Прочитайте речення. Чи однакові за будовою виділені прикметники?

Розкинувся **зелений** сад.
Розкинувся **зелен** сад.

Ішов **дрібни́й** до́щик.
Ішов **дрі́бен** дощик.

Б. Які із цих прикметників можна назвати короткими, а які – повними?
В. У якому стилі мовлення, на вашу думку, уживають короткі форми прикметників: у художньому, науковому чи в офіційно-діловому?

Форми прикметників

Якісні прикметники можуть мати коротку й повну форми.

Коротку форму має невелика кількість якісних прикметників. **НАПРИКЛАД:** *дрібен, певен, винен, рад, потрібен.* Такі прикметники вживаємо лише в однині чоловічого роду (називний відмінок).

Повні прикметники бувають двох різновидів: *стягнені* й *нестягнені.* **НАПРИКЛАД:** *молода – молодая, молоде – молодеє, молоді – молодії.*

ПОВНА ФОРМА		КОРОТКА ФОРМА
стягнена *зелений, зелена, зелене, зелені*	**нестягнена** *зеленая, зеленеє, зеленії*	*зе́лен*

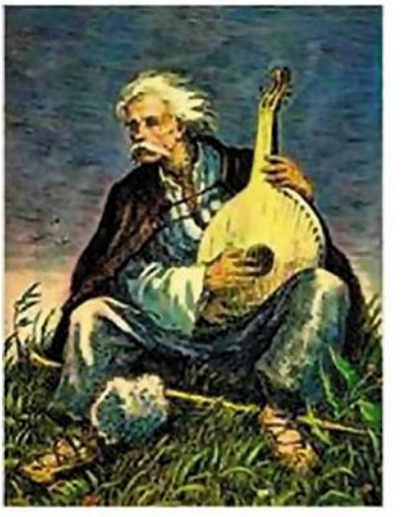
Роль у мовленні

Короткі форми та повні нестягнені форми прикметників поширені в усній народній творчості. Їх також використовують у поезії для вираження урочистості, емоційної піднесеності. **НАПРИКЛАД:** *Пливе човен води* ***повен*** *(Нар. творчість).*

458 І. Прочитайте уривок із народної думи. Визначте, у якій формі (короткій, повній стягненій чи повній нестягненій) використано всі прикметники. Поміркуйте, чи надали ці форми емоційної піднесеності твору.

Ой у святую неді́леньку
рано-пораненьку
не сизії тумани уставали,
не буйнії вітри повівали,
не чорнії хмари наступали,
не дрібнії дощі накрапали,
коли три брати із города Азова,
із турецької бусурменської
великої неволі утікали.

ІІ. Хто зможе в поданому тексті знайти такі художні засоби: епітети, персоніфікацію, анафору? Для чого їх використано?

А. Касіян. Перебендя

459 ороткими прикметниками, а потім – з повними нестягненими. Які два словосполучення ви не виписали? Чому?

Я́сний місяць, я́сен місяць, яснеє сонце, красен сад, красная дівчина, вечірняя зоря, дрібен дощ, зелен гай, зеленая діброва, чиста вода, тихії води, славен козаченько, шаблі золотії.

II. Поясніть лексичне значення виділених прикметників у словосполученнях. У яких стилях мовлення ці словосполучення можна використати?

460 I. Доберіть до поданих прикметників короткі форми та повні нестягнені.

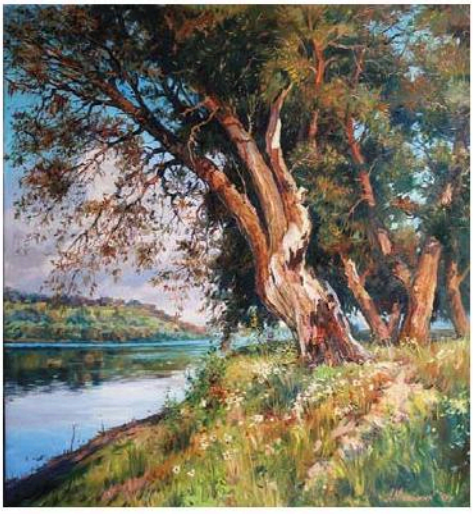
ЗРАЗОК. *Певний – певен, певная, певнеє, певнії.*

Повний, дрібний, славний.

II. Складіть і запишіть речення з однорідними членами, використавши один із дібраних прикметників (на вибір).

461 Випишіть із текстів календарно-обрядових пісень або віршів, уміщених у підручнику з літератури для 6 класу, короткі форми прикметників та повні нестягнені (по 3–5 слів).

462 I. Спишіть речення. Знайдіть якісні прикметники й надпишіть над кожним із них відповідну умовну позначку: *с.* – повна стягнена форма прикметника; *н.* – повна нестягнена форма; *к.* – коротка форма.

А. Мельник.
Верби над Дністром

1. Виплива на сині ріки ясен вечір іздаля *(М. Рильський)*. 2. Синій простір на обрії повен голосами пташиних сердець *(М. Ткач)*. 3. Гаю, гаю, зелен розмаю, любив дівчину, сам добре знаю *(Нар. творчість)*. 4. І широкую долину, і вечірнюю годину, і що снилось, говорилось – не забуду я *(Т. Шевченко)*. 5. А в мого коня золотая грива, золотая грива, срібнії копита *(Нар. творчість)*. 6. Чом, Дунаю, став ти мутен, став ти мутен, каламутен? *(П. Куліш)*.

II. Розгляньте картину «Верби над Дністром». Поміркуйте, чи вдалося художнику передати красу рідного краю. Складіть і запишіть за картиною два речення, використавши в кожному з них прикметник у короткій або нестягненій повній формі.

53. ВІДМІНЮВАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

Про поділ прикметників на тверду й м'яку групи та особливості змінювання

ПРИГАДАЙМО. Як позначаємо м'якість приголосних на письмі?

463 **А.** Визначте в кожному прикметнику основу й закінчення.

ЛІТНІЙ ранок [*л'і́т'н'ій*] СИЛЬНИЙ дощ [*си́л'ний*]

Б. У якому слові кінцевий приголосний основи м'який, а в якому – твердий?
В. Поміркуйте, який із прикметників належить до м'якої групи.

Групи прикметників

Прикметники поділяємо на дві групи: твердý й м'яку.

До **твердої групи** належать прикметники, основа яких у називному відмінку однини закінчується на **твердий приголосний**. **НАПРИКЛАД:** *відважний*, *веселий*, *Андрієв*.

До **м'якої групи** належать прикметники, основа яких закінчується на **м'який** приголосний. **НАПРИКЛАД:** *майбутній*, *порожній*, *безкраїй* [*бе^{и}зкра́йій*].

Звук [й] – м'який

є – [*йе*] *ї* – [*йі*]
я – [*йа*]

Відмінювання прикметників твердої групи

	Однина			Множина
Н.	**нови́й**	**нове́**	**нова́**	**нові**
Р.	**нового**	**нового**	**нової**	**нових**
Д.	**новому**	**новому**	**новій**	**новим**
Зн.	**новий, нового**	**нове**	**нову**	**нові, нових**
Ор.	**новим**	**новим**	**новою**	**новими**
М.	на/у **новому, новім**	на/у **новому, новім**	на/у **новій**	на/у **нових**

Відмінювання прикметників м'якої групи

	Однина			Множина
Н.	**синій**	**синє**	**синя**	**сині**
Р.	**синього**	**синього**	**синьої**	**синіх**
Д.	**синьому**	**синьому**	**синій**	**синім**
Зн.	**синій, синього**	**синє**	**синю**	**сині, синіх**
Ор.	**синім**	**синім**	**синьою**	**синіми**
М.	на/у **синьому, синім**	на/у **синьому, синім**	на/у **синій**	на/у **синіх**

Зверніть увагу!

В орудному відмінку однини прикметники жіночого роду обох груп мають закінчення *-ою* (а не *-ею, -єю*). **НАПРИКЛАД:** ***пахучою, найвищою, довговійою, круглолицьою, ранньою.***

464 І. Запишіть послідовно прикметники у дві колонки залежно від групи: 1) тверда; 2) м'яка.

Сміливий, торішній, городній, льодовиковий, завтрашній, оливковий, вчорашній, величний, безкраїй, Олегів.

КЛЮЧ. Підкресліть у словах першої колонки першу букву. Якщо ви правильно виконали завдання, то з підкреслених букв прочитаєте продовження фразеологізму «Ловити кожне ...».

ІІ. Оберіть із кожної колонки по одному слову й провідміняйте його в чоловічому й жіночому родах. Виділіть закінчення в усіх формах слів.

465 І. Запишіть словосполучення в **орудному** відмінку однини.

Вечірня тиша, гаряча каша, довговія фея, найчарівніша дівчина, незабутня подія, пахуча паляниця, солов'їна пісня, гнітюча тиша, безкрая земля, майбутня зустріч.

гарячою
пізньою
безкраєю
довговійою

ІІ. Обґрунтуйте написання закінчень прикметників та іменників.

466 І. Запишіть словосполучення в **родовому** відмінку. Усно визначте групу прикметника (тверда, м'яка).

ЗРАЗОК. *Попутний вітер – попутного вітру; торішній мед – торішнього меду.*

Дружний клас, дружній погляд, зворотний зв'язок, дорожнє покриття, освітній заклад, зовнішній вигляд, недільний ранок, кутній зуб, потужний старт, порожній гаманець, мужня поведінка.

дружний – дружного
дружній – дружнього

ІІ. Складіть одне речення, використавши в ньому щонайменше два поданих словосполучення. Форму слів можна змінювати.

467 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Чи може з неба линути музика? Якщо так, то яка саме? А яку пісню може співати рідне поле?

468 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Оберіть словосполучення, провідміняйте його в однині та множині. Виділіть закінчення. Перевірте одне в одного правильність виконання.

1. Осіння злива.
2. Літня подорож.

Прикметники на -лиций

Складні прикметники з другою частиною ***-лиций*** (*білолиций, круглолиций, смагляволиций*) не належать ані до твердої, ані до м'якої групи. Їх відмінюємо за окремим зразком.

	Однина		Множина
Н.	білолиц**ий**	білолиц**я**	білолиц**і**
Р.	білолиць**ого**	білолиць**ої**	білолиц**их**
Д.	білолиць**ому**	білолиц**ій**	білолиц**им**
Зн.	білолиц**ий**, білолиць**ого**	білолиц**ю**	білолиц**і**, білолиц**их**
Ор.	білолиц**им**	білолиць**ою**	білолиц**ими**
М.	на/у білолиць**ому**	на/у білолиц**ій**	на/у білолиц**их**

469 І. Провідміняйте усно словосполучення. Скористайтеся поданою вище таблицею. Відмінювання одного зі словосполучень (на вибір) запишіть.

Рум'янолиця дівчина, темнолиций хлопець.

Українські прізвища прикметникової форми пишемо й відмінюємо за загальними правилами правопису. **НАПРИКЛАД:** *Руданський – Руданського, Руданському, Руданським, (на) Руданському.*

Зверніть увагу!

Прізвища на ***-ий*** у називному відмінку множини матимуть закінчення ***-і***. А прізвища із суфіксами ***-ов, -ев (-єв), -ів (-їв), -ин, -ін (-їн)*** – ***-и***. **НАПРИКЛАД:** *Лубківський – Лубківськ**і**, Павлов – Павлов**и**, Романишин – Романишин**и**.*

470 І. Прочитайте прізвища прикметникової форми. Поміркуйте, від яких слів утворено ці прізвища. Чи є у вашому класі учні / учениці, які мають прізвища прикметникової форми?

Барвінський, Хорунжий, Ковалів, Коцюбинський, Безсмертний, Василишин, Наконечний, Яблонський.

ІІ. Провідміняйте одне з поданих прізвищ (на вибір) в однині й множині.

471 І. Спишіть речення, ставлячи подані в дужках прикметники в потрібній формі.

1. Неподалік радісно й вели́чно літали журавлі над (молодий) травами *(К. Мотрич)*. 2. Повернулася дівчинка

зі (свіжий) водою *(М. Старицький)*. 3. Звеселялась, потішалась (білолиций) дочкою *(О. Корсун)*. 4. Ми косили жита́ на (широкий) (дніпровський) роздоллі *(П. Засенко)*. 5. На (безкрайній) лазуровому небі – ні хмаринки *(В. Гжицький)*. 6. Повівало (вечірній) прохолодою *(М. Старицький)*.

II. Оберіть два прикметники й виконайте письмово розбір їх як частини мови. Скористайтеся поданим нижче зразком.
III. Знайдіть слова, до яких можна дібрати антоніми.

Розбір прикметника як частини мови

Послідовність розбору

1. Частина мови.
2. Початкова форма (Н. в. однини чоловічого роду).
3. Група за значенням (якісний, відносний, присвійний).
4. Ступінь порівняння (якщо є).
5. Рід, число, відмінок.
6. Група (тверда, м'яка).
7. Синтаксична роль.

Зразок усного розбору

Надворі гуляє **люта** зима *(Григорій Косинка)*.

Люта – прикметник, початкова форма – *лютий*, якісний, жіночий рід, однина, називний відмінок, тверда група, у реченні є означенням.

Зразок письмового розбору

Люта – прикм., лютий, якісн., ж. р., одн., Н. в., тв. гр., означ.

472 Відредагуйте усно речення. Скористайтеся поданою нижче рубрикою «Культура мовлення».

1. Сергійко зустрів товариша дружним потиском руки. 2. Наслідки стихії подолали дружніми зусиллями. 3. Дружня праця приносить насолоду. 4. Дружній спів хору сподобався глядачам. 5. До нас приїхали однолітки з дружнім візитом.

Культура мовлення

РОЗРІЗНЯЙМО

Дру́жний – одностайний, згуртований; який відбувається одночасно, злагоджено. *Дружний колектив, дружний клас, дружна праця.*

Дру́жній – доброзичливий, прихильний, дружелюбний. *Дружній погляд, дружня усмішка, дружнє слово.*

54. ТВОРЕННЯ ПРИКМЕТНИКІВ. НАПИСАННЯ ПРИКМЕТНИКОВИХ СУФІКСІВ

Про творення присвійних прикметників, а також про написання суфіксів ***-ов-, -ев- (-єв-)*** *та інших*

ПРИГАДАЙМО. Які є способи словотворення?

473 **А.** Знайдіть суфікси й префікси в поданих словах. Який із прикметників має два корені?

предобрий　　морський　　металорізальний

Б. Поясніть, як утворено кожен прикметник.

Способи творення

Прикметники можна утворювати різними способами, а саме: префіксальним *(пречудовий)*; суфіксальним *(дощовий)*; префіксально-суфіксальним *(прибережний)*; складанням слів або основ *(жовто-блакитний)*.

Присвійні прикметники

Присвійні прикметники утворюємо від іменників суфіксальним способом.

Слово, від якого творимо прикметник	Суфікс, який пишемо в присвійному прикметнику	Приклади
від назви особи жіночого або чоловічого роду із закінченням *-а (-я)*	*-ин-, -їн-*	***Юля*** *–* ***Юлин****,* ***Галин****, Миколин,* ***Софіїн*****,* ***Маріїн***
від назви особи чоловічого роду із закінченням *-о* або нульовим	*-ів- (-їв-),* *-ов-,* *-ев- (-єв-)*	*батько – ба́тьків, батькова, Василів, Василева, Сергіїв, Сергієва*
від назви тварини	*-ач- (-яч-),* *-ин-, -ін- (-їн-),* *-ов-, -ев-*	*ми́шачий, кролячий, орлиний, зміїний, тюле́невий*

* Сполучення ***-їн-*** виникає, коли присвійний прикметник утворюємо від іменника з основою на [й] за допомогою суфікса ***-ін-***. **НАПРИКЛАД:** *Софія* ([*соф'і́йа*] + *ін*) – *Софіїн*.

Під час словотворення може відбуватися **чергування** кінцевих приголосних основ. **НАПРИКЛАД:** *тітка – тітчин, Солоха – Солошин, Даринка – Даринчин.*

Суфікс *-ев-* (*-єв-*) пишемо, якщо присвійний прикметник утворено від іменника м'якої або мішаної групи. **НАПРИКЛАД:** *Ігор – Ігорева, Юрій – Юрієва, сторож – сто́рожева.*

474 I. Розгляньте схеми. Яким способом утворено присвійні прикметники? На які питання вони відповідають?

Наталя → *Наталин олівець* → *Наталина шапка*

Соломія → *Соломіїн блокнот* → *Соломіїна куртка*

Василь → *Василів гаманець* → *Василева сорочка*

II. Обґрунтуйте вживання суфіксів у прикметниках.

475 Утворіть і запишіть присвійні прикметники від поданих імен. Позначте суфікси.

Надія, Зоя, Таня, Оля, Роксолана, Наталка, Іринка, Микола, Назар, Тарас, Сергій, Максим, Юра, Юрій.

476 I. Утворіть від поданих назв тварин присвійні прикметники. Складіть із прикметниками словосполучення та запишіть. Позначте суфікси.

ЗРАЗОК. *Павич – павичеве пір'я.*

Миша, жаба, ворона, зозуля, о́лень, лисиця, сокіл, качка, лев, заєць.

II. Складіть усно з прикметником, утвореним від виділеного іменника два речення так, щоб прикметник був спочатку присвійним, а потім – якісним.

Суфікси -ов-, -ев- (-єв-)

Суфікс	Умова написання	Приклади
-ов-	Якщо прикметник утворено від іменника з основою на твердий приголосний, крім шиплячого **[ж]**, **[ч]**, **[ш]**	*квітковий, кварцовий*

-ов-	Якщо прикметник утворено від іменника з основою на м'який приголосний або шиплячий **[ж]**, **[ч]**, **[ш]** та має **наголос на закінченні**	*кульови́й, кущови́й*
-ев- (-єв-)	Якщо прикметник утворено від іменника з основою на м'який приголосний або шиплячий **[ж]**, **[ч]**, **[ш]** та має **наголос на основі**	*вишне́вий, овоче́вий, митте́вий*

ОРФОГРАМА

Букви *о, е (є)* в суфіксах *-ов-, -ев- (-єв-)*

477 І. Спишіть, розкриваючи дужки. Обґрунтуйте написання.

Оранж(е,о)вий, текст(е,о)ви́й, спориш(е́,о)вий, грош(е,о)ви́й, дощ(е,о)вий, ясен(е́,о)вий, борщ(е́,о)вий, бо(йо,є)вий, сол(ьо,є)вий, полудн(е,о)вий, плеч(е,о)ви́й, плю́ш(е,о)вий, помаранч(е,о)вий.

плечови́й
дощови́й
ма́тчевий
спорише́вий
насіннєвий

II. Визначте спосіб творення виділеного слова.

478 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що хтось із ваших рідних (мама, тато, бабуся) приготував для домашніх запасів варення, повидло або напій із фруктів чи ягід, зображених на фото. Щоб узимку було легше зорієнтуватися, вам потрібно написати на етикетках банок назву кожного продукту за зразком.

ЗРАЗОК. *Алича – аличеве варення.*

479 І. Спишіть речення, уставляючи на місці пропусків відносні прикметники, утворені від поданих іменників. Кожен іменник ви можете використати лише один раз.

магній / алюміній / матч / спа́ржа

1. Завдяки вітамінам ... квасоля корисна для людини.

2. У країні виросла потужна ... промисловість.
3. Баскетболістки успішно виступали в ... зустрічах.
4. Гіркуватого смаку морській воді надає ... сіль.

II. Підкресліть й обґрунтуйте орфограму *«Букви* ***о, е (є)*** *в суфіксах* ***-ов-, -ев- (-єв-)»***.

Суфікси -ичн-, -ічн- (-їчн-)

У відносних прикметниках, утворених від слів іншомовного походження, після букв ***д, т, з, ц, ч, ш, ж, р*** (правило «дев'ятки») пишемо суфікс ***-ичн-***, а після інших букв на позначення приголосних – суфікс ***-ічн-***. **НАПРИКЛАД:** *демократичний, патріотичний, логічний.*

Суфікс ***-їчн-*** пишемо після букв на позначення голосних. **НАПРИКЛАД:** *архаїчний, мозаїчний.*

М'який знак у суфіксах

У прикметникових суфіксах ***-еньк-, -есеньк, -ісіньк-, -юсіньк-, -ськ-*** пишемо **м'який знак.** **НАПРИКЛАД:** *маленький, тихесенький, малюсінький.*

480 I. Запишіть слова у дві колонки: 1) із суфіксом *-ичн-; 2)* із суфіксом *-ічн- (-їчн-).* Позначте суфікси й обґрунтуйте написання.

Драмат..чний, романт..чний, діалог..чний, гран..чний, **лакон..чний**, полун..чний, косм..чний, океан..чний, енергет..чний, троп..чний, **блискав..чний**, моза..чний.

II. Поясніть лексичне значення виділених слів. За потреби скористайтеся словником. Складіть і запишіть по одному реченню з кожним із цих прикметників.

481 I. Замініть у поданих словосполученнях назви осіб відповідними присвійними прикметниками. Запишіть утворені словосполучення. Позначте в прикметниках суфікси.

ЗРАЗОК. *Човен Остапа – Остапів човен.*

Порада мами, шапка батька, халат лікаря, бандура кобзаря, книжки Андрія, флешка Марії, зошит Олі, презентація Ольги, картина Рафаеля, поезії Шевченка, кімната Наталі, троянда Наталії, квартира Юри, комп'ютер Юрія.

Рафаель – Рафаел**ів** твір, Рафаел**ева** картина

дочка – доччин
Ольга – Ольжин
Марія – Маріїн

II. Поясніть написання слів із великої букви.

55. НАПИСАННЯ *НЕ* З ПРИКМЕТНИКАМИ

Про те, коли треба писати ***не*** *з прикметниками ра́зом, а коли – окремо*

ПРИГАДАЙМО. Коли ***не*** з іменником пишемо ра́зом?

482 **А.** Що означають виділені прикметники?

НЕНАСИТНИЙ
крокодильчик

НЕНА́ВИСНИЙ
погляд

Б. Спробуйте забрати у виділених словах частинку ***не***. Чи існуватимуть тоді ці слова?

В. Зробіть висновок про те, коли *не* з прикметником завжди пишемо разом.

Не з прикметником пишемо **РА́ЗОМ:**	
• якщо прикметник не вживаємо без ***не***	*неозорий, негайний, немічний, невсипущий*
• якщо прикметник разом із ***не*** означає єдине поняття (переважно можна замінити близьким за смислом словом)	*неглибокий* (= мілкий) *небагатий* (= бідний) *невдалий* (= поганий)

Не з прикметником пишемо **ОКРЕМО:**	
• якщо до прикметника є **протиставлення** (найчастіше воно виражене за допомогою сполучників *а*, *але*)	***не*** *глибокий, а мілки́й*
• якщо перед прикметником є слова ***ні до чого, аж ніяк, нітро́хи, зо́всім, майже, далеко***	*ні до чого* ***не*** *здатний, нітро́хи* ***не*** *цікавий фільм; зо́всім* ***не*** *важке завдання*

• якщо прикметник є **присудком,** а частка ***не*** лише **заперечує** ознаку, виражену цим прикметником. У цьому випадку між ***не*** й прикметником можна поставити *є* (*був, була* та ін.)	*Ось тепер чай* ***не*** *гарячий.* *Це озеро* ***не*** *глибоке.*

Зверніть увагу!

У багатьох випадках написання ***не*** з прикметником залежить від змісту речення. Якщо за допомогою частки ***не*** щось **заперечуємо,** то ***не*** з прикметником пишемо окремо. Якщо **стверджуємо** – пишемо разом. **ПОРІВНЯЙМО:** *1. Цей будинок* ***не*** *старий* (не є старий). *2. Цей будинок* (є) ***нестарий*** (відносно недавно збудований).

Річка в селі НЕ ШИРОКА.

Заперечуємо. Можна поставити слово *є (була)* після *НЕ*

У селі НЕШИРОКА річка.

Стверджуємо, що річка є вузькою.

ОРФОГРАМА

Не з прикметниками

483 І. Прочитайте речення вголос. Обґрунтуйте написання *не* з прикметниками разом або окремо.

1. Круасани краще подавати **не холодними,** а теплими або гарячими. 2. Пливуть в осінньому небі **непомітні** хмари. 3. Маринка зо́всім **не схожа** на свою сестру. 4. **Недбале** ставлення до своїх обов'язків може призвести до **негативних** наслідків. 5. Цього року учні виконували далеко **не складні** завда́ння.

ІІ. Розберіть за будовою прикметники в четвертому реченні.

484 І. Спишіть сполучення слів, знімаючи риски. Підкресліть й обґрунтуйте орфограму *«**Не** з прикметниками».*

Не/високий хлопець; не/щасний ви́падок; майже не/відомий автор; не/цікавий фільм; не/втомна праця; черешня не/солодка, а кисла; не/далекий, а близьки́й край; не/вдала риболовля; зовсім не/спокійні дні.

II. Складіть і запишіть речення з одним поданим сполученням слів (на вибір).

485 ЧОМУ ТАК? Поясніть, чому лише в першому реченні *не* з прикметником пишемо разом, а в інших – окремо.

1. Синоптики прогнозують *невеликий* сніг.
2. Уночі був *не сильний*, а помірний вітер.
3. Як і казали, сніг *не великий*.
4. Звечора пройшов зóвсім *не великий* дощ.

486 I. Знайдіть чотири речення, у яких присудки виражено прикметниками. Перевірте, чи можна в цих реченнях між часткою *не* та прикметником поставити слово *є*.

1. Доброму каменю пісок (не)страшний. 2. Зі своєї печі дим (не)гіркий. 3. Річка (не)величка, а береги ламає. 4. Краще (не)великий мороз, аніж вітряна відлига. 5. Хлопець молодий, але й морозець – (не)старий. 6. (Не)добрий шлях веде в злий край *(Нар. творчість)*.

II. Спишіть речення, розкриваючи дужки.

487 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Розподіліть між собою словосполучення. Складіть із кожним своїм словосполученням по два речення так, щоб в одному випадку *не* з прикметником писали разом, а в іншому – окремо. Обміняйтеся зошитами й перевірте одне в одного правильність виконання.

Не/високий будинок, не/далека дорога, не/холодна осінь, не/глибоке море.

488 I. Прочитайте текст. Поясніть, що означає вислів *дика місцина*. Розкажіть, що змусило подорожнього здолати страх.

ПРИГОДА В ЛІСІ

Продираючись крізь хащі, я вийшов на **(не)величку** дику місцину з **(не)прохідними** полчищами ялівцю*...

Неподалік стояла велика ведмедиця та жалібно скавуліла, а біля неї лежало налякане ведмежатко. Я **(не)чутними** кроками підійшов ближче й угледів: ведмежатко потрапило в пастку. Браконьєри поставили! Перемагаючи **(не)ймовірний** страх, я поволі, дуже обережно підійшов

Фото *В. Мулкахайнен* (Фінляндія)

до звірятка. Погладжуючи ніжне хýтро ведмежати, я примовляв: «Не бійся мене, малятко, я тебе визволю, я твій друг». Я розняв залізко, погладив защемлену передню лапку – і відпустив тваринку.

Ведмедиця уважно глянула на мене й побігла з малим до лісу (За *Л. Сеником*).

---

* *Ялівéць* – вічнозелений чагарник.

II. Випишіть словосполучення з виділеними словами, розкриваючи дужки. Обґрунтуйте написання.
III. Доберіть підпис до фото, використавши прикметник.

489 Виконайте тестові завдáння.

1. Окремо ***не*** з прикметником треба писати в реченні

А Залишили (не)охайний одяг.
Б Паркан був зовсім (не)високий.
В Відчув (не)дбале ставлення.
Г Нахлинули (не)радісні спогади.

2. Орфографічну помилку допущено в реченні

А Закінчилися мої не спокійні дні.
Б Люблю́ завдання не легкі, а складні.
В Моя робота майже не важка.
Г Знайшли неправильні речення.

3. Разом ***не*** з прикметником треба писати в рядку

А поле (не)широке, а вузьке
Б аж ніяк (не)весела історія
В нам вовк (не)страшний
Г ішли (не)широкою дорогою

490 I. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Підкресліть і поясніть орфограму «***Не*** *з прикметниками*».

1. Глуха тиша причаїлася в (не)прохідних хащах *(О. Донченко)*. 2. Після дощу капелюх (не)потрібний *(Нар. творчість)*. 3. Таня крадькома змахнула свіжу, (не)прохану сльозу *(І. Рябокляч)*. 4. То була (не)сумна пісня подóланого, а радісний спів переможця *(М. Коцюбинський)*. 5. Тарас стояв і вдивлявся в далеч річки крізь (не)великі шибкú вікнá *(В. Шевчук)*. 6. Я удався (не)лінивим, без роботи не живу *(Т. Коломієць)*. 7. Хто робить вигляд, що до всього здатний, той ні до чого (не)здатний *(Лао-цзи)*.

II. Виконайте письмово розбір одного з прикметників як частини мови.

56. НАПИСАННЯ *Н* І *НН* У ПРИКМЕТНИКАХ

*Про написання **нн** у прикметниках на межі кореня та суфікса, а також про суфікси **-енн-, -анн-***

ПРИГАДАЙМО. Коли в словах може бути збіг приголосних?

491 **А.** Визначте спосіб творення поданих прикметників.

туман + н(ий) = ТУМАННИЙ

Н – у корені Н – у суфіксі

літо + н(ій) = ЛІТНІЙ

Н – у суфіксі

Б. Який із прикметників утворено від іменника з основою, що закінчується буквою *н*?

В. Зробіть висновок, коли в прикметниках пишемо дві букви *н*.

У прикметнику пишемо ***НН***, якщо:	
• прикметник утворено за допомогою суфікса ***-н-*** від іменника з основою на ***н***	*законний (закон + **-н-**), лимонний (лимон + **-н-**)*
• прикметник має **наголошений** суфікс ***-е́нн-, -а́нн- (-янн-)*** та вказує на **вищу** міру якості	*товсте́нний, числе́нний, несказа́нний*
• прикметник за походженням є старослов'янізмом і має суфікс ***-енн-, -янн-***	*свяще́нний, огне́нний, блаже́нний, благослове́нний, спасе́нний, окаянний*

В інших випадках у прикметнику пишемо ***Н***, а саме:	
• у прикметнику, який утворено за допомогою суфіксів ***-ан- (-ян-), -ин-, -ін- (-їн-)***	*гречаний (гречка + **-ан-**) буквений (буква + **-ен-**)*
• у прикметнику, що вказує на **звичайну** міру якості	*жаданий, шаленый, нежданий, скаженый, навіженый, довгожданий, свяченый*

Зверніть увагу!

Буквосполучення ***нн*** зберігаємо в похідних від прикметників словах: *священник* (від *священний*), *туманність* (від *туманний*), *шалено* (від *шалений*).

ОРФОГРАМА
Н і *нн* у прикметниках

492 І. Прочитайте слова, знайдіть орфограму *«**Н** і **нн** у прикметниках»*. Доведіть, що кожне слово написано правильно.

Телефонний, щоденний, невблага́нний, здорове́нний, священний, скляний, орлиний, шалений.

ІІ. Розберіть за будовою виділені слова.

493 І. Запишіть слова, розкриваючи дужки, у дві колонки залежно від написання: 1) з однією буквою *н*; 2) з двома буквами *н*.

Оборо(н,нн)ий, качи(н,нн)ий, божестве-(н,нн)ий, олов'я(н,нн)ий, магази(н,нн)ий, магніт(н,нн)ий, силе(н,нн)ий, кі(н,нн)ий, асфальт(н,нн)ий, зоря(н,нн)ий, риболов-(н,нн)ий.

жада́ний
шале́ний
силе́нний
стара́нний
нескінче́нний

КЛЮЧ. Підкресліть першу букву в кожному слові першої колонки. Якщо ви правильно виконали завдання, то з підкреслених букв прочитаєте початок приказки «… *но́са не підточить*». Поясніть, що вона означає.

ІІ. Розберіть за будовою перший прикметник.

494 І. Утворіть прикметники від поданих іменників за допомогою суфіксів *-ин-* або *-н-* і запишіть. Поясніть написання *н* і *нн* в утворених словах.

горобець — гороби́на — журавель — журавли́на

ІІ. Складіть і запишіть із кожним утвореним прикметником по одному реченню. За потреби використайте такі іменники: *крило, зграя, ягоди, алея, пір'я, клекіт, сік, варення*.

495 І. Спишіть словосполучення, утворюючи від іменників, поданих у дужках, прикметники. Позначте словотворчі суфікси.

(Дерево) стілець, (хвилина) перепочинок, (цегла) будинок, (Різдво) колядка, (південь) вітер, (скло) виріб, (солома) стріха, (родина) оберіг, (туман) ранок, (пташина) спів, (глина) кухлик, (бджола) віск.

ІІ. Підкресліть й обґрунтуйте орфограму *«**Н** і **нн** у прикметниках»*.

496 І. **Гра «Доберіть прикметник».** До кожного виділеного іменника потрібно дібрати прикметник відповідно до змісту речення. Прикметник має виражати вищу міру якості й мати суфікс *-е́нн-*. За кожне правильно дібране слово – 1 бал.

- **Гора,** яка дуже висока.
- **Країна,** яку ніхто не може здолати.
- **Народ,** який ніхто не подолає.
- **Вороги,** яких ніщо не примирить.
- **Мрія,** яку не можна здійснити.

ІІ. Запишіть словосполучення «іменник + дібраний прикметник».

497 Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Напишіть твір-мініатюру (5–6 речень), у якому висловіть своє враження від зимової пори. У тексті використайте такі словосполучення: *безупинний сніг, невблаганна завірюха, ранній морозець, несказанна краса*.

Варіант Б. Утворіть від іменників *вітер, день, пташина, журавель, зоря, туман* прикметники. Складіть невеликий текст (5–6 речень) про природу або туристичний похід, використавши утворені прикметники.

498 І. Спишіть речення, розкриваючи дужки.

1. Рої бджоли(н,нн)і золоті над річкою про літо дзвонять *(В. Підпалий)*. 2. У цій любові щось було свяще(н,нн)е... *(Л. Костенко)*. 3. Вечір спадав тума(н,нн)ий *(Ю. Смолич)*. 4. Не марнуй хвилин безці(н,нн)их *(І. Жиленко)*. 5. За вікнами ніч, нескінче́(н,нн)а зимова ніч *(М. Стельмах)*. 6. Люби життя у боротьбі щоде(н,нн)ій *(Л. Забашта)*. 7. Орли(н,нн)им допитливим оком вимірював гетьман ворожу силу *(Я. Качура)*.

ІІ. Підкресліть у першому реченні його члени. Надпишіть скорочено над кожним словом частину мови, до якої воно належить.

Культура мовлення

РОЗРІЗНЯЙМО

Незліче́нний – який складається з великої кількості або має, становить велику кількість.

Незлі́чений – якого не порахували.

* * *

Несказа́нний – якого не можна виразити, передати словами.

Неска́заний – не виражений словами; невисловлений.

57. НАПИСАННЯ СКЛАДНИХ ПРИКМЕТНИКІВ РАЗОМ І З ДЕФІСОМ

ПРИГАДАЙМО. Які слова називаємо складними?

499 **А.** Від яких двох слів утворено прикметник біля першого фото? Чи можна між цими словами вжити сполучник *і*?

1

шахово-шашковий клуб

2

легкоатлетичний манеж

Б. Від яких двох слів утворено прикметник біля другого фото? Чи можна між цими словами вжити сполучник *і*? А чи можна від одного слова до іншого поставити питання?

В. Поміркуйте, які складні прикметники пишемо з дефісом.

Складний прикметник пишемо **РА́ЗОМ**, якщо:	
• прикметник утворено від **залежних** одне від одного слів (від одного слова до іншого можна поставити питання). **АЛЕ:** 25-річний, 40-денний	*правобережний* (берег я к и й? правий) *волелюбний* *новоутворений* *триповерховий*

Складний прикметник пишемо **З ДЕФІСОМ**, якщо:	
• прикметник утворено від **незалежних** одне від одного слів (понять). Між цими словами можна поставити сполучник *і*	*молочно-м'ясний* (молочний і м'ясний) *музично-танцювальний* *військово-спортивний*
• прикметник означає відтінок кольору або поєднання кількох кольорів, смаків. **АЛЕ:** *жовтогарячий, червоногарячий* (окремі кольори)	*сліпучо-білий* *темно-зелений* *жовто-блакитний* *кисло-солодкий*

• частини прикметника називають проміжні сторони світу	*північно-західний* *південно-східний*

Зверніть увагу!

Дефіс зберігаємо в прикметнику, утвореному від складного іменника, який пишемо з дефісом. Якщо ж прикметник утворено від складного іменника, який пишемо разом, то дефіс не ставимо. **НАПРИКЛАД:** *івано-франківський* (бо *Івано-Франківськ*), *монголо-татарський* (бо *монголо-татари*), *лісостеповий* (бо *лісостеп*).

ОРФОГРАМА

Написання складних прикметників разом і з дефісом

500 І. Прочитайте складні прикметники. Обґрунтуйте написання.

Східнослов'янський, машинобудівний, молочно-м'ясний, військово-морський, свинцево-мідний, північно-східний, гіркувато-солоний, сіро-голубий, 90-метровий, мікрохвильовий.

ІІ. Розберіть за будовою один прикметник (на вибір).

501 І. Запишіть послідовно лише ті прикметники, які пишемо разом. Обґрунтуйте свій вибір.

Темно/червоний, густо/заселений, ліво/бережний, південно/західний, електро/силовий, синьо/жовтий, кругло/лиций, історико/культурний, анти/вірусний.

КЛЮЧ. Підкресліть у виписаних словах першу букву. Якщо ви правильно виконали завдання, то з підкреслених букв прочитаєте закінчення фразеологізму *«Розбити ... »*. Поясніть, що цей фразеологізм означає.

ІІ. Складіть і запишіть словосполучення з прикметниками, які залишилися невиписаними.

502 І. Спишіть, знімаючи риски. Підкресліть і поясніть орфограми.

Українсько/мовний простір, військово/транспортний літак, яблучно/виноградний сік, світло/жовте таксі, мовно/літературний конкурс, світло/сіра шафа, навчально/виховний заклад, широко/плечий хлопець, одно/сторонній рух, кисло/солодкий соус, дво/річне деревце, 4/кімнатна квартира, північно/західний вітер, жовто/гаряче сонце.

ІІ. Оберіть два словосполучення, які можна поєднати в одному реченні. Складіть і запишіть таке речення.

503 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Як ви розумієте значення словосполучення *українськомовний простір*? Що, на вашу думку, означає жити в українськомовному просторі?

504 І. Прочитайте текст. Як ви розумієте заголовок? Зіставте прочитане із зображеним на плакаті Національної поліції України. Поміркуйте, якою інформацією можна доповнити текст.

ЗАСВІТИСЬ У ТЕМРЯВІ!

Як пішоходу не потрапити в дорожньо/транспортну пригоду?

«У темну пору доби, особливо в осінньо/зимовий період, учасники дорожнього руху, одягнені неправильно, стають практично невидимими для водіїв, – розповідає речниця патрульної поліції Івано/Франківської області Христина Мриглід. – Зберегти життя можуть допомогти світло/відбивальні браслети, стрічки, жилети. 130–150 метрів – це відстань, на якій водій бачить пішохода з відбивачем у ближньому світлі фар».

За словами співрозмовниці, використання флікерів (маленьких значків або наклейок, які відбивають світло в темряві) на 85% знижує ризик потрапити в аварію (*За В. Трудько. Е-формат газети «Експрес»*).

II. Випишіть із речень тексту словосполучення зі складними прикметниками, знімаючи риски. Обґрунтуйте написання.

III. Прочитайте подані нижче твердження. Знайдіть ті, які суперечать прочитаному тексту або змісту плаката Національної поліції України.

- Пішоходи, одягнені неправильно, стають практично невидимими для водіїв.
- Той, хто має на одязі флікер, ніколи не потрапляє в ДТП.
- Флікер допомагає побачити пішохода в нічний час.
- У темряві краще помітно пішохода в синій куртці, ніж у білій.

505 Підготуйте на основі тексту «Засвітись у темряві!» та плаката Національної поліції України, наведених у попередній вправі, усне повідомлення (3–4 речення). Використайте складні прикметники.

506 I. Спишіть речення, знімаючи риски. Підкресліть й обґрунтуйте орфограму *«Написання складних прикметників разом і з дефісом»*.

1. Літако/будівна промисловість – одна з перспективних галузей економіки України. 2. На злітно/посадкову смугу Бориспільського аеропорту приземлився швидко/крилий лайнер. 3. Призначення десантно/штурмових військ – раптове захоплення ворога. 4. Високо/гірне озеро Синевир – одна з візитних карток Карпат.

II. Розберіть за будовою складний прикметник, використаний у першому реченні.

507 **Гра «Склади слово».** Від кожної групи слів потрібно утворити складний прикметник. За кожен правильно написаний прикметник – 1 бал.

ЗРАЗОК. *Стійкий, мороз – морозостійкий.*

Непроникний, вода; легки́й, крила; фізика, математика; нагрівати, електрика; різати, метал; кислий, солодкий; корабель, будувати; військо, спорт; свіжий, спекти; двадцять, рік; заспокоювати, біль; жар, знижувати; зерно, збирати.

508 I. Спишіть речення, знімаючи риски. Підкресліть орфограми.

1. Рветься вперед яхта, а навкруг неї мчать такі самі швидко/крилі суперниці *(А. Хижняк)*. 2. У сіро/блакитних тілах яблунь уже говорила весна *(М. Вінграновський)*. 3. Біло/крилими кораблями пливли сліпучо/білі хмари

(З. Тулуб). 4. А вітряк – немов жук шести/крилий *(О. Ведміцький)*. 5. Вітер буйно/гривий волю чує *(Л. Тендюк)*. 6. Попере́к стежки лежало свіжо/зрубане дерево *(В. Гжицький)*. 7. Три верби зелено/косі повставали понад ставом *(П. Осадчук)*.

II. Розберіть два прикметники (на вибір) як частину мови.

Проєкт

Укладіть тематичний мініслoвник прикметників. Об'єднайтеся в групи. Кожна група обирає одну із запропонованих тем, до якої записує 15–20 прикметників. Слова́ потрібно розташувати в алфавітному порядку. Також можна пояснити лексичне значення.

Теми: 1) зовнішність (*світлоокий*); 2) якості людини (*дбайливий*); 3) тваринний і рослинний світ (*швидкорослий*); 4) довкілля (*сонячний*); 5) техніка, виробництво (*електричний*); 6) віртуальний простір (*онлайновий*).

58. УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО З ТЕМИ «ПРИКМЕТНИК»

509 I. Прочитайте текст. Про який вид народного промислу в ньому йдеться? Які прикметники використовує автор для змалювання майстра?

МИСТЕЦТВО ГОНЧАРІВ

Що то за краса – **гли́няний** по́суд! Гончарі ліпили його на **щоденну** потребу, але оздоблювали, як велику коштовність.

Нога розкручувала схожий на дзиґу гончарний круг, а руки тим часом формували зі старанно розмішаної глини миски́, кухлі, горщики. Кожен рух у майстра точний, а око пильне й несхибне. Отож і глина слухняна.

Ось гончар поклав на круг **невеликий** шматок глини, умочив руки у воду – і вже росте між його чутливих долонь лискучий стовпчик, що перетворюється на посудину.

Готовий виріб майстер зрізає з круга **тонесенькою** дротиною та ставить сушити. Потім посуд розмальовують барвистими квітками й випалюють у спеціальній пе́чі (*За В. Рисцовим*).

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Випишіть спочатку три відносні прикметники, а потім – три якісні (на вибір). Утворіть ступені порівняння від одного прикметника.

2. Спишіть виділені слова, підкресліть і поясніть орфограми. Розберіть ці слова за будовою.

3. Виконайте письмово розбір прикметника *гончарний* (третє речення тексту) як частини мови.

510 Запишіть послідовно словосполучення у дві колонки: 1) зі вставленою буквою *е*; 2) зі вставленою буквою *о*. Зверніть увагу на місце наголосу в прикметниках.

Грош..ви́й переказ, ма́тч..вий рахунок, хвощ..ві́ зарослі, плю́ш..ва іграшка, травн..вий вечір, овоч..вий набір, ква́рц..ва лампа, това́риш..ва емблема.

КЛЮЧ. Підкресліть першу букву в кожному іменнику першої колонки. Якщо ви правильно виконали завдання, то з підкреслених букв прочитаєте назву міста.

511 І. Утворіть словосполучення за зразком і запишіть. Поясніть написання складних прикметників.

ЗРАЗОК. ***Будинок на шість поверхів – шестиповерховий будинок.***

Навчання дванадцять років, видання у трьох томах, траса завдовжки п'ятнадцять кілометрів, готель на три зірки, дівчинка семи років, дуб віком сто років, фільм із шести серій.

ІІ. Складіть і запишіть речення з одним утвореним словосполученням.

512 Виконайте тестові завдання.

1. Правильно утворено форму ступеня порівняння прикметника в рядку

А більш зеленіший
Б самий зелений
В зеленіший усіх
Г найбільш зелений

2. Разом треба писати *не* з прикметником у реченні

А Край дороги стояв (не)високий просторий будинок.
Б Наша сільська річка аж ніяк (не)глибока.
В Раптом пішов (не)великий, а дрібний дощ.
Г Дівчинка зовсім (не)схожа на свою сестру.

3. Разом треба писати обидва слова в рядку

А жовто/гарячий, кисло/солодкий
Б військово/спортивний, ракето/будівний
В сніжно/білий, поле/захисний
Г чорно/бровий, ліво/бережний

моя сторінка

ПРИКМЕТНИКИ-ЧЕПУРУНИ

В українській мові словами-красенями стали прикметники *весня́ни́й, воло́шко́вий, кали́но́вий, світа́нко́вий* і подібні. Ви помітили, що на кожному слові поставлено два наголоси? Вибирайте, який більше до вподоби.

Прикметникам немовби хочеться то зберегти наголос іменників, від яких вони утворилися, то виробити власне наголошування (*І. Вихованець*).

І ТАКЕ БУВАЄ!

– Знаєш, дідусю, а мій собака більш розумніший за сусідського Рябка.

Дідусь посміхнувся:

– Можливо, він і розумніший, а от ти, схоже, не дуже уважний на уроках української мови.

Поясніть, чому дідусь зробив такий висновок.

УСМІХНІМОСЯ

ДИТИНА В МНОЖИНІ

– Миколко, як буде іменник *людина* в множині? – запитує вчитель.
– Люди, – відповідає учень.
– А як буде в множині іменник *дитина*?
– Близнята.

НА ДОЗВІЛЛІ

ВЕСЕЛА ВІКТОРИНА

Дайте відповіді на запитання-жарти, використовуючи прикметники.

1. З якого посуду не їдять?
2. Яким гребенем не можна розчесатися?
3. Який вузол не можна розв'язати?
4. Під яким кущем сидить заєць, коли йде дощ?
5. Якою косою трави не накосиш?

СКОРОМОВКИ

Женчик, женчик невеличкий, на женчику – черевички, і шапочка чорненька, і латочка червоненька.

* * *

Заболіли зуби в зебри.
Йти до зубра, зебро, треба.
Як не хочеш буть беззуба –
Лікуватись йди до зубра.

Л. Мовчун

Бубоніла діду баба:
– Ой не дмухай на кульбабу,
Бо з кульбаби полетять
Сто малих кульбабенят.

В. Кленц

Числівник

59. ЧИСЛІВНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ

Про лексичне значення числівників, їхні морфологічні ознаки та синтаксичну роль

ПРИГАДАЙМО. На які питання відповідають числівники?

513 **А.** У якому реченні є числівник?

Рухайтеся прямо; через сімсот метрів поверніть праворуч.

Рухайтеся прямо, не поспішайте; згодом поверніть праворуч.

Б. У якому реченні інформацію передано точніше, конкретніше?
В. Зробіть висновок, яку роль виконують числівники в мовленні.

Загальне значення

Числівник — це самостійна частина мови, що означає число, кількість предметів або порядок їх під час лічби й відповідає на питання скільки? котри́й?. **НАПРИКЛАД:** *три, двадцять чотири, п'ятий, шість сьомих.*

Морфологічні ознаки, синтаксична роль

Числівники змінюємо за відмінками, а деякі — ще й за родами *(перший, перша, перше)* і числами *(перший, перші)*.

Числівники (найчастіше в сполученні з іменниками) бувають різними членами речення. **НАПРИКЛАД:** *1. **Дев'ять** ділиться на **три**. 2. **Два** хлопчики ловили рибу 3. Прочитали **чотири сторінки**. 4. Заняття відбудеться в **шостій** аудиторії. 5. **Вісім** мінус **три** — **п'ять**. 6. Храм побудували в **дев'ятнадцятому** столітті.*

514 І. Прочитайте текст. Для чого в ньому використано числівники? Випишіть сполучення «числівник + іменник». На яке питання відповідає кожен числівник?

НАША ПЛАНЕТА

Міжнародна космічна станція на орбіті довкола Землі

Земля рухається навколо Сонця по орбіті, що має форму еліпса. Повне обертання триває триста шістдесят п'ять діб і шість годин. Для зручності шість годин сумують протягом чотирьох років до однієї доби. Ось чому кожний четвертий рік є високосним і має триста шістдесят шість діб (у календарі з'являється двадцять дев'яте лютого) *(З довідника)*.

ІІ. Поміркуйте, у текстах яких стилів мовлення числівники використовуємо частіше: наукового, офіційно-ділового, публіцистичного, художнього, розмовного.

515 Спишіть. Підкресліть члени речення.

ЗРАЗОК. *Акторка знялася в чотирьох фільмах.*

1. Дідусь посадив чотири яблуні. 2. Два автомобілі зупинилися на узбіччі. 3. Пасажир придбав квиток у шостий вагон. 4. Туристів розселили в трьох кімнатах. 5. Бабуся купила чотири лимони. 6. П'ять плюс три – вісім.

Слова інших частин мови

Від числівників потрібно відрізняти слова інших частин мови, що мають кількісне значення. **НАПРИКЛАД:** *п'ятірка*, *десяток*, *сотня*, *пара*, *чверть*, *третина*, *половина* (іменники); *семиповерховий*, *столітній* (прикметники); *подвоїти* (дієслово); *утроє*, *по-перше* (прислівники).

516 І. Знайдіть і випишіть числівники. Обґрунтуйте свій вибір.

Дванадцять, подвійний, двійка, двадцять два, двотомник, тринадцять, потроїти, третина, триста, тричі, ушосте, шістнадцять, шестиповерховий, десять, десяток, мільйон, стовідсо́тковий, нуль.

ІІ. Складіть і запишіть речення з одним із виписаних числівників.
ІІІ. Запишіть перше слово фонетичною транскрипцією.

517 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Поставте по черзі одне одному запропоновані запитання та дайте на них відповіді. Правильно наголошуйте числівники.

1. Скільки буде, якщо від п'ятнадцяти відняти чотири?
2. Скільки днів у двох тижнях?
3. Зі скількох років особа зобов'язана отримати паспорт громадянина України?
4. О котрій годині ти прокидаєшся, щоб не запізнитися до школи, а о котрій – у вихідний день?

518 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що ви працюєте ведучим / ведучою на радіостудії. Вам потрібно підготувати й озвучити оголошення. Знайдіть на офіційному сайті підприємства, установи, організації (на вибір) коротку інформацію із числівниками. Наприклад: режим роботи установи; графік руху транспорту; розклад кіносеансів; ціни на товари тощо.

Запишіть текст оголошення на диктофон. Прослухайте запис і проаналізуйте, чи правильно ви вимовляєте числівники.

60. ГРУПИ ЧИСЛІВНИКІВ

Про групи числівників за значенням та за будовою

ПРИГАДАЙМО. Які слова називаємо складними?

519 **А.** З'ясуйте лексичне значення виділених числівників.

Зірвали **три** яблука.

Найкраще вродила **третя** яблуня.

Б. На яке питання відповідає кожен із числівників? У якому із числівників можна визначити рід і число?

В. Зробіть висновок, до якої частини мови подібний числівник у другому реченні.

Кількісні числівники змінюємо лише за відмінками, окрім числівників *один*, який змінюємо ще й за родами й числами; *нуль*, *тисяча*, *мільйон*, *мільярд*, які змінюємо за числами. У кількісних числівниках *два – дві*, *обидва – обидві*, *півтора – півтори* розрізняємо рід.

Порядко́ві числівники змінюємо за родами, числами й відмінками.

Зверніть увагу!

Потрібно розрізняти порядко́ві числівники й прикметники та правильно ставити питання до числівника. **ПОРІВНЯЙМО:** *будинок* (***котри́й?***) *десятий*; *будинок* (***який?***) *цегляний*.

520. І. Прочитайте прислів'я та приказки. Поясніть їхнє значення. За потреби скористайтеся словником.

1. Знати, як свої п'ять пальців. 2. Бути на сьомому небі. 3. Семеро одного не чекають. 4. Сім п'ятниць на тиждень. 5. За двома зайцями не женися. 6. Робить п'яте через десяте. 7. Грати першу скрипку. 8. Одне поліно й у печі не горить. 9. Співати в один голос. 10. Обходити десятою вулицею.

II. Випишіть числівники у дві колонки залежно від групи за значенням: 1) кількісні; 2) порядкові. На які питання відповідають числівники кожної групи?

521 Спишіть прислів'я, уставляючи на місцях пропусків відповідні числівники. На яке питання відповідає кожен числівник?

1. За ... зайцями не женися. 2. Краще на ... хвилин раніше, ніж на хвилину пізніше. 3. Кінь на ... ногах, а й то спотикається. 4. Улітку ... тиждень рік годує. 5. Одна книга ... людей навчає.

ДОВІДКА. Один, два, чотири, п'ять, тисяча.

Групи числівників за будовою

Прості	Складні	Складені
мають один корінь: *п'ять, дванадцять*	мають два корені: *сімсот, вісімдесят*	мають два й більше окремих слів: *двадцять два, сто чотири*

Правопис

Складні числівники пишемо разом, а **складені** – окремо. **НАПРИКЛАД:** *п'ятдесят*; *сто чотири*; *триста сорок восьмий*.

У кінці деяких числівників після **т** (*п'ять*, *дев'ять*, *одинадцять*, *тридцять*), а також перед закінченням у непрямих відмінках (*десятьма*, *вісімдесятьох*) **пишемо м'який знак.** **АЛЕ:** *чотирма*.

Зверніть увагу!

У складних числівниках після першої частини **м'який знак не пишемо.** **НАПРИКЛАД:** *шістдесят*, *дев'ятсот*.

522 І. Випишіть спочатку прості числівники, потім – складні, а потім – складені.

Шістдесят, дев'ятий, двадцять п'ять, мільярд, дев'ятсот, сто дев'ятнадцять, дев'ятсот, сорок, шість третіх, вісімнадцять, п'ятсот, двісті, тисяча п'ятнадцять.

ІІ. Підкресліть орфограму «М'який знак у числівниках».
ІІІ. Розберіть за будовою виділений числівник.

523 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що ви хочете на день народження когось із рідних замовити фруктовий кошик. Оберіть фрукти (яблука, груші, авокадо, мандарини тощо), укажіть кількість кожного товару (штук, кілограмів, грамів), орієнтовну ціну, адресу та дату доставлення. Напишіть текст замовлення. Цифри записуйте словами.

524 І. Спишіть речення, ставлячи на місці пропусків відповідний порядковий числівник. Підкресліть числівники як члени речення.

1. У класному журналі я записаний / записана ... .
2. Я народився / народилася в ... році.
3. Ми навчаємося в ... аудиторії.
4. Ми живемо в ... квартирі (будинку).

II. Яким за будовою є кожен використаний числівник? Визначте рід і число числівників.

525 Виконайте тестові завдання.

1. Числівниками є обидва слова в рядку

А чотири, п'ятірка
Б уперше, десять
В подвоїти, сорок
Г тисяча, вісім

2. Орфографічну помилку допущено в реченні

А Дідусеві виповнилося шістьдесят п'ять років.
Б Купили дев'ятнадцять кілограмів картоплі.
В Автобус проїхав п'ятсот кілометрів.
Г Будинок має шістнадцять поверхів.

3. Порядковий числівник є в рядку

А через чотири кілометри
Б на шести поверхах
В після першого уроку
Г більше трьох разів

526 I. Спишіть речення, записуючи цифри словами. Поясніть написання числівників із м'яким знаком або без нього.

1. Довжина річки Ніл – 6671 кілометр. 2. Довжина Дніпра – 2285 кілометрів, Тиси – 966, а Південного Бугу – 792. 3. Найбільша глибина Азовського моря – 14 метрів, а Балтійського – 459. 4. У Світовому океані нараховують 18 тисяч видів риб.

п'ятсот
п'ятдесят
шістсот
шістдесят

II. Визначте, яким за будовою є кожен числівник.

61. РОЗРЯДИ КІЛЬКІСНИХ ЧИСЛІВНИКІВ

Про числівники цілі числа, дробові, збірні та неозначено-кількісні

527 **А.** Прочитайте числівники. Чи всі вони кількісні?

вісім	дві третіх	восьмеро
двадцять	одна шоста	шестеро

Б. Які з поданих числівників ви назвали б цілими числами, які – дробовими, а які – збірними?
В. Поміркуйте, чим дробові числівники відрізняються від цілих чисел.

Кількісні числівники поділено на розряди.

Розряд	Що означають	Приклади
цілі числа	кількість окремих предметів	*десять, сорок шість*
дробові́	кількість частин від цілого	*одна восьма, півтора*
збірні	кількість предметів як одне ціле	*двоє, обидва, шестеро*
неозначено-кількісні	називають приблизну, а не точну кількість предметів	*кілька, декілька, кільканадцять, кількадесят, кількасот, стонадцять, багато, небагато, мало, чимало, скільки, стільки, ніскільки*

Зверніть увагу!

Слова *багато, небагато, мало, чимало* в сполученні з іменниками чи займенниками є числівниками; а в сполученні з дієсловами – прислівниками. **ПОРІВНЯЙМО:** ***багато*** *учнів,* ***чимало*** *призів;* ***багато*** *відпочивали,* ***чимало*** *працювали.*

528 Запишіть кількісні числівники в три колонки залежно від розряду: 1) цілі числа; 2) дробові; 3) збірні.

Чотири, одна шоста, одинадцятеро, п'ятдесят, четверо, чотири п'ятих, тисяча, обидві, півтори, двісті, двійко.

529 І. Спишіть, уставляючи на місці пропуску один із поданих числівників у відповідній формі. Кожен числівник ви можете використати двічі.

сім / сьомий / семеро

1. Тримати за ... замками. 2. Відчувати себе на ... небі. 3. ... одного не ждуть. 4. Працювати до ... поту. 5. Наговорив ... мішків гречаної вовни. 6. Один із сошкою, а ... з ложкою. 7. ... п'ятниць на тиждень.

ІІ. Визначте групу за значенням і розряд (якщо є) числівників.
ІІІ. Поясніть значення записаних висловів.

Збірні числівники

Збірні числівники **утворюємо** тільки від числівників від *двох* до *двадцяти* та від числівника *тридцять*. **НАПРИКЛАД:** *семеро, десятеро.*

Від деяких збірних числівників можна утворити слова з пестливим значенням: *трійко, п'ятірко.*

Збірні числівники вживаємо **з іменниками:**	
• **чоловічого** роду на позначення **істот**	*троє коней, семеро хлопців*
• **середнього** роду на позначення **неістот** (конкретних предметів) або малих за віком **істот**	*двоє вікон, троє ведмежат*
• які мають форму **лише множини**	*четверо дверей, троє саней*

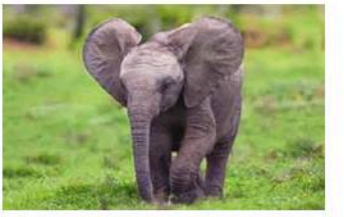
Зверніть увагу!

З іменниками **жіночого** роду вживаємо лише збірний числівник *обидві*. **НАПРИКЛАД:** *обидві сестри, обидві дівчини, обидві думки.*

530 І. Розгляньте фото. Які загальні назви осіб, тварин чи предметів можна «знайти» на кожному з них? Оберіть ті назви, з якими вживаємо збірні числівники, окрім числівника *обидві*. Запишіть за зразком.

ЗРАЗОК. *Охоронець – четверо охоронців.*

II. З якою назвою можна було б поєднати збірний числівник *обидві*?

III. Складіть і запишіть речення, використавши одне утворене сполучення (на вибір).

531 І. Знайдіть три речення, у яких недоречно вжито збірні числівники. Поясніть суть допущених помилок.

1. Четверо гелікоптерів кружляли над полем. 2. Обидві стюардеси були досвідченими. 3. На полювання вийшло троє мисливців. 4. Троє біатлоністок завоювали золоті медалі. 5. На посту залишилося двоє охоронців. 6. Двоє кораблів було пошкоджено.

ІІ. Складіть і запишіть речення із числівниками *семеро*, *дев'ятеро*.

532 Хто пригадає п'ять літературних творів (казок, оповідань, повістей, віршів, пісень), кінофільмів чи мультфільмів, у назвах яких є числівники? А хто ще більше?

533 І. Спишіть, обираючи з дужок потрібний іменник та ставлячи його у відповідній формі. Обґрунтуйте свій вибір.

Двоє (козак, війна); десятеро (співак, співачка); обидві (учениця, соняшник); троє (день, каченя); четверо (сани, велосипед); п'ятеро (ластівка, лелеченя); шестеро (брат, сестра); семеро (пташка, кінь); восьмеро (автобус, пасажир).

ІІ. Назвіть чотири числівники різних розрядів. Складіть і запишіть із кожним із них по одному реченню. Визначте групу за будовою.

62. ВІДМІНЮВАННЯ КІЛЬКІСНИХ ЧИСЛІВНИКІВ, ЩО ОЗНАЧАЮТЬ ЦІЛІ ЧИСЛА

Про закінчення числівників та особливості вживання їх у непрямих відмінках

ПРИГАДАЙМО. Які відмінки має іменник і прикметник?

534 **А**. Розгляньте зразки відмінювання числівника *один*.

	Однина			Множина
Н.	один	одна	одне, одно	одні
Р.	одного́	однієї, одної	одного́	одних
Д.	одному́	одній	одному́	одним
Зн.	один, одного́	одну	одне, одно́	одні, одних
Ор.	одним	однією, одною	одним	одними
М.	на/в одно́му, одні́м	на/в одній	на/в одно́му, одні́м	на/в одних

Б. Прочитайте числівники, правильно їх наголошуючи.
В. Скориставшись відповідною таблицею на форзаці, назвіть питання, на які відповідають числівники в кожному відмінку.

2, 3, 4

Числівники ***два, три, чотири,*** а також ***багато, кілька*** відмінюємо за зразком числівника *два*.

Н.	**два**	**чотири**
Р.	**двох**	**чотирьох**
Д.	**двом**	**чотирьом**
Зн.	**два, двох**	**чотири, чотирьох**
Ор.	**двома́**	**чотирма**
М.	на/у **двох**	на/у **чотирьох**

чотирма
багатьма

535 Спишіть прислів'я, ставлячи подані в дужках числівники в потрібній відмінковій формі. Визначте відмінок кожного числівника.

1. З (одна) квітки весна ще не починається. 2. За (один) вченого (два) невчених дають. 3. З (один) волом хліба не доробишся. 4. З (одна) ягоди немає вигоди. 5. За (два) зайцями поженешся – жодного не піймаєш.

5–20, 30

Числівники від ***п'яти до двадцяти, тридцять, кількканадцять*** в усіх відмінках, крім називного, мають паралельні форми. **НАПРИКЛАД:**

Н.	п'ять	сім
Р.	п'яти, п'ятьох	семи, сімох
Д.	п'яти, п'ятьом	семи, сімом
Зн.	п'ять, п'ятьох	сім, сімох
Ор.	п'ятьма, п'ятьома́	сьома́, сімома
М.	на/у п'яти, п'ятьох	на/у семи, сімох

Орудний відмінок! СКІЛЬКОМА?

У **знахідному** відмінку числівники мають форму **називного** відмінка (якщо іменник, з яким сполучаємо числівник, означає **неістоту**) або форму **родового** відмінка (якщо цей іменник означає **істоту**). **ПОРІВНЯЙМО:** *подарував* ***п'ять троянд;*** *бачив* ***п'ятьох*** *тигрів.*

Зверніть увагу!

У числівниках *шість, сім* і *вісім* під час відмінювання відбувається **чергування** голосних (*шести, семи, восьми*).

40, 90, 100

Числівники ***сорок, дев'яносто, сто*** в усіх відмінках, крім називного й знахідного, мають закінчення ***-а***. **НАПРИКЛАД:** *близько сорока днів, у ста будинках.*

536 І. Провідміняйте подані числівники спочатку усно, а потім – письмово. Наведіть у непрямих відмінках паралельні форми (якщо є).

Три, двадцять, сорок.

ІІ. Перевірте, чи правильно ви написали числівники в орудному відмінку. Виділіть закінчення в цьому відмінку.

Н.	сорок
Р.	сорока
Д.	сорока
Зн.	сорок
Ор.	сорока
М.	на/у сорока

537 ЧОМУ ТАК? Поясніть, чому лише в першому реченні виділене словосполучення є граматично правильним.

1. Президент нагородив **дев'ятьох захисників.**
2. Президент нагородив **дев'ять захисників.**

Десятки, сотні

У числівниках на позначення **десятків** (*п'ятдесят, шістдесят, сімдесят, вісімдесят, кількадесят*) відмінюємо лише **другу частину.**

У числівниках на позначення **сотень** (від *двохсот* до *дев'ятисот, кількасот*) відмінюємо **обидві частини.** **ПОРІВНЯЙМО:**

	Десятки	Сотні	
Н.	шістдесят	шістсот	двісті
Р.	шістдесяти, шістдесятьох	шестисот	двохсот
Д.	шістдесяти, шістдесятьом	шестистам	двомстам
Зн.	шістдесят, шістдесятьох	шістсот	двісті, двохсот
Ор.	шістдесятьма, шістдесятьома	шістьмастами, шістьомастами	двомастами
М.	на/у шістдесяти, шістдесятьох	на/у шестистах	на/у двохстах

Числівники ***нуль, тисяча, мільйон, мільярд*** відмінюємо, як іменники. **НАПРИКЛАД:** *тисячею, мільйоном, мільярдом* і т. д.

Складені числівники

У **складених** кількісних числівниках **кожне слово** відмінюємо **окремо.**

538 Розгляньте таблицю. Порівняйте форми орудного відмінка числівників. Обґрунтуйте правильний варіант.

скількома?	Орудний відмінок	
	Правильно	**НЕправильно**
60	шістдесятьма/шістдесятьома	шестидесятьма
600	шістьмастами/шістьомастами	шестистами
400	чотирмастами	чотирьомастами

539 І. Запишіть числівники у формі **родового** й **орудного** відмінків. Наведіть паралельні форми виділеного числівника.

П'ятнадцять, сімсот тридцять шість, тисяча п'ятсот сорок сім, три тисячі шістдесят, кількасот.

ІІ. Складіть і запишіть речення з одним із числівників у формі орудного відмінка.

540 Прочитайте повідомлення вголос, правильно вимовлячи числівники.

На підприємстві відкрито цех із виробництва круп. Запущено лінію переробки зерна гречки потужністю **до 200 тонн** за добу, а також лінії переробки зерна вівса – **до 90 тонн**, переробки зерна кукурудзи – **до 140 тонн**; переробки зерна пшениці, ячменю, жита – **до 75 тонн**.

541 Запишіть подане речення чотири рази, уставляючи на місці пропуску відповідний числівник.

Передайте, будь ласка, решту з (зі) ... гривень.

542 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Розподіліть між собою групи сполучень слів. Спишіть, замінюючи цифри словами. Перевірте одне в одного правильність виконання.

1. Після 40 років, замість 6 учнів, на 10 будинках, із 60 туристами, нагодував 3 поросят.

2. Після 90 днів, замість 5 учениць, на 20 автобусах, з 50 виборцями, напоїв 4 лошат.

543 Спишіть речення, замінюючи цифри словами.

1. Дитинчата китів набирають щодня більше 80 кілограмів. 2. Близько 70 відсотків живих істот на Землі – це бактерії. 3. Гепард усього за кілька секунд може розігнатися від 70 до 100 кілометрів за годину. 4. Імператорські пінгвіни можуть пірнати на глибину до 500 метрів.

544 Прочитайте вголос математичні вирази. Запишіть їх, замінюючи цифри й знаки словами.

ЗРАЗОК. *До трьохсот сімдесяти шести додати десять.*

1. До 86 + 8
2. Від 375 − 18
3. До 4532 + 777
4. Від 642 − 14
5. До 785 + 48
6. Від 64 − 11

545 I. Спишіть, замінюючи цифри словами, а потім прочитайте текст уголос, правильно вимовляючи числівники.

ПЕРШІ АВТОМОБІЛЬНІ ПЕРЕГОНИ

Перші перегони на автомобілях відбулись у Франції в 1894 році. Учасники мали проїхати 126 км від Парижа до Руана. Із заявлених 102 автомобілів стартував лише 21.

Під час перегонів разом з учасниками їхав американський репортер... на велосипеді! Не дивуйтеся, адже швидкість перших авто була лише близько 22 км/год (*З довідника*).

II. Прочитайте поданий нижче текст. Знайдіть у ньому неправдиву інформацію. Обґрунтуйте свою відповідь. Поясніть, чим може бути небезпечна фейкова інформація.

Усі учасники перших автомобільних перегонів у Франції намагалися дійти до фінішу. Переможцю це вдалося зробити майже за чотири години.

546 I. Спишіть, замінюючи цифри словами.

1. Велика панда, бамбуковий ведмідь, заввишки від 65 до 70 сантиметрів важить від 80 до 125 кілограмів. 2. Жайворонка не видно, коли він злітає на висоту до 300 метрів, а його пісню чути навіть із висоти 600 метрів. 3. Довжина

синього кита сягає 33 метрів, а вага – 150 тонн. 4. У звичайного садового слимака 14 175 зубів. 5. Жук-носоріг важить усього 14 грамів, а може тягти вантаж до 1580 грамів.

II. Сформулюйте за змістом прочитаного два запитання, у відповідях на які потрібно було б використати числівники.

63. ВІДМІНЮВАННЯ ДРОБОВИХ І ЗБІРНИХ ЧИСЛІВНИКІВ

Про те, як відмінюємо чисельник і знаменник дробового числівника та про секрети збірного числівника

547 **А.** Яку кількість називають подані дробові числівники?

одна друга яблука	одна третя яблука	одна четверта яблука
1/2	1/3	1/4

Б. Яку з дробових величин можна позначити іменником *половина*, яку – *третина*, а яку – *чверть*?

В. Поміркуйте, яку кількість предметів позначає дробовий числівник *півтора́ста*.

Дробові числівники

У дробових числівниках першу частину (чисельник) відмінюємо, як відповідний **кількісний** числівник, а другу (знаменник) – як **порядко́вий.**

Н.	дві п'ят**их** лимона	шість десят**их** кіломе́тра
Р.	дв**ох** п'ят**их** лимона	шести десят**их** кіломе́тра
Д.	двом п'ят**им** лимона	шести десят**им** кіломе́тра
Зн.	дві п'ят**их** лимона	шість десят**их** кіломе́тра
Ор.	дв**oма** п'ят**ими** лимона	шістьма десят**ими** кіломе́тра
М.	на/у дв**ох** п'ят**их** лимона	на/у шести десят**их** кіломе́тра

Дробові числівники ***пів, півтора́, півтори́, півтора́ста*** (150) не відмінюємо.

Зверніть увагу!

У сполученнях на позначення мішаних чисел ціле число можемо сполучати з дробовим за допомогою сполучника ***і***. **НАПРИКЛАД:** *п'ять цілих і шість десятих сантиме́тра (5,6 см), три цілих і чотири десятих кілограма (3,4 кг).*

548 І. Розгляньте зображення. Розкажіть, використовуючи дробові числівники, про що ви дізналися. Який показник є найменшим, а який – найбільшим? Чи може ця інформація бути корисною для вас?

Тарілка здорового харчування. *(Сайт «24 канал»)*

ІІ. Оберіть один дробовий числівник і провідміняйте його спочатку усно, а потім – письмово.

ІІІ. Напишіть коротке повідомлення (4–5 речень) для соцмереж, у якому на основі зображеного розкажіть про правильне харчування. Цифри записуйте словами.

549 І. Спишіть, замінюючи цифри словами.

На 2/5 гектара; понад 1/4 мільйона; більше 2/7 площі; на 1/6 планети; на 3/5 аркуша; близько 0,7 міліметра; від 1,5 лимона.

ІІ. Провідміняйте письмово перший дробовий числівник.

550 Прочитайте вголос математичні вирази. Запишіть, замінюючи цифри й знаки словами.

ЗРАЗОК. *До двох шостих додати сім восьмих.*

1. До $\frac{3}{8}+\frac{1}{2}$ 2. Від $\frac{1}{5}-\frac{1}{2}$ 3. Від 70,6 − 14. 4. До $4\frac{3}{4}+\frac{1}{5}$

Збірні числівники

Збірні числівники в непрямих відмінках мають форми відповідних кількісних числівників. Збірні числівники ***обóдва, обóдві, обоє*** відмінюємо за зразком числівника ***два***.

Н.	четверо	обоє
Р.	чотирьох	обох
Д.	чотирьом	обом
Зн.	четверо, чотирьох	обоє, обох
Ор.	чотирма	обома
М.	на/у чотирьох	на/в обох

551 І. Спишіть, замінюючи цифри збірними числівниками та узгоджуючи їх з іменниками.

ЗРАЗОК. *4 (спортсмен) – четверо спортсменів.*

2 (переможець), 3 (граблі), 4 (курча), 15 (кінь), 6 (яблуко), 20 (мандрівник).

II. Складіть і запишіть два речення з одним сполученням (на вибір) так, щоб у першому реченні це сполучення було підметом, а в другому – додатком. Визначте відмінок числівника.

552 Спишіть словосполучення, уставляючи на місцях пропусків подані праворуч збірні числівники у відповідній формі.

допомогли ... бабусям
зустріли ... мандрівників
прийшли із ... побратимами
записали ... відвідувачів
нагородили ... винахідників
жалюзі́ на ... вікнах

обидві
троє
четверо
десятеро
тринадцятеро
двоє

553 Складіть і запишіть чотири речення на запропоновані теми. Використайте в кожному реченні дробовий числівник.

1. Рецепт улюбленої страви. 2. Сільськогосподарські роботи. 3. Екологія та охорона довкілля. 4. Рослинний і тваринний світ.

554 I. Спишіть, замінюючи цифри словами.

Основна географічна особливість Землі – **нерівномірний розподіл** суші й моря. З 510 мільйонів квадратних кілометрів її площі суша займає 149 мільйонів (29,2 відсотка), а вода – 361 мільйон (70,8 відсотка). Запаси води у Світовому океані оцінено приблизно в 1370 мільйонів кубічних кілометрів, що становить 96,4 відсотка загальних водних ресурсів світу (*За матеріалами енциклопедії «Вікіпедія»*).

II. Розберіть за будовою виділені слова. Визначте спосіб творення.

Культура мовлення

Як правильно читати дробові числівники

1/2 – одна друга	3/5 – три п'ятих
2/3 – дві третіх	4/3 – чотири третіх
2/7 – дві сьомих	5/2 – п'ять других
3/4 – три четве́ртих	9/10 – дев'ять десятих

64. ВІДМІНЮВАННЯ ТА НАПИСАННЯ ПОРЯДКОВИХ ЧИСЛІВНИКІВ

Про відмінкові форми порядко́вих числівників

555 **А.** У якому рядку наведено питання для відмінювання прикметників, а в якому – для відмінювання числівників?

котри́й? котро́го? котро́му? котри́м? на/у котро́му?

який? якого? якому? яким? на/у якому?

Б. Які питання потрібно використати, щоб провідміняти слово *шостий*? Провідміняйте це слово усно.

В. Зробіть висновок про те, подібно до слів якої частини мови відмінюємо порядкові числівники.

Відмінювання

Порядко́ві числівники **відмінюємо,** як прикметники твердої групи, крім числівника *третій (третя, третє),* який відмінюємо, як прикметник м'якої групи.

У складених порядко́вих числівниках відмінюємо тільки останнє слово. **НАПРИКЛАД:**

Н.	**третій**	**триста п'ятдесят сьомий**
Р.	**третього**	**триста п'ятдесят сьомого**
Д.	**третьому**	**триста п'ятдесят сьомому**
Зн.	**третій, третього**	= Н. в. або Р. в.
Ор.	**третім**	**триста п'ятдесят сьомим**
М.	на/у **третьому, третім**	на/у **триста п'ятдесят сьомому, сьомім**

556 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Розподіліть між собою словосполучення. Провідміняйте їх письмово. Обміняйтеся зошитами й перевірте одне в одного правильність виконання.

1. Двадцять перше століття. 2. Тридцять шостий день.

557 I. Спишіть словосполучення, замінюючи подані в дужках цифри відповідними порядковими числівниками.

(99) стаття Конституції; зупинка на (756) кілометрі; народився у (1995) році; на (45) хвилині матчу; після (19) години; записано на (87) сторінці; місце в (14) вагоні.

II. Складіть діалог-розпитування (4–5 реплік), використавши одне з поданих словосполучень.

558 Хто за одну хвилину пригадає три прислів'я (приказки) з порядковими числівниками? А хто ще більше?

Правопис

Порядко́ві числівники із *-сотий, -тисячний, -мільйонний, -мільярдний* пишемо **разом.** **НАПРИКЛАД:** *трьохсотий, п'ятитисячний, шестимільйонний, стодвадцятитисячний.*

Зверніть увагу!

Потрібно розрізняти порядко́ві числівники й складні прикметники. **ПОРІВНЯЙМО:**

КОТРИЙ?	Числівники	Прикметники	ЯКИЙ?
	чотирьохтисячний двадцятимільйонний	*чотириденний двадцятирічний*	

559 ТРЕТЄ ЗАЙВЕ. І. Знайдіть у кожному рядку «зайве» слово. Обґрунтуйте свій вибір.

1. Стомільйонний, двохтисячний, чотирикутний.
2. Стовідсотковий, п'ятитисячний, шестисотий.
3. П'ятнадцятий, десятиповерховий, шістдесятий.
4. П'ятитисячний, семимільйонний, восьмирічний.

ІІ. Визначте спосіб творення слів одного з рядків (на вибір).

560 І. Утворіть від кожної групи слів порядковий числівник і запишіть.

ЗРАЗОК. *Два, сто – двохсотий.*

Сто, мільйон; шість, сто; п'ять, мільйон; чотири, мільярд; шість, тисяча; сім, мільйон; п'ятдесят, два, мільйон; вісімнадцять, тисяча; сто, двадцять, тисяча.

ІІ. Складіть і запишіть речення з одним утвореним числівником (на вибір).

561 Напишіть відповіді на запитання, використавши порядкові числівники. За потреби скористайтеся довідкою. Цифри записуйте словами.

1. Коли відзначають День Незалежності України?
2. Коли народився Тарас Шевченко?
3. Коли відзначають День української писемності та мови?
4. У якому році представники від України з піснею «Стефанія» стали переможцями пісенного конкурсу «Євробачення»?

ДОВІДКА. 9 березня 1814 р.; 24 серпня; 9 листопада; у 2022 р.

Розбір числівника як частини мови

Послідовність розбору

1. Частина мови.
2. Початкова форма (називний відмінок).
3. Група за значенням (кількісний, порядковий).
4. Розряд (для кількісних).
5. Група за будовою (простий, складний, складений).
6. Відмінок.
7. Рід, число (якщо є).
8. Синтаксична роль.

Зразок письмового розбору

***Три** дні минуло, а лелеки не з'являлися (Ю. Збанацький).*

Три – числ., *три*, кільк., ціле число, прост., Н. в., підмет.

562 І. Випишіть із підручників або з енциклопедичних видань чотири речення, у яких є числівники. Цифри запишіть словами.
ІІ. Виконайте письмово розбір числівників, використаних у реченнях, як частини мови.

65. УЗГОДЖЕННЯ КІЛЬКІСНИХ ЧИСЛІВНИКІВ З ІМЕННИКАМИ

Про те, як числівник впливає на закінчення іменника, а також про культуру мовлення

563 **А.** В однині чи у множині вжито іменники в поданих сполученнях?

два телефони

два човни

Б. Яку помилку можна допустити, поєднуючи іменник із числівником *два*?
В. Зробіть висновок, у якій формі потрібно вживати іменник, якщо предметів кілька, – в однині чи множині.

Цілі числа

Із числівниками ***два***, ***три***, ***чотири***, ***обидва*** іменники вживаємо в **називному** відмінку **множини.** НАПРИКЛАД: *два блокноти, чотири рятувальники.*

Як виняток, іменники із суфіксом *-ин-*, що зникає в множині (*киянин – кияни*), уживаємо у формі родового відмінка однини (*два кия́нина, три харків'янина, чотири громадя́нина*). Також запам'ятайте: *два чоловіка* (людина, особа), *два друга*.

Правильно	НЕправильно	
два кілограми *три апельсини* *чотири місяці*	*два кілограма* *три апельсина* *чотири місяця*	2, 3, 4 → **Н. в. мн.**

Із числівниками ***п'ять*** і **більше** іменники вживаємо в **родовому** відмінку **множини**. НАПРИКЛАД: *п'ять блокнотів, шість метрів*.

У поєднанні зі складеним числівником іменник узгоджуємо з останнім словом. НАПРИКЛАД: *двадцять **три** дні, двадцять **п'ять** днів*.

Зверніть увагу!

Подані вище правила стосуються цілих чисел, що мають форму називного відмінка. У непрямих відмінках іменник і числівник мають однакову відмінкову форму. НАПРИКЛАД: *сімох учнів, сімом учням, сімома учнями*.

А от із числівниками ***тисяча, мільйон, мільярд*** іменники в усіх відмінках мають лише форму **родового** відмінка **множини**. ПОРІВНЯЙМО:

Н.	дві зірки	мільйон зірок
Р.	двох зірок	мільйона зірок
Д.	двом зіркам	мільйону зірок
Зн.	дві зірки	мільйон зірок
Ор.	двома зірками	мільйоном зірок
М.	на/у двох зірках	на/у мільйоні зірок

564 Запишіть послідовно, розкриваючи дужки, словосполучення у дві колонки: 1) ті, у яких іменники вживаємо в називному відмінку множини; 2) ті, у яких іменники вживаємо в родовому відмінку множини.

Три (слива), вісім (озеро), п'ять (картина), два (кілометр), шість (автобус), три (ананас), вісім (ожина), п'ять (удав), два (килим), шість (пиріг), десять (острів), два (светр), п'ять (автобус), вісім (лящ), сім (стебло), три (колесо), два (смайлик), дев'ять (колір), чотири (будинок).

КЛЮЧ. У кожному іменнику підкресліть другу букву. Якщо ви правильно виконали завдання, то з підкреслених букв прочитаєте крилатий вислів. Поясніть його значення.

Дробові числівники

Із **дробовими** числівниками (крім *півтора*, *півтори*, *півтораста*) іменники в усіх відмінках мають лише форму **родового** відмінка **однини**. **НАПРИКЛАД:** *одна друга лимона, дві третіх кілограма.*

З невідмінюваними дробовими числівниками ***півтора, півтори*** іменник уживаємо за поданим нижче зразком.

Н.	дві п'ятих метра	півтора метра
Р.	двох п'ятих метра	півтора метра
Д.	двом п'ятим метра	півтора метрам
Зн.	дві п'ятих метра	півтора метра
Ор.	двома п'ятими метра	півтора метрами
М.	на/у двох п'ятих метра	на/у півтора метрах

У сполученні числівників зі словами ***половина, третина, чверть*** іменник узгоджуємо із цілим числом. **НАПРИКЛАД:** ***два*** *з половиною лимони,* ***шість*** *із половиною лимонів,* ***три*** *із чвертю кілограми.*

два, три, чотири + **називний** відмінок множини

дробовий числівник + **родовий** відмінок однини

половина, чверть, третина узгоджуємо із цілим числом

565 Поєднайте з кожним поданим числівником іменник *лимон* у відповідній формі й запишіть утворені сполучення. Обґрунтуйте відмінок та число іменника.

три	півтора	два з половиною	одна третя	шість

566 ЧОМУ ТАК? Поміркуйте, чому в кожному з поданих речень іменник *день* ужито в різних формах.

1. Подорожували два дні.
2. Подорожували п'ять днів.

3. Подорожували півтора дня.
4. Подорожували два з половиною дні.

567 І. Спишіть словосполучення, ставлячи іменник у потрібній формі. Обґрунтуйте вибір форми.

Два (комп'ютер), три (місяць), дві п'ятих (метр), обидва (кролик), два (трамвай), три (мегабайт), два з половиною (кілограм), чотири (львів'янин), півтора (зошит), двадцять чотири (альпініст), чотири (бургер), сорок із половиною (відсоток), три (сантиме́тр), півтора (місяць), два (коктейль), чотири (олівець), три (кілометр), тисяча (глядач).

ІІ. Складіть і запишіть речення з одним словосполученням.

568 Спишіть, ставлячи подані в дужках іменники у відповідній формі й записуючи цифри словами.

1. Територія України простяглась із заходу на схід на 1316 (кіломе́тр), з півночі на південь – на 893 (кіломе́тр). 2. Колібрі махають крилами від 60 до 80 (раз) за секунду. 3. Одне дерево бук «виробляє» за годину 1,7 (кілограм) кисню. 4. Тропічний ліс укриває лише 7,3 (відсоток) території земної кулі. 5. Списали 12 з половиною (аркуш).

569 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що ви прийшли в магазин, щоб купити шкільне приладдя. Складіть і запишіть діалог із продавцем відповідно до поданого списку товарів. Укажіть орієнтовну загальну вартість покупки.

Список

3 (олівець)	4 (альбом)
22 (зошит)	3 (маркер)
10 (обкладинка)	2 (циркуль)
4 (блокнот)	2 (степлер)

570 Спишіть, уставляючи на місці пропусків числівники. Обґрунтуйте свій вибір.

1. Спекли ... пироги; з'їли ... пирога.
2. Купив ... альбоми; продали ... альбомів.
3. Проїхали ... кілометри; заасфальтувати ... кілометрів.

571 І. Спишіть, замінюючи цифри словами й ставлячи іменники у відповідній формі. Обґрунтуйте свій вибір.

62 (метр), 1/7 (гектар), 2/3 (грам), 3 (самокат), 4 (стілець), 0,12 (відсоток), 4,63 (сантиметр), 2 (нетбук), 3 (пе-

нал), 4 (трамвай), 6,2 (кілограм), 4 (будинок), 3 (номер), обидва (селянин), 4 з половиною (кілометр), 23 (офіцер).

II. Складіть і запишіть речення з двома словосполученнями (на вибір).

66. ПРАВИЛЬНЕ ВЖИВАННЯ ЧИСЛІВНИКІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЧАСУ Й ДАТ

Про те, які числівники використовуємо на позначення годин, а які – на позначення хвилин, та про на́зви місяців

572 **А.** Порівняйте правильні та неправильні варіанти позначення часу.

Правильно		НЕправильно
дев'ята сорок п'ять		дев'ять сорок п'ять
за п'ятнадцять десята		**без** п'ятнадцяти десять
п'ятнадцять **до** десятої		**у** дев'ять сорок п'ять
о дев'ятій сорок п'ять		прийду **коло** десятої
прийду **близько** десятої		прийду **біля** десяти

Б. Які прийменники можемо вживати на позначення часу?

В. Простежте, який числівник (кількісний чи порядковий) використовуємо на позначення годин.

Позначення часу

В українській мові на позначення **годин** використовуємо порядкові числівники, а на позначення **хвилин** – кількісні. **НАПРИКЛАД:** *сьома двадцять п'ять* (*сьома* година *двадцять п'ять* хвилин); *дванадцята десять* (*дванадцята* година *десять* хвилин).

На позначення часу використовуємо такі **прийменники:** ***о, об, по, на, до, за, близько.***

15 хвилин можна позначати словом ***чверть***. **НАПРИКЛАД:** *чверть на дванадцяту*.

КОТРА ГОДИНА?	О КОТРІЙ ГОДИНІ?
11:00	*одина́дцята, рівно одина́дцята, об одина́дцятій*
12:15	*дванадцята п'ятнадцять, п'ятнадцять по дванадцятій, п'ятнадцять на тринадцяту, о дванадцятій п'ятнадцять, чверть по дванадцятій, чверть на тринадцяту*

10:50	*десята п'ятдесят, за десять одинадцята, десять до одинадцятої, о десятій п'ятдесят*
08:30	*восьма тридцять, о пів на дев'яту*

Зверніть увагу!

Прийменники ***по, на*** використовуємо на позначення часу до тридцятої хвилини, а прийменники ***до, за*** – на позначення часу після тридцятої хвилини. **НАПРИКЛАД:** *десять хвилин на першу; за десять хвилин друга.*

573 Доповніть подані речення числівниками на позначення часу й запишіть. За потреби використайте іменники *година*, *хвилина*, *вечір*, *ранок*, *день*, *ніч*.

ЗРАЗОК. *Магазин зачиняють о ...* – *Магазин зачиняють о двадцятій годині.*

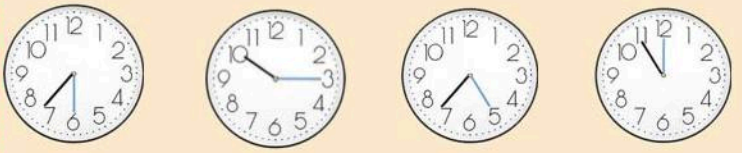
1. Початок футбольного матчу о ... . 2. Електропоїзд прибуває о ... . 3. Аптека працює з ... до ... . 4. Я лягаю спати після ... . 5. Брат приїжджає о ... . 6. Комендантська година триває з ... до ... . 7. Усі мають повернутися до ... .

574 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. I. Хтось із вас має обрати показаний на годинниках час, на позначення якого можна використати прийменники *по*, *на*, а хтось – прийменники *до*, *за*. Запишіть час, який показують годинники, використавши числівники та відповідні прийменники.

II. Складіть і запишіть одне речення, використавши числівники на позначення часу.

575 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що до вас звернулися із запитанням *«Котра година?»*. Використавши зображення годинників, дайте усні відповіді на це запитання.

Запам'ятайте!
КОТРА ГОДИНА?

ЗРАЗОК. *Пів на другу годину дня; тринадцята година тридцять хвилин; за тридцять хвилин друга.*

Позначення дат

У датах **на́зви місяців** уживаємо тільки в **родовому** відмінку однини. **НАПРИКЛАД:** *перше січня, до першого січня, першому січня, з першим січня.*

576 ЧОМУ ТАК? Поясніть, чому з двох запропонованих речень лише перше можна вважати таким, у якому немає помилки.

1. Вітаю з 1 квітня!
2. Вітаю з 1 квітням!

577 I. Спишіть речення, розкриваючи дужки й записуючи назву місяця у відповідному відмінку.

1. Зустрінемося 26 (вересень). 2. Фестиваль пройде із 16 до 20 (лютий). 3. Інтерв'ю записано 17 (квітень). 4. Вибори пройдуть 24 (березень). 5. Наказ підписано після 4 (листопад). 6. Прем'єру призначено на 16 (лютий). 7. Набір учнів завершено 31 (серпень).

II. Запишіть словами число й місяць свого народження. Провідміняйте це сполучення за відмінками.

578 I. Розгляньте скриншот інтернет-сторінки (сайт АТ «Укрзалізниця»). Для кого із споживачів могла бути актуальною ця інформація?

Показати без вільних місць

№ поїзда	Звідки / Куди	Дата	Відправлення / Прибуття	Тривалість	Вільних місць	
132 Л Маршрут	Львів Дніпро-Головний	Відправлення субота, 25.03.2023 Прибуття субота, 25.03.2023	09:53 18:25	8:32	К 23	Вибрати
038 К Маршрут	Київ-Пасажирський Запоріжжя 1	Відправлення субота, 25.03.2023 Прибуття неділя, 26.03.2023	21:14 05:08	7:54	Л 10	Вибрати
080 К Маршрут	Київ-Пасажирський Дніпро-Головний	Відправлення субота, 25.03.2023 Прибуття неділя, 26.03.2023	23:05 07:00	7:55	Л 18 К 206	Вибрати Вибрати

II. Оберіть один із маршрутів та розкажіть, що можна дізнатися про нього за результатами пошуку. Використайте числівники на позначення дат і часу.

579 Прочитайте речення та знайдіть у них помилки у вживанні числівників на позначення часу. Обґрунтуйте свою думку. Запишіть речення правильно.

1. Автобус від'їжджає в шість двадцять. 2. Я прокидаюся після семи годин. 3. Електропоїзд прибуває рівно в одинадцять. 4. Магазин працює із семи ранку до дев'яти вечора. 5. Потяг прибуває без десяти вісім. 6. Світло вимкнули біля дванадцяти.

580 І. Напишіть відповіді на запитання. Цифри записуйте словами.

1. О котрій годині ви прокидаєтеся?
2. Скільки часу займає ранкова гімнастика, водні процедури та сніданок?
3. О котрій годині виходите з дому до школи?
4. О котрій годині завершуєте навчання в школі?
5. З котрої години маєте вільний час або час для улюбленого заняття?
6. З котрої до котрої години зазвичай виконуєте домашню роботу?
7. О котрій годині вечеряєте й лягаєте спати?

ІІ. Озвучте свій режим дня, правильно вживаючи числівники на позначення часу.

67. УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО З ТЕМИ «ЧИСЛІВНИК»

581 І. Прочитайте текст. Доповніть останнє речення тексту інформацією, поданою на діаграмі. Спишіть, замінюючи цифри словами. Графічні скорочення пишіть повністю.

ПТАХИ

За розміром птахи надзвичайно різноманітні. До карликів можна віднести колібрі (важить від 1,6 до 20 г), а до велетнів – на́нду (важить до 30 кг).

Тривалість життя птахів у неволі (роки)

Тривалість життя краще вивчено в тих птахів, які живуть поруч із людиною. У неволі чорні стрижі живуть до 7 років, золоті фазани – до 20 *(З довідника)*.

ІІ. Виконайте завдання до тексту.

1. Визначте тему й мікротеми прочитаного. Поміркуйте, чи допомогли числівники надати переконливості, точності.
2. Визначте усно розряд кожного числівника та групу за будовою.
3. Підкресліть й обґрунтуйте орфограми в числівниках.
4. Розберіть один числівник із тексту як частину мови (на вибір).
5. Сформулюйте за текстом прочитаного одне запитання, у відповіді на яке потрібно використати два числівники.

582 Прочитайте речення. Поясніть суть допущених помилок. Запишіть виправлені речення.

1. У скільки годин розпочнеться фестиваль? 2. Магазин зачиняють після сімнадцяти годин. 3. Потяг прибуває в чотирнадцять двадцять. 4. Таксі замовили на п'ять годин вечора. 5. Урок закінчується в половині дванадцятого. 6. Протяжність траси чотири з половиною кілометрів. 7. На лаві запасних три футболіста.

583 І. Спишіть, замінюючи цифри словами.

1. Оголошення прозвучало після 22 години на 9 телеканалах. 2. Продовжили читати з 396 сторінки. 3. Зустрілись із 47 студентами. 4. Запрошення надіслали 98 мешканцям. 5. До найближчої зупинки близько 550 метрів.

ІІ. Провідміняйте один числівник (на вибір).

584 І. Знайдіть у підручнику з історії два речення з датами історичних подій, а в підручнику з географії – два речення з кількісними даними (площі територій, чисельність населення, особливості клімату тощо). Спишіть ці речення, замінюючи цифри словами.

ІІ. Складіть і запишіть діалог-розпитування (5–6 реплік), використавши виписані речення.

585 Виконайте тестові завдання.

1. Порядковий числівник є у вислові

А один із сошкою, а семеро з ложкою
Б тримати за сімома замками
В працювати до сьомого поту
Г наговорив сім мішків гречаної вовни

2. Правильною є відмінкова форма числівника в рядку

А Р. в. – шестидесяти трьох
Б Д. в. – вісімдесятьом сімом
В Ор. в. – п'ятдесяти шістьма
Г М. в. – (на) шестистах дев'яносто

3. Орфографічну помилку допущено в реченні.

А Посадили шістнадцять молодих яблунь.
Б Засіяли п'ятсот п'ятьдесят гектарів.
В Зібрали шістсот кілограмів огірків.
Г Квитки придбали на двадцять сьоме лютого.

Займенник

68. ЗАЙМЕННИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ

Про ознаки займенників та їхні розряди за значенням

ПРИГАДАЙМО. Які є особові займенники?

586 **А.** Який із поданих текстів більш досконалий? Чому?

1. Миліше за все – рідна **земля**. Особливо прекрасна **земля** навесні. Скрізь чути голос **жайворонка**. До **жайворонкової** пісні прислухається навіть травичка.

2. Миліше за все – рідна земля. Особливо прекрасна **вона** навесні. Скрізь чути голос жайворонка. До **його** пісні прислухається навіть травичка

Б. Замість яких слів ужито виділені в другому тексті займенники?
В. Зробіть висновок, чому займенник отримав таку назву та яка його роль у мовленні.

Значення займенників

Займенник – це самостійна частина мови, яка вказує на особу, предмет, ознаку, кількість, але не називає їх. **НАПРИКЛАД:** *він, ми, щось* (указують на особу, предмет); *той, мій, усякий* (указують на ознáку); *скільки, стільки* (указують на кількість).

Морфологічні ознаки, синтаксична роль

Займенники змінюємо за **відмінками**, а деякі – ще й за **родами** та **числами**.

У **реченні** займенник найчастіше виступає підметом, додатком або означенням. **НАПРИКЛАД:** ***Я*** *принесу* ***тобі*** ***свою*** *надію... (В. Симоненко).*

Займенники допомагають уникнути небажаного повтору слів і є одним із засобів зв'язку речень у тексті.

Розряди займенників

За значенням займенники поділено на дев'ять **розрядів**.

Розряди	Займенники
Особові	*я, ти, він, вона, воно, ми, ви, вони*
Зворотний	*себе*
Питальні	*хто? що? який? чий? котри́й? скільки?*
Відносні	*хто, що, який, чий, котри́й, скільки*
Неозначені	*щось, хто-небудь, будь-яки́й, аби́що, деякий* та ін.
Заперечні	*ніхто, ніщо, ніякий, нічий, нікотри́й, ніскільки*
Присвійні	*мій, твій, наш, ваш, свій, його, її, їхній*
Вказівні	*цей, той, такий, стільки*
Означальні	*весь, всякий, кожний, жодний, інший, сам, самі́й, са́мий*

587 І. Прочитайте текст. Визначте його тип мовлення. Як би ви відповіли на поставлене в заголовку запитання? Чи маєте ви домашні обов'язки? Які саме?

ЧИ ПОВИННІ ДІТИ ДОПОМАГАТИ БАТЬКАМ?

Деякі батьки не навантажують дітей домашніми обов'язками. Вважають, що **це** відбере в **їхніх** чад безтурботне дитинство.

Але діти, **які** допомагають батькам, стають повноправними членами родини, навчаються бути відповідальними, краще взаємодіють із дорослими й однолітками.

Підліткам, наприклад, можна доручити прибирати в кімнаті, мити посуд, прасувати білизну, міняти постіль, купувати продукти за списком, накривати стіл, загрібати листя, планувати вихідні та святкові дні тощо.

Важливо з дитинства навчитися піклуватися про **себе** та **свою** оселю. **Ці** навички обов'язково знадобляться в майбутньому (*З інтернету*).

ІІ. Поясніть роль виділених займенників у тексті. На що вказує кожен із них та на яке питання відповідає?

ІІІ. Спишіть два перших речення. Підкресліть використані в них займенники як члени речення. Визначте число й відмінок займенників.

588 Прочитайте твердження. Знайдіть інформацію, яка суперечить тексту попередньої вправи. Поясніть свою відповідь.

Допомагаючи батькам, підлітки стають повноправними членами родини й отримують право самостійно вирішувати, де і як проводити свій вихідний та о котрій годині повертатися додому.

Суперечлива інформація

589 I. Спишіть, розкриваючи дужки. Поясніть особливості поєднання та написання прийменників із займенниками.

(У) нього, (з) усіма, (наді) мною, (зі) мною, (у) когось, (перед) ним, (до) нас, (за) кожним, (на) стількох, (переді) мною, (з) нами.

II. Складіть і запишіть речення з однорідними членами, використавши одне із сполучень (на вибір).

590 Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Знайдіть і сфотографуйте (запишіть) актуальні висловлення із займенниками про мову, рідну землю, захист довкілля тощо, розміщені на бігбордах вашого населеного пункту або в соціальних мережах.

Варіант Б. Доберіть 2–3 висловлення із займенниками про мову, рідну землю, захист довкілля тощо, які ви хотіли б розмістити на бігбордах у своєму місті (селі) або на вебсайті свого закладу освіти.

591 I. Проведіть гру-конкурс «Я – літературний редактор». Хто зможе відновити текст вірша, доповнивши його всіма необхідними займенниками на місцях пропусків? Поясніть, як ви обирали займенники. За кожен правильно дібраний займенник – 1 бал.

ТИ І Я

Я люблю траву холодну
З ранньою росою,
Бо ... завжди лоскоче
ноги нам з ... .
Біжимо ... рано-вранці,
посмішка широка,
А навколо ... природа –
не сягнути оком.

Ти говориш про озера,
про турботу неньки.
Я ... дивлюся в очі,
стукотить серденько.
В ... очах любов до світу,
до трави з росою,
Я люблю ... безмежно,
добре ... з тобою!

О. Обозовська

II. Знайдіть вірш «Я і ти» О. Обозовської в інтернеті. Зіставте з відновленим текстом. Чи всі займенники ви дібрали правильно? Прочитайте вірш уголос, дотримуючись відповідної інтонації.

592 І. Спишіть речення. Знайдіть займенники й підкресліть їх відповідно до синтаксичної ролі. Надпишіть скорочено над кожним із них його розряд.

1. Натягне дощ свої осінні струни *(Л. Костенко)*. 2. І журиться вікнами наша хатина *(А. Малишко)*. 3. Тополя знову заглянула до вікна, а за нею одним рогом **виткнувся** місяць *(Г. Косинка)*. 4. На сонце-скрипці бабиного літа ніхто із скрипалів ще не зіграв *(Н. Петрук)*. 5. По стежці щось веде мене до хати... *(О. Довгоп'ят)*. 6. **Гарний** був Київ у цей свіжий осінній ранок *(В. Собко)*.

ІІ. Доберіть якомога більше синонімів до виділених слів.

69. ОСОБОВІ ТА ЗВОРОТНИЙ ЗАЙМЕННИКИ

Про займенники першої, другої та третьої особи, а також про займенник ***себе***

593 **А.** Прочитайте й знайдіть особові займенники.

Я хочу на озеро Світязь,
в туман таємничих лісів
(Л. Костенко).

Вітре буйний, вітре буйний! **Ти** з морем говориш... *(Т. Шевченко)*.

Скільки вовка не годуй,
а **він** усе в ліс дивиться
(Нар. творчість).

Б. Поміркуйте, який із займенників указує на особу, яка говорить; який – на того, до кого звертаємося; а який – на того, про кого говоримо.
В. Зробіть висновок про роль особових займенників у мовленні.

Особові займенники

Особові займенники вказують на того, хто говорить ***(я, ми)***, до кого говорять ***(ти, ви)*** або про кого говорять ***(він, вона, воно, вони)***.

Особові займенники мають три особи.

Особа	Однина	Множина
1-ша	я	ми
2-га	ти	ви
3-тя	він, вона, воно	вони

Особові займенники змінюємо за відмінками, а займенник *він* – ще й за родами.

Відмінювання особових займенників

	Перша особа		Друга особа	
Н.	**я**	**ми**	**ти**	**ви**
Р.	мене́ (до ме́не)	нас	тебе́ (до те́бе)	вас
Д.	мені	нам	тобі	вам
Зн.	мене́ (на ме́не)	нас	тебе́ (на те́бе)	вас
Ор.	мною	нами	тобою	вами
М.	на/у мені	на/у нас	на/у тобі	на/у вас

	Третя особа			
Н.	**він**	**вона**	**воно**	**вони**
Р.	його́ (до нього́)	її (до неї)	його́ (до нього́)	їх (до них)
Д.	йому́	їй	йому́	їм
Зн.	його́ (на нього́)	її (на неї)	його́ (на нього́)	їх (на них)
Ор.	ним	нею	ним	ними
М.	на/у ньо́му (нім)	на/у ній	на/у ньому (нім)	на/у них

З особовим займенником ***я*** в орудному відмінку вживаємо прийменники *зі (зо), піді (підо), наді (надо)*. **НАПРИКЛАД:** *зо мною, наді мною.*

Зверніть увагу!

У займенникових формах *мене́, тебе́, його́* наголошуємо другий склад. Але якщо ці форми вжито з прийменником, то наголос переходить на перший склад. **НАПРИКЛАД:** *мене́ – **до** ме́не.*

594 І. Спишіть, ставлячи подані в дужках особові займенники в потрібному відмінку. Визначте усно особу та число кожного займенника.

ЗРАЗОК. *Заспівай для (я) – заспівай для мене.*

Намалювала для (він), земля піді (я), переказав через (вони), розповіли про (ми), зупинили погляд на (він), глянув (вона) у вічі, надіявся на (він), допоможу (вони), усміхнулася до (вони), небо наді (я), запізнився через (він), перед (він), переді (я), зустрівся зі (я).

ІІ. Провідміняйте один із поданих займенників (на вибір).

595 **Гра «Займенник».** Кожен / кожна має виписати з тексту вірша особові займенники, зазначаючи в дужках відмінок, число й особу. За кожне правильно виписане слово – 1 бал.

– Нащо калоші ти взуваєш?
– Я в них на вулицю піду!
– Але ж грязюки там немає...
– Нічого, я її знайду!

Г. Бойко

Зворотний займенник

Зворотним є лише один займенник ***себе***, який указує на того, хто виконує дію. **НАПРИКЛАД:** *розкажу всім про* ***себе****, куплю* ***собі*** *телефон.*

Займенник *себе* не має форми називного відмінка, а також не має значення роду й числа. Його змінюємо лише за відмінками.

Н.	---
Р.	себе́ (до се́бе)
Д.	собі́
Зн.	себе́ (на се́бе)
Ор.	собою
М.	на/у собі

У реченні займенник *себе* завжди є **додатком.** **НАПРИКЛАД:** *Великого каменя вода із* ***собою*** *не забере (Нар. творчість).*

596 I. Прочитайте фразеологізми. Установіть відповідність між ними та лексичними значеннями.

Фразеологізм	*Лексичне значення*
тримати себе в руках	мати гідність, самоповагу
записати собі на лобі	стримувати свої почуття, володіти собою
знати собі ціну	дуже добре, надовго запам'ятати
не чути землі під собою	бути в надзвичайно піднесеному стані
говорить сам за се́бе	не потребує доказів, пояснень

II. Знайдіть у кожному фразеологізмі зворотний займенник. Усно визначте відмінок займенника.

597 I. Спишіть речення, уставляючи на місці пропусків займенник *себе* у відповідному відмінку.

1. Найменше думаю про ... *(О. Підсуха)*. 2. Ти не милуйся сам ... , як кажуть, ніс не задирай *(С. Олійник)*. 3. Ти дуже хитрий, такий хитрий, що аж самого ... перехитрив *(І. Франко)*. 4. Бери ношу по ... , щоб не впасти при ходьбі *(Нар. творчість)*. 5. Ілько ступав за батьком, не відчуваючи під ... землі *(П. Панч)*.

II. Підкресліть зворотний займенник як член речення.

598 ЧОМУ ТАК? Поясніть, чому виділене слово можна вважати займенником лише в першому реченні.

1. Дід налив **собі** молока.
2. Жили **собі** дід і баба.
3. А дитя сидить **собі** спокійно.

кому?

І ТАКЕ БУВАЄ

– Мені дідусь подарував велосипед. Він дуже турботливий, найкращий у світі! – радісно вигукує Олексій.

– Можливо, твій велосипед і найкращий, але ж він не може бути турботливим, – спантеличено відповідає Максим.

– Ти неправильно мене зрозумів. Це мій дідусь турботливий і найкращий у світі.

Фото з інтернету

Поясніть, чому виникло непорозуміння між друзями. Як Олексію потрібно було висловити свою думку?

Зверніть увагу!

Не можна, щоб займенник одночасно співвідносився з кількома іменниками в реченні. **НАПРИКЛАД:** *Назар вийняв із рюкзака блокнот і віддав* ***його*** *Наталці.* У цьому реченні займенник ***його*** співвідноситься як з іменником *блокнот*, так і з іменником *рюкзак*, тому не зрозуміло, що саме віддали Наталці. Правильний варіант речення: *Назар віддав Наталці блокнот, який вийняв із рюкзака.*

599 I. Прочитайте речення. Знайдіть у них помилки у вживанні займенників. Запишіть відредаговані речення.

ЗРАЗОК. *Ми з мамою їхали на машині. Вона була червона. – Ми з мамою їхали на червоній машині.*

1. Учора ми з дідусем дивилися художній фільм. Він дуже **цікавий**. 2. Тато купив кавун. Він дуже великий. 3. Туристи подякували організаторам мандрівки. Вони були задоволені. 4. Садівники зірвали яблука й склали їх у ящики. Їх було багато. 5. Тренер зібрав м'ячі в дітей, а потім поклав їх у кошик. 6. Таксі їхало містом. Воно було дуже чисте.

II. Доберіть і запишіть синонім до виділеного слова. За потреби скористайтеся словником синонімів.

Займенник ***ви***

Займенник ***ви*** передає поважне, шанобливе ставлення до старшої за віком, за посадою або до малознайомої людини. За офіційних обставин навіть добре знайомі дорослі найчастіше спілкуються на «ви».

В офіційних листах, повідомленнях, привітаннях, запрошеннях тощо, які адресовано навіть одній особі, займенник ***Ви*** пишемо з великої букви. **НАПРИКЛАД:** *Оксано Сергіївно, запрошуємо* ***Вас*** *на зустріч із випускниками.*

600 Прочитайте уривки з офіційно-ділових листів. Спишіть, розкриваючи дужки. Обґрунтуйте написання займенника *ви* з великої чи малої букви.

1. Тамаро Сергіївно, запрошуємо (В,в)ас на відкриття фестивалю. 2. Пане директоре! Повідомте, будь ласка, про прийняте (В,в)ами рішення. 3. Сергію Петровичу, чи отримали надіслані (В,в)ам результати обстеження? 4. Олександре Івановичу! Чи можете (В,в)и спрогнозувати результат футбольного матчу? 5. Пане Президенте! Просимо (В,в)ас розглянути наше звернення.

601 Напишіть у вайбері (телеграмі) текст привітання (3–4 речення) з Великоднем. Надішліть це привітання вчителю / вчительці української мови або класному керівнику (за їх згодою) для перевірки правильного написання. Використайте в тексті звертання до однієї особи та займенник *ви* у відповідній формі.

602 I. Спишіть речення, ставлячи подані в дужках особові займенники в непрямому відмінку. Обґрунтуйте вживання розділових знаків у шостому реченні.

1. Цей ліс живий. У (він) добрі очі *(Л. Костенко)*. 2. Я б (ти) пісню приніс, якщо можна *(А. Малишко)*. 3. Зорі світлими очима з неба дивляться на (ми) *(В. Сосюра)*. 4. (Я) дорога́ лише земля, з якої я росту *(Л. Костенко)*. 5. Весна (я) багато говорила (*Леся Українка*). 6. Не розпитуй, матусенько, що було зо (я) (*Т. Шевченко*). 7. У (він) не розживешся і серед зими льоду *(Нар. творчість)*.

II. Підкресліть особові займенники як члени речення.

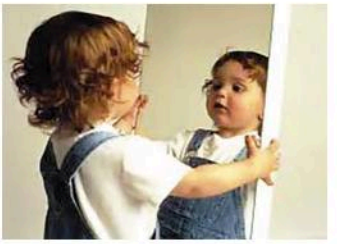
III. Складіть і запишіть одне речення з особовим займенником та одне речення – зі зворотним займенником.

70. ПИТАЛЬНІ Й ВІДНОСНІ ЗАЙМЕННИКИ

Про займенники, за допомогою яких формулюють запитання та зв'язують частини складного речення

ПРИГАДАЙМО. Які речення називаємо складними?

603 **А.** Яке з поданих речень є питальним? Який займенник допоміг сформулювати запитання?

Хто завжди
правду каже?

Добре того лякати,
хто боїться.

Б. Яке з поданих речень є складним? Який займенник допоміг поєднати його частини?

В. Зробіть висновок, для чого потрібен займенник ***хто***.

Питальні займенники

Питальні займенники використовуємо для вираження запитань про особу, предмет, ознаку, кількість. Питальними є займенники: ***хто, що, який, чий, скільки, котри́й.***

За допомогою питальних займенників будуємо питальні речення. **НАПРИКЛАД:** 1. ***Хто*** *мовчить, а всіх людей навчить?* 2. *У* ***кого*** *кам'яна сорочка?* 3. ***Яких*** *каменів немає в морі?*

Відносні займенники

Відносні займенники – це ті самі займенники, що й питальні, але які вживаємо для поєднання частин складного речення. **ПОРІВНЯЙМО:**

питальний займенник	відносний займенник
Хто гратиме в шахи?	*Я знаю, хто гратиме в шахи.*

Займенники *який, чий, котри́й* **змінюємо** за відмінками, родами й числами, а займенники *хто, що, скільки* – лише за відмінками.

Займенники *хто, що* в реченні виконують синтаксичну роль підмета або додатка, а займенники *який, чий, котрий* – означення.

Відмінювання питальних і відносних займенників

	хто	**що**
Н.		
Р.	кого́ (до ко́го)	чого́
Д.	кому	чому́ (до чо́го)
Зн.	кого (на ко́го)	що
Ор.	ким	чим
М.	на/у ко́му (кім)	на/у чо́му (чім)

	Однина			Множина
Н.	**чий**	**чия**	**чиє**	**чиї**
Р.	чийо́го	чиє́ї	чийо́го	чиї́х
Д.	чийо́му (чиє́му)	чиї́й	чийо́му (чиє́му)	чиї́м
Зн.	чий, чийо́го	чию́	чиє́	чиї, чиї́х
Ор.	чиї́м	чиє́ю	чиї́м	чиї́ми
М.	на/у чийо́му (чиє́му, чиї́м)	на/у чиї́й	на/у чийо́му, (чиє́му, чиї́м)	на/у чиї́х

Зверніть увагу!

Займенники ***який, чий, котри́й*** відмінюємо, як прикметники, а займенник ***скільки*** – як числівник *два*.

604 I. Прочитайте виразно речення. Укажіть питальні займенники.

1. Що ти хотів би на день народження? 2. Яка твоя заповітна мрія? 3. О котрій годині розпочнеться вистава? 4. Які книжки ти любиш читати? 5. Кому ти хочеш подякувати?

II. Змініть подані речення так, щоб питальні займенники стали відносними. Надпишіть скорочено над займенниками розряд за значенням.

ЗРАЗОК. *Яка найбільша річка України? – Дізнайтеся з довідника, яка найбільша річка України.*

III. Складіть і запишіть діалог-розпитування (4–5 реплік), використавши питальний і відносний займенники.

605 І. Перебудуйте подані прості речення на складні, уникаючи невмотивованого повтору слів і використовуючи відносні займенники.

ЗРАЗОК. *Хлопці підійшли до лісового озера. В озері нібито жив невідомий звір. – Хлопці підійшли до озера, у якому нібито жив невідомий звір.*

1. Усією сім'єю ми пішли в супермаркет. Супермаркет було відкрито нещодавно. 2. Учні підготували цікаві повідомлення. Повідомлення знайшли в інтернеті. 3. Журавлине – унікальне та водночас таємниче озеро. Навколо озера розкинулася болотиста місцевість. 4. Херсон розташовано на правому березі Дніпра. Дніпро є четвертою за довжиною річкою Європи.

ІІ. Складіть і запишіть одне складне речення, частини якого поєднано відносним займенником, та одне просте речення з питальним займенником.

606 Виконайте завдання одного з варіантів.

Варіант А. Випишіть із текстів сучасних українських пісень 3–4 речення, у яких є питальні займенники.

Варіант Б. Пригадайте матеріал одного з параграфів підручника з історії або математики. Придумайте 3–4 запитання, використавши питальні займенники.

Варіант В. Знайдіть у соціальних мережах і прочитайте цікаву інформацію про обласні центри України або про невеликі міста й села. Придумайте за цим матеріалом 3–4 запитання, використавши питальні займенники, і запишіть.

607 І. Провідміняйте письмово два словосполучення (на вибір).

Чий велосипед, чиє повідомлення, чия правда, чиї думки, котрá година, скільки кілометрів.

ІІ. Складіть з одним словосполученням (на вибір) два речення так, щоб у першому з них займенник був питальним, а в другому – відносним.

71. ЗАПЕРЕЧНІ Й НЕОЗНАЧЕНІ ЗАЙМЕННИКИ

Про творення займенників та написання їх разом, з дефісом чи окремо

ПРИГАДАЙМО. Що таке префікс і суфікс?

608 **А.** З'ясуйте, за допомогою яких суфіксів і префіксів утворено подані займенники.

Заперечні	*Неозначені*
ніщо, **ні**хто, **ні**чий	**будь**-що, хто**сь**, чий-**не́будь**

Б. Поміркуйте, від займенників якого розряду утворено всі подані слова.
В. Зробіть висновок, як можна утворити заперечні займенники, а як – неозначені.

Заперечні займенники

Заперечні займенники вказують на відсутність особи, предмета, ознаки чи кількості.

Заперечні займенники **утворюємо** від питальних шляхом додавання префікса ***ні***. **НАПРИКЛАД:** *ні + що = ніщо; ні + який = ніякий; ні + скільки = нескільки.*

Неозначені займенники

Неозначені займенники вказують на нечітко визначену особу, предмет, ознаку, кількість.

Неозначені займенники утворюємо від питальних за допомогою часток ***аби́-, де-, ка́зна, хто́зна-, бозна-, будь-,*** які в слові є **префіксами**, та часток ***-сь, -будь, -не́будь,*** які в слові є **суфіксами**. **НАПРИКЛАД:** *аби́чий, ка́зна-хто́, хто́зна-який, будь-кому, якась, який-не́будь, котри́йсь.*

Змінювання займенників

Заперечні та неозначені займенники **змінюємо** за відмінками, родами й числами так, як і питальні займенники, від яких їх утворено.

Відмінювання заперечних і неозначених займенників

Н.	ніхто	яка́-не́будь	щось
Р.	нікого́	якої-небудь	чогось
Д.	нікому́	якій-небудь	чому́сь
Зн.	нікого́	яку-небудь	щось
Ор.	ніки́м	якою-небудь	чи́мось, чимсь
М.	ні на кому́, ні на кім	на/у якій-небудь	на/у чо́мусь, чімсь, чи́мось

Зверніть увагу!

Слова *яки́й-не́будь, де́хто, будь-який, ніхто* тощо – займенники, а слова *як-не́будь, деколи, будь-куди, нікуди* тощо – прислівники.

609 І. Прочитайте вголос текст, правильно наголошуючи виділені займенники.

Знай, що в житті є **де́які** речі, які ні з чим не можна порівняти й зіставити. Це рідний край, наша Вітчизна. Без

будь-кого́ з нас Батьківщина може обійтися, але **будь-хто́** без Батьківщини – **ніщо́** (*В. Сухомлинський*).

II. Випишіть виділені займенники. Напишіть біля кожного з них його розряд за значенням і позначте префікс або суфікс, за допомогою якого це слово утворено.

III. Як ви розумієте сказане автором? Чи поділяєте ви його точку зору?

610 I. Провідміняйте займенники *нія́кий, хто́зна-яка́* спочатку усно, а потім – письмово, скориставшись наведеним вище зразком.

II. Складіть і запишіть речення з кожним поданим займенником у формі непрямого відмінка.

Написання займенників

Заперечні й неозначені займенники **пишемо** *разом* або *з дефісом*.

РАЗОМ	З ДЕФІСОМ
із частками *аби́-, де-, -сь, ані-, ні-*	**із частками** *ка́зна-, хто́зна-, будь-, -не́будь, -будь, бозна-*
***аби́**чий, якого**сь**, **нія**кий*	***хто́зна**-кому́, **будь-**хто, яка́-**не́будь**, що-**небудь***

Зверніть увагу!

Якщо між часткою і займенником ужито прийменник, то всі три слова пишемо **окремо**. НАПРИКЛАД: *де **в** чому, будь **у** кого, аби **з** ким, хтозна **до** кого, ні **до** чого.*

ОРФОГРАМИ

- *Ні* в заперечних займенниках
- Дефіс у неозначених займенниках

611 I. Запишіть слова під диктовку. Написане уважно звірте з надрукованим. Підкресліть й обґрунтуйте орфограми.

Кого́-не́будь, будь-хто́, ніхто́, де́що, будь у кого, аби́хто, хто́зна-які́, ні з ким, ка́зна-чи́й, скі́льки-не́будь, будь-яко́ї, аби з ким, ніскі́льки, будь-що́, ка́зна-чого́, ні для чо́го.

II. Складіть і запишіть два словосполучення: 1) «дієслово + неозначений займенник»; 2) «іменник + неозначений займенник».

612 І. Запишіть слова в три колонки залежно від написання: 1) разом; 2) з дефісом; 3) окремо. Обґрунтуйте написання.

Котрий/сь, аби/що, хтозна/з/ким, якого/небудь, де/якої, будь/для/кого, **будь/хто**, ні/яких, ні/до/чого, який/сь, аби/чого, казна/скільки, ні/чий, хтозна/чийого, де/в/кого, будь/чий, **хто/небудь**.

ка́зна-кому́
хто́зна-кому́
будь-кому́
кому́-не́будь
аби́кому

ІІ. Розберіть виділені слова за будовою та складіть і запишіть із ними речення.

613 І. Утворіть від кожного з поданих питальних займенників по одному неозначеному й запишіть. Спробуйте використати різні частки. Позначте суфікси й префікси.

Який, чому, скількох, чиє, хто, ким, чийого.

ІІ. Складіть і запишіть речення, у якому підмет був би виражений одним з утворених займенників.

614 І. Спишіть речення, знімаючи риски. Обґрунтуйте написання.

1. Не чути на селі ні/якого гомону, ні/чийого співу *(С. Васильченко)*. 2. Тільки той не **помиляється**, хто ні/до/чого не торкається *(Нар. творчість)*. 3. О краю рідний!.. Твою красу ні/з/чим, ні/з/чим я не зрівняю *(В. Сосюра)*. 4. Ні/з/ким буде поплакати, ні поговорити *(Т. Шевченко)*. 5. Матч відбудеться за будь/якої погоди *(З оголошення)*. 6. Хтозна/в/кого не проси, будь/кого не перепрошуй *(Нар. творчість)*.

ІІ. Запишіть виділене слово фонетичною транскрипцією.

Зверніть увагу!

Займенники *ніхто, ніщо* в непрямих відмінках уживаємо з різним наголосом залежно від значення. **ПОРІВНЯЙМО:**

ні́кого, ні́чого, ні́кому	*нікого́, нічого́, нікому́*
неможливість скористатися будь-ким чи будь-чим	відсутність будь-кого чи будь-чого

615 І. Спишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки та ставлячи на місці пропуску один із поданих займенників.

нікому́ | ні́чого | ні́кому | нічого́

1. Тих сліз ... не зібрати якими відтужили журавлі *(Л. Тельнюк)*. 2. Красно говорить а слухати ... *(Нар. творчість)*. 3. Насмішки боїться навіть той хто вже ... не боїться *(Нар. творчість)*.

II. Прочитайте речення вголос, правильно наголошуючи займенники.
III. Складіть по одному реченню із займенниками *ні́кого* й *ніко́го*.

616 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що хтось з однолітків або дорослих пропонує вам зробити щось таке, що може загрожувати вашому життю, здоров'ю або суперечить вашим переконаннням. Складіть і запишіть 4–5 коротких висловлень (реплік), які містили б чітку відмову від такої пропозиції. Використайте заперечні займенники.

- ✓ ніхто не змусить
- ✓ нікому не буду казати
- ✓ нікого не буду слухати
- ✓ ніхто не завадить
- ✓ ніскільки не шкодую
- ✓ ніщо не варте того
- ✓ ні на кого не буду дивитися

617 Виконайте тестові завдання.

1. З дефісом треба писати всі займенники в рядку

А ні/чий, хтозна/що, скільки/небудь
Б що/небудь, де/кому, аби/який
В будь/який, казна/чиє, хто/небудь
Г хтозна/на/чому, будь/із/ким, будь/який

2. Орфографічну помилку допущено в реченні

А Батьки купують дітям якісні фрукти, а не які-небудь.
Б У магазинах можна купити дитяче взуття будь-якої моделі.
В Не можна залишати маленьку дитину на будь-кого.
Г Перше вересня – це не аби-який день для кожної дитини.

618 I. Спишіть, розкриваючи дужки. Поясніть написання займенників. До яких розрядів вони належать?

Намалюй що (небудь); розкажи про що (сь) цікаве; не запитуй ні (в) кого; згадай який (небудь) випадок; обіцяли чим (небудь) допомогти; не зустрів (ні) кого; написав (казна) що; допоможу (будь) кому; заспівав (аби) яку пісню; передав (хтозна) кому.

II. Складіть і запишіть із двома поданими словосполученнями (на вибір) речення. Підкресліть займенники відповідно до їхньої синтаксичної ролі.

72. ПРИСВІЙНІ ЗАЙМЕННИКИ

Про займенники, які вказують на належність чогось особі, та особливості наголошування їх

ПРИГАДАЙМО. Які прикметники називаємо присвійними?

619 **А.** Знайдіть на кожному плакаті присвійний займенник. На що це слово вказує?

Б. Чи можна в цих займенниках визначити рід і число? А чи можемо змінити їх за відмінками?

В. Зробіть висновок про особливості присвійного займенника *мій*.

Присвійні займенники

Присвійні займенники вказують на належність чогось (когось) певній особі.

Присвійними є займенники ***мій, наш, твій, ваш, свій, її, його, їхній.*** **НАПРИКЛАД:** 1. *Для **нашого** Федота не страшна ніяка робота* (*Нар. творчість*). 2. *Будь господарем **своєму** слову* (*Нар. творчість*).

Присвійні займенники **змінюємо** за відмінками, числами й родами.

Відмінювання присвійних займенників

	Однина			Множина
Н.	мій	моя́	моє́	мої́
Р.	мого́	моє́ї	мого́	мої́х
Д.	моє́му	мої́й	моє́му	мої́м
Зн.	мій, мого́	мою́	моє́	мої́х
Ор.	мої́м	моє́ю	мої́м	мої́ми
М.	на/у моє́му (мої́м)	на/у мої́й	на/у моє́му (мої́м)	на/у мої́х

Так само відмінюємо займенники ***твій, свій***. Займенники ***наш, ваш*** відмінюємо, як прикметники твердої групи, а займенник ***їхній*** – як прикметник м'якої групи.

Присвійні займенники *мій, твій, свій* у непрямих відмінках мають наголошений другий склад: *твоя́, моя́, твоє́му, свого́, твого́*.

620 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. І. Розподіліть між собою уривки пісень. Випишіть зі свого уривка одне словосполучення з присвійним займенником і провідміняйте письмово. У займеннику позначте наголос. Обміняйтеся зошитами й перевірте одне в одного правильність виконання.

Хай буде весна,
Поки ми стоїмо до кінця,
І нас не зламає війна,
Наша віра єднає серця,
Україна навіки жива.
Україна – це наша земля.

М. Барських

Жовто-блакитне серце
І плаче, і сміється.
Жовто-блакитне серце
Ніколи не здається.
В кожній новій події
Там є моя надія.

А. Пивоваров

ІІ. **Гра «Займенник».** Випишіть із поданих уривків займенники. За кожен правильно виписаний займенник – 1 бал.

621 І. Спишіть речення, ставлячи подані в дужках займенники у відповідній формі.

1. Падають те́пло і глухо яблука в (наш) саду (*В. Сосюра*). 2. У (мій) роду сто доріг (*І. Драч*). 3. Небо квіти пригортає до (свій) чола (*В. Китайгородський*). 4. (Моє) щастю не було меж (*В. Дніпровський*). 5. Пропливають зорі України над (моє) розчиненим вікном (*В. Сосюра*). 6. Без мови рідної, юначе, й народу (наш) нема! (*В. Сосюра*).

ІІ. Підкресліть присвійні займенники відповідно до їхньої синтаксичної ролі в реченні.

ІІІ. Визначте усно рід, число, відмінок присвійних займенників у перших двох реченнях.

Значення присвійних займенників можуть набувати особові займенники *його, її* (родовий відмінок), якщо їх ужито з іменником. **ПОРІВНЯЙМО:**

присвійний займенник	особовий займенник
зошит (чий?) ***його***	*не було* (кого?) ***його***
голос (чий?) ***її***	*побачив* (кого?) ***її***

Зверніть увагу!

Особовий займенник 3-ї особи множини ***вони*** у формі родового та знахідного відмінків має форму ***їх***. **НАПРИКЛАД:** *не помітили* (кого?) ***їх***; *покликали* (кого?) ***їх***. Присвійний займенник, що вказує на приналежність предмета 3-й особі множини, має форму ***їхній*** (***їхня***, ***їхнє***, ***їхні***). **НАПРИКЛАД:** *допомога* (чия?) ***їхня***; *автомобіль* (чий?) ***їхній***.

622 ЧОМУ ТАК? Поясніть, чому в поданому реченні перший виділений займенник – особовий, а другий – присвійний.

І мені **його** самого стало жаль – залишалася мені **його** печаль (*Д. Павличко*).

623 I. Спишіть речення, ставлячи на місцях пропусків займенник *їх* або *їхній (їхня, їхнє, їхні)*. У яких реченнях ви використали особові займенники, а в яких – присвійні?

1. На ... обличчях була усмішка. 2. Діти зупинилися, бо ... покликала бабуся. 3. До мене завітав ... приятель. 4. Минулого року в ... місті пройшов фестиваль. 5. Пташки затихли: ... злякала громовиця. 6. ... пісні слухала вся Україна.

II. Складіть і запишіть два речення так, щоб в одному з них займенник *його* був особовим, а в другому – присвійним.

624 СИТУАЦІЯ. Уявіть, що до вас звернувся одноліток із проханням, поданим нижче. Спробуйте допомогти. Тільки не переплутайте, чию книжку треба взяти, кого й де чекати. Використайте правильно присвійні займенники.

Передай, будь ласка, моїй сестрі, що я затримуюсь. Нехай візьме мою книжку, яку ти подарував мені, і чекає мене біля офіса нашої мами.

625 I. Спишіть прислів'я, ставлячи на місці пропуску присвійний займенник *свій* у відповідній формі. Прочитайте вголос, правильно наголошуючи займенники.

1. Пильнуй ... носа, а не чужого проса. 2. Від ... тіні не сховаєшся. 3. Кожна лисиця ... хвостик хвалить. 4. Біля ... нір і миші

сміливі. 5. Усяка робота ... майстра чекає. 6. Син мій, а розум у нього ... . 7. Найкраще ... розумом жити.

II. Підкресліть займенники як члени речення. Надпишіть над кожним із них відмінок, у якому його вжито.

III. Поясніть, як ви розумієте значення поданих прислів'їв. Опишіть ситуацію, за якої можна було б використати одне з них.

626 I. Доповніть подані речення присвійними займенниками у відповідній формі й запишіть. Підкресліть займенники як члени речення.

1. **Мабуть,** годинник поспішає. 2. Я відремонтував велосипед за лічені хвилини. 3. У місті облаштують **новий** парк відпочинку. 4. У публікації розкажемо, чи будуть рекордні морози. 5. Маринка **завжди** прислухається до мудрих порад дідуся. 6. Я люблю твори Миколи Вінграновського, **зокрема** вірші.

II. З'ясуйте за допомогою словника правильне наголошування виділених слів. Вимовте ці слова та позначте в них наголоси.

73. ВКАЗІВНІ Й ОЗНАЧАЛЬНІ ЗАЙМЕННИКИ

Про займенники, які вказують на предмети та ознаки предметів

ПРИГАДАЙМО. У чому особливість нестягнених форм прикметників?

627 **А.** Знайдіть у поданих реченнях вказівні займенники. Який із них не тільки вказує на предмет, а й підсилює ознаки цього предмета?

Сьогодні був прекрасний вечір. **Цей** вечір ми запам'ятаємо надовго.

Учора був прекрасний вечір. **Той** вечір ми запам'ятаємо надовго.

Такий вечір ми запам'ятаємо надовго.

Б. Поміркуйте, у якому реченні вказівний займенник указує на ближчу подію, а в якому – на більш віддалену.

В. Зробіть висновок про особливості вказівних займенників.

Вказівні займенники

Вказівні займенники ***цей (оцей), той (отой), такий (отакий)*** указують на один предмет із низки однорідних; а займенник ***стільки*** – на невизначений або невизначено великий кількісний вияв предмета.

Вказівні займенники *цей, той, такий* **змінюємо** за родами, числами, відмінками, як прикметники. Вказівний займенник *стільки* змінюємо лише за відмінками, як числівник *два*.

Відмінювання вказівних займенників

	Однина			Множина
Н.	той	та	те	ті
Р.	того́ (до то́го)	тієї (то́ї)	того́ (до то́го)	тих
Д.	тому́	тій	тому́	тим
Зн.	той, того́	ту	те	ті, тих
Ор.	тим	тією (тою)	тим	тими
М.	на/у то́му (тім)	на/у тій	на/у то́му (тім)	на/у тих

В усній народній творчості та в поезії як засіб вираження урочистості, емоційної піднесеності вживають **нестягнені** форми *тая, теє, тії, цяя, цеє, ції, такая, такеє, такії*.

628 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. І. Розподіліть між собою речення. Випишіть зі свого речення одне словосполучення із вказівним займенником і провідміняйте. У займеннику позначте наголос. Обміняйтеся зошитами й перевірте одне в одного правильність виконання.

1. І над морем цим погідним я тужу тепер за вами, лю́бими осокорами (*М. Вороний*).

2. З вікна цієї кімнати було видно яблуньку, а на самому верху – кілька золотистих яблук (*Ірина Вільде*).

ІІ. Складіть і запишіть речення із займенником *той* у формі непрямого відмінка.

629 І. Прочитайте речення. Випишіть словосполучення із вказівними займенниками. Усно визначте рід, число, відмінок займенника.

1. А ми тую червону калину підіймемо (*С. Чарнецький*). 2. Вертається той довгий **листопад** (*А. Дністровий*). 3. Усе теє пригодиться, що на полі корі́ниться (*Нар. творчість*). 4. Чому, сказати, й сам не знаю, живе у серці стільки літ

ота **стежина** в ріднім краї одним-одна біля воріт *(А. Малишко)*. 5. Благословенні час той і година, коли земля ця цвітом процвіла *(М. Рильський)*. 6. По такому снігу до неї хіба що кіньми *(В. Сичевський)*.

II. Розберіть за будовою та визначте спосіб творення виділених слів.

Означальні займенники

Означальні займенники ***весь*** *(увесь, ввесь)*, ***усякий*** *(всякий)*, ***всілякий***, ***кожний*** *(кожен)*, ***жодний*** *(жоден)*, ***інший***, ***сам***, ***самúй*** і ***сáмий*** узагальнено вказують на ознаки предмета.

Ці займенники у фольклорі та поезії можуть мати **короткі** форми (*жоден, усяк, кожен*) та повні **нестягнені** форми (*кожная, кожнее, кожнії* тощо).

Означальні займенники змінюємо за **родами, числами, відмінками.**

Відмінювання означальних займенників

	Однина			Множина
Н.	весь (ввесь)	вся	все	всі
Р.	всього́ (до всьо́го)	всієї	всього́ (до всьо́го)	всіх
Д.	всьому́	всій	всьому́	всім
Зн.	весь, всього́	всю	все	всі, всіх
Ор.	всім	всією	всім	всіма́
М.	на/у всьо́му (всім)	на/у всій	на/у всьо́му (всім)	на/у всіх

Зверніть увагу!

У всіх відмінках [*у*] і [*в*] чергуємо за загальним правилом. **НАПРИКЛАД:** ***викопав усю картоплю – викопали всю картоплю.***

630 І. Спишіть прислів'я, розкриваючи дужки. Обгрунтуйте свій вибір. Підкресліть означальні займенники.

1. Надією і терпінням (в,у)сього досягнеш. 2. Не міряй (в,у)сіх на свій аршин. 3. (В,У)сяка пташка свої пісні має. 4. На (в,у)сякий гук не одгукнешся.

5. Скільки не купуй, (в,у)сього не матимеш. 6. У (в,у)якого свій розум, свій лад *(Нар. творчість)*.

II. Поясніть значення одного з поданих прислів'їв.

631 I. Складіть усно з іменниками словосполучення, використовуючи подані означальні займенники (на вибір). Запишіть ці словосполучення в родовому та місцевому відмінках.

весь / кожний (кожен) / жодний (жоден) / інший

День, місяць, рік, тиждень, десятиліття.

II. Складіть і запишіть речення з одним утвореним словосполученням.

632 Спишіть речення, підкресліть означальні займенники як члени речення.

1. І все таке безмежне й зелене, як уві сні (*М. Кіяновська*). 2. У кожній мові, в кожнім слові краси майбутнього шукай (*М. Рильський*). 3. Інші будуть лунати пісні, вільні, гучні, одважні і горді *(Леся Українка)*. 4. Увесь Дніпро був ніби помальований (*І. Нечуй-Левицький)*. 5. Про тата говорить уся земля *(М. Рильський)*.

У формах непрямих відмінків займенників ***той, цей, весь (увесь)*** наголошуємо **останній** склад (закінчення), але коли ці форми вжито з прийменником, то наголос ставимо на **передостанній** склад (основу слова). **ПОРІВНЯЙМО:** *дістатися того́ берега – від то́го берега.*

самúй *самá, самé, самí, самóго*	**сáмий** *сáма, сáме, сáмі, сáмого*
Уживаємо в значенні «тільки один»: *На сніданок самá каша.*	Уживаємо в поєднанні із займенниками, прийменниками: *того сáмого дня, над сáмою водою*

633 Прочитайте словосполучення вголос, правильно наголошуючи займенники.

Біля того струмка, купив того року, на тому кораблі, упіймав того коропа, зустрів цього тижня, купив у цього продавця, посіяли цього року, не знаю всього, прислухаю-

ся до всього, та сама пісня, сама не прочитає, над самою прірвою, їли самий хліб.

II. Складіть і запишіть речення з одним словосполученням (на вибір).

634 Напишіть текст листівки (4–5 речень) на паперових або електронних носіях із запрошенням на святкову подію (відкриття спортивного клубу, конкурс декламаторів, музичний фестиваль, зустріч із письменником / письменницею тощо). Використайте означальні або вказівні займенники.

635 I. Спишіть речення, ставлячи подані в дужках займенники у відповідній формі. Позначте наголоси в цих займенниках.

1. А над (самий) водою верба похилилась (*Т. Шевченко*). 2. Дорога йшла з гори та на гору, з гори та на гору, над (сама) Россю (*І. Нечуй-Левицький*). 3. (Сама) недовго збитися з путі, та трудно з неї збитися у гурті (*Леся Українка*).

II. Виконайте письмово синтаксичний розбір першого речення.

III. Випишіть з останнього речення два займенники. Розберіть їх письмово як частину мови. Скористайтеся поданим нижче зразком.

Розбір займенника як частини мови

Послідовність розбору

1. Частина мови.
2. Початкова форма.
3. Розряд за значенням.
4. Рід і число (якщо є).
5. Відмінок.
6. Синтаксична роль.

Зразок усного розбору

Перший промінь сонця, теплий, ясний, у ***мою*** *кімнату впав (Б. Лепкий).*

Мою – займенник, початкова форма – *мій*, присвійний, ужитий у знахідному відмінку однини, жіночий рід. У реченні є означенням.

Зразок письмового розбору

Мою – займ., *мій*, присв., Зн. в., одн., ж. р., означ.

72. УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО З ТЕМИ «ЗАЙМЕННИК»

636 I. Прочитайте текст. Поміркуйте, чи актуальною є подана в ньому інформація.

ПОТУРБУЙСЯ ПРО БЕЗПЕКУ

Під час спілкування в соцмережах радимо дотримуватися кількох правил, які допоможуть уникнути **кібербулінгу.**

1. Не повідомляй незнайомцям ніякої інформації про себе, своїх рідних, друзів.

2. Не розповідай, де ти зараз перебуваєш, де мешкаєш, хто твої батьки.

3. Не приймай від невідомої особи пропозиції сходити з нею в кіно, кав'ярню чи покататися на машині.

4. Не перераховуй гроші на будь-яку банківську картку.

5. Зроби свій обліковий запис у соцмережі приватним, щоб не кожен міг переглядати твої публікації та фото.

Почувайся безпечно в інтернет-просторі та спілкуйся із задоволенням! *(З інтернету).*

II. Завдання до тексту.

1. Випишіть займенники та визначте розряд за значенням кожного з них.

2. Виконайте письмово розбір трьох виписаних займенників (на вибір) як частини мови.

3. Поясніть лексичне значення виділеного слова. Визначте його спосіб творення та обґрунтуйте написання.

4. Прочитайте текст уголос від імені першої особи, розпочавши його таким реченням: *«Під час спілкування в соцмережах я дотримуюся кількох правил, які допомагають мені уникнути кібербулінгу»*.

637 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Чи потрібно дітям устрявати в словесну перепалку (сварку) з незнайомцями у віртуальному просторі? Чому? А чи варто спілкуватися з тими, хто сипле образливими фразами?

638 I. Прочитайте уривки з повідомлень у соціальних мережах. У якому з них є найбільше займенників? Доведіть свою думку.

1. Компанія «Apple» вже цього року може презентувати незвичний ноутбук. Чутки про нього ходили й раніше.

2. Вербну неділю завжди святкують за тиждень до Великодня. Тому кожен рік дата є різною.

3. У нашій кулінарній рубриці розповідаємо про торт, який кожен зможе приготувати лише з трьох інгредієнтів.

II. Випишіть із соціальної мережі повідомлення (2–3 речення), у якому є займенники. Проаналізуйте, чи правильно їх ужито.

639 Спишіть текст, виправляючи допущені помилки.

Назар являється учнем шостого класу. Назар старанно відноситься до навчання. На уроках уважний, не мішає іншим, на любі запитання може дати вірну відповідь. На слідуючому уроці історії, яке буде через дві неділі, Назар виступить із цікавим повідомленням.

моя сторінка

ЦІКАВО ЗНАТИ

ПРО ЧИСЛІВНИК *СІМ*

Числівник *сім* має особливу повагу й шану в людей. Про це свідчать народні прислів'я і приказки: *Сім раз відмір, один раз відріж; Семеро одного не ждуть; Один із сошкою, а семеро з ложкою; Сім верств до небес і все лісом; Сім п'ятниць на тиждень* та багато інших. Щоб запевнити в непохитності свого слова чи клятви, кажуть: «*Міцно, як сім*». А вислів «*на сьомому небі*» означає «безмежно щасливий».

Число *сім* відповідає кількості небесних світил, які виділяють серед інших – Сонце, Місяць, Венера, Марс, Юпітер, Меркурій і Сатурн. А ще ми маємо сім днів тижня та сім чудес світу *(З посібника).*

ЯК ЦЕ БУЛО

ТРИДЕСЯТЕ ЦАРСТВО

Сучасні числівники *одинадцять – дев'ятнадцять* у давньоукраїнській мові мали форми словосполучень: *одинъ на десяте, три на десяте* і т. д. Поняття «двадцять» виражали сполученням *дъва десяти*, а «тридцять» – *три десяте* (або *десяти*). Але в процесі спілкування ці сполучення поступово перетворилися на слова.

Сучасне слово *сорок* у давньоукраїнській мові мало значення «сорочка, мішок». У сорок уміщали чотири десятки соболиних шкурок – повний комплект для пошиття шуби (*З посібника*).

НА ДОЗВІЛЛІ

ВЕСЕЛА ВІКТОРИНА

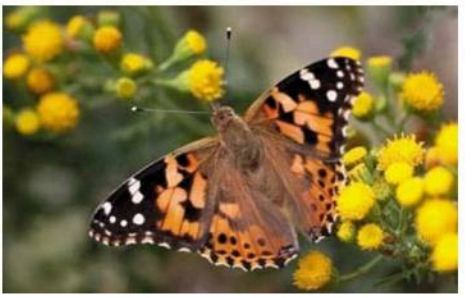
1. Які два займенники заважають автотранспорту?
2. Який особовий займенник потрібно додати до іменників *кір*, *кут*, *майка*, *щур*, щоб отримати нові слова?
3. Які особові займенники мають значення будь-якого роду?
4. Яку ноту треба додати до числівника *сто*, щоб вийшов іменник на позначення населеного пункту?
5. Як у двох клітинках написати слово *сім'я́*?

РОЗГАДАЙТЕ РЕБУСИ

ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО В КІНЦІ РОКУ

640 Прочитайте текст. Визначте його тип і стиль мовлення.

Чортополохівка

Серед метеликів є чимало **мандрівників**, які, мов перелітні птахи, **відлітають** зимувати в теплі краї.

Найкраще серед перелітних метеликів вивчені великі та яскраві монархи – мешканці США й Канади. Долаючи понад три тисячі кілометрів, вони летять восени в теплі краї. Частина з них зимує в Південній Каліфорнії. Там ростуть так звані **метеликові** дерева, на яких і зимують монархи. Багато туристів приїжджає подивитися на цю красу.

Серед метеликів, **поширених** в Україні, також є перелітні. Найкраще з них вивчено **чортополохівку**. Ці світло-червоні або яскраво-коричневі, звичні в наших краях метелики відлітають за тисячі кілометрів, долаючи Середземне море, гори, щоб **перезимувати** в Африці (За *Є. Гуменко*).

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Знайдіть спільнокореневі слова до слів *літати*, *зима*, *метелик*. Простежте, як такі слова допомагають зв'язати речення в тексті.

2. Знайдіть приклади іменників, які є назвами істот і неістот; власними й загальними; абстрактними й конкретними.

3. Випишіть складні слова та поясніть написання.

4. Визначте спосіб творення та частину мови виділених слів.

5. Випишіть два іменники, два прикметники, два числівники та два займенники. Виконайте розбір їх як частин мови (усно або письмово).

6. Прочитайте подане нижче рекламне оголошення. Чи є в ньому інформація, яка суперечить прочитаному тексту? Поясніть свою відповідь.

Шановні туристи з України
та інших країн Європи!

Наша компанія пропонує вам незабутню подорож до Південної Каліфорнії. Лише там ви зможете побачити перелітних метеликів.

Неправдива інформація!

641 Прочитайте подані слова. Які з них є стилістично забарвленими? Обґрунтуйте свою думку.

Дощ, періщить, атмосферний, грім, хмари, інтенсивність, хлющить, громовиця, випадати, крапельки, діаметр, краплини, опади, падають.

II. Напишіть невеликий текст (4–5 речень) у художньому стилі за картиною О. Дарчук, використавши деякі з поданих слів. Доберіть до тексту заголовок.

О. Дарчук. Дощ у барвистих парасольках

642 Запишіть словосполучення в кличному відмінку.

Дорога́ бабуся, шестикласниця Наталя, сестра Галя, подруга Олеся, красуня Оля, тітка Маруся, брат Володя, сусід Олексій, директорка Марія Петрівна, друг Віктор.

II. Утворіть чоловічі й жіночі імена по батькові від поданих у словосполученнях чоловічих імен і запишіть.

III. Складіть усно діалог (3–4 репліки), використавши одне із словосполучень у формі звертання.

643 Відновіть прислів'я зі слів кожної групи й запишіть. Поясніть, як ви розумієте значення цих прислів'їв.

кожен / любить / лис / нору / свою

росте / на своєму / кожна / корені / травичка

долю / чоловік / кує / свою / працею

ранить / тіло / слово / душу / а / шабля

II. Надпишіть скорочено над кожним словом його частину мови.

Виконайте за потреби інші вправи з повторення вивченого в кінці року, які розміщено в електронному додатку до підручника.

644 ПОСПІЛКУЙТЕСЯ. Які ваші плани на літні канікули?

УРОКИ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ

ТЕМА 1. МОВЛЕННЯ ТА СПІЛКУВАННЯ

645 Уявіть, що ви тримаєте в руках кленовий листок. Складіть усно два описи листка (по 2–3 речення) відповідно до запропонованих ситуацій спілкування. Якого стилю мовлення ви будете дотримуватися в кожній із ситуацій?

Ситуація 1. На уроці природознавства потрібно розповісти про особливості листка, його функції.

Ситуація 2. На занятті літературної студії потрібно розкрити власне сприйняття листка.

Мовленнєва діяльність

Мовлення – це процес використання людиною мови для спілкування. Словесне спілкування завжди здійснюється за допомогою тієї чи тієї мови й підкоряється її законам.

Мовлення може бути усним і писемним.

Розрізняють чотири види мовленнєвої діяльності.

ВИДИ МОВЛЕННЄВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Аудіювання | Читання | Говоріння | Письмо

Спілкування

Спілкування – це передавання інформації в будь-якій формі від однієї особи до іншої безпосередньо або за допомогою засобів зв'язку будь-якого типу. Під час спілкування учасники краще пізнають одне одного, обмінюються думками, набутим досвідом, розкривають свої почуття, мрії тощо.

Спілкуймося, бо ми того варті

Ситуація спілкування

- Хто та з ким спілкується
- Місце й час спілкування
- Мета спілкування
- Тема й основна думка висловлення

Того, до кого спрямоване мовлення, називають **адресатом**.

Того, хто говорить або пише, називають **адресантом**.

646 Уявіть подані нижче ситуації спілкування. Опишіть ваші дії та складіть імовірні репліки-відповіді. Спробуйте вчинити правильно, щоб уникнути небезпеки та захистити інших.

Ситуація 1. Віртуальний друг написав вам у приватних повідомленнях: «Приходь завтра в парк відпочинку. Я подарую тобі новий телефон».

Ситуація 2. Старшокласник із сусідньої школи надіслав вам повідомлення: «Якщо ти не боягуз / боягузка, то приходь уранці до скелі на березі озера. Будемо робити екстремальні фото».

Ситуація 3. До тебе підійшли однокласники / однокласниці й повідомили, що ввечері на пустирі буде бійка між старшокласниками / старшокласницями. «Тільки нікому не розказуй. Може, і нам піти подивитися?» – запитали вони.

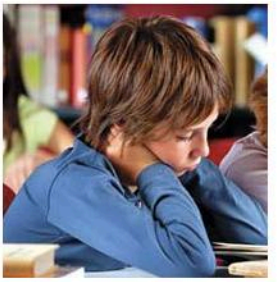
ТЕМА 2. ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО ПРО ТИПИ МОВЛЕННЯ

ПРИГАДАЙМО. Які основні ознаки тексту?

Типи мовлення	Особливості
Розповідь	Висловлення про події, що відбулися (відбуваються чи відбуватимуться) у певній послідовності. До тексту-розповіді можна поставити загальне питання ***що сталося (відбулося)?***.
Опис	Висловлення про певні ознаки, властивості предмета, особи чи явища. До тексту-опису можна поставити загальне питання ***який?***.
Роздум	Висловлення, у якому доводять правильність чи неправильність певного твердження шляхом міркування та за допомогою доказів (аргументів). До тексту-роздуму можна поставити загальне питання ***чому?***.

647 Прочитайте тексти. Визначте тип мовлення кожного з них, обґрунтуйте свою думку.

* * *

Три тижні не був Сергійко в школі: хворів. Скучив за товаришами й учителькою.

Радісний і збуджений прийшов хлопчик до школи після хвороби. Думалося Сергійкові: в очах друзів побачить він радість і подив. Та їхні очі були спокійні й незворушні. Сусід по парті Миколка запитав:

– А ти виконав на сьогодні завдання?

– Виконав, – тихо сказав Сергійко й засмутився *(В. Сухомлинський)*.

* * *

Планшетні комп'ютери бувають і компактними, і з великими екранами. Найскромніші за розмірами – 7-дюймові моделі. Девайси від 9,6 до 10,1 дюйма часто мають реплікатор портів і схожі на ноутбук, але водночас вони легші й мобільніші.

* * *

Чому до вишиванки ставляться з такою повагою та любов'ю?

По-перше, вишиванку ідеально поєднують із будь-яким одягом: шкільною формою, джинсами, шортами різних фасонів.

По-друге, вишиванку вважають потужним оберегом. Кожен елемент вишивки має своє значення, а всі разом оберігають людину від негараздів.

По-третє, вишиванку здавна вважають символом і гордістю української культури. Вона береже традиції наших предків.

Ось чому вишиванка така улюблена й популярна в нашому народі *(З посібника)*.

648 І. Розгляньте комікс. Про що нам розповів художник? Опишіть відчуття, емоції хлопчика в кожному епізоді.

II. Складіть і запишіть за коміксом текст-розповідь (6–8 речень) у художньому стилі. Попередньо сформулюйте тему й основну думку майбутнього висловлення, обміркуйте структуру (зачин, основна частина, кінцівка), складіть план. Доберіть до тексту заголовок.

ТЕМА 3. СКЛАДАННЯ ТА РОЗІГРУВАННЯ ДІАЛОГІВ

ПРИГАДАЙМО. Чим діалогічне мовлення відрізняється від монологічного?

649 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Складіть і розіграйте за особами діалог (7–8 реплік) відповідно до запропонованої ситуації спілкування, дотримуючись правил мовленнєвого етикету. Використайте звертання та слова (сполучення) ввічливості. Ви можете скористатися поданими нижче зразками.

Ситуація А. Ви перебуваєте в незнайомому місті й шукаєте потрібну вулицю (будівлю). З якими словами ви звернетеся до перехожого? Що скажете на прощання?

Ситуація Б. Ви зайшли до книгарні й хочете купити тлумачний словник. Поцікавтеся, чи є такі словники, скільки вони коштують, скільки в них слів, яких видавництв ці словники тощо.

Скажіть, будь ласка, де...; перепрошую, ви не знаєте...; вибачте, ви не скажете...; добродію, будьте ласкаві, підкажіть...; шановний, якщо ваша ласка, скажіть мені...; дякую вам; на все добре; приємної подорожі; чи не скажете ви...; вибачте, точно не знаю; ви мені дуже допомогли; до побачення; немає за що.

650 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Складіть і розіграйте за особами діалог (7–8 реплік) відповідно до запропонованої ситуації спілкування. Використайте вставні слова.

Ситуація А. Учора ви переглянули новий фільм. На перерві ваш друг / ваша подруга цікавиться вашою думкою про фільм та бажає поділитися своїми враженнями.

Ситуація Б. Ви переїхали до нового будинку й телефонуєте своєму другові / своїй подрузі, щоб поділитися враженнями про нове житло, про переїзд загалом.

Ситуація В. Ви хочете попросити вибачення в друга, якого вчора безпідставно образили.

651 І. Розгляньте комікс. Яку історію нам розповів художник?

ІІ. ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Об'єднайтеся в пари. Розподіліть між парами кадри коміксу (1, 2, 3, 4, 5). Складіть діалог (5–6 реплік), можливий між учасниками в ситуації, змальованій у відповідному кадрі.

652 ПОПРАЦЮЙТЕ В ПАРАХ. Складіть і розіграйте за особами діалог, що передбачає уникання небажаного й небезпечного спілкування, протистояння маніпулятивним впливам, відповідно до описаної ситуації.

Ситуація А. Вам телефонують із невідомого номера, аби дізнатися, де працюють ваші батьки (сусіди, знайомі) та коли вони бувають удома.

Ситуація Б. Вам телефонують із невідомого номера, аби повідомити, що ви виграли приз і повинні одразу приїхати за ним за вказаною адресою.

Ситуація В. Ваш знайомий / ваша знайома цікавиться вашими справами та пропонує спробувати покурити, переконуючи, що одна цигарка – це не страшно.

ТЕМА 4. СТИЛІ МОВЛЕННЯ. ПОНЯТТЯ ПРО ОФІЦІЙНО-ДІЛОВИЙ СТИЛЬ

ПРИГАДАЙМО. Які є типи й стилі мовлення?

653 Прочитайте тексти. Визначте стиль і тип мовлення кожного з них. Обґрунтуйте свою відповідь. Скористайтеся відповідною таблицею на форзаці.

Дощ – рідкі атмосферні опади, які випадають із хмар у вигляді краплин діаметром від 0,5 до 7,0 мм. За інтенсивністю

випадання розрізняють обложний дощ (тривалі, більш-менш рівномірні опади) та зливовий (короткочасні інтенсивні опади). Краплини дощу утворюються в хмарах унаслідок коагуляції (злиття) дрібних крапель у більші *(З довідника)*.

* * *

Усе ближчими ставали звуки грози. Важка сива хмара нависла над степом і спустила на нього свої мокрі паруси. З тихим дзвоном упали перші краплини, а потім чарівною музикою зашумів густий дощ. Вода вже блищала на розмитому шляху, а травневий дощ усе палав. Розквітла земля набиралася сили, прикрашалася зеленими шатами *(О. Гончар)*.

654 Випишіть із підручників чи художньої літератури приклади текстів (3–5 речень) художнього та наукового стилів. Обґрунтуйте свій вибір.

Офіційно-діловий стиль

Офіційно-діловий стиль – різновид мови, який слугує для спілкування в державно-політичному, громадському й економічному житті.

Найхарактерніші **ознаки цього стилю:** офіційність, конкретність, стислість, точність формулювань, логічна послідовність, використання спеціальної лексики.

Ділові папери

Основним видом офіційно-ділового стилю є **ділові папери** (документи). **НАПРИКЛАД:** *заява, план роботи, оголошення, автобіографія, наказ, договір, розписка, доручення, довідка* та ін.

Зверніть увагу!

Тексти офіційно-ділового стилю не припускають двозначності сприйняття змісту. У них не можна вживати емоційно забарвлену лексику, розмовні слова.

655 І. Прочитайте текст. Визначте його тему та сферу використання (побут, освіта, законодавство, література). З якою метою створено текст? Доведіть, що він є офіційно-діловим.

Дитина має бути **зареєстрована** зразу ж після народження і з моменту народження має право на ім'я та набуття **громадянства**, а також, наскільки це можливо, право знати своїх батьків і право на їхнє піклування.

Дитина, яка тимчасово чи постійно позбавлена сімейного оточення або яка в її власних якнайкращих інтересах не може залишатися в такому оточенні, має право на особливий захист і допомогу, які надає держава *(З Конвенції про права дитини)*.

II. Поясніть лексичне значення виділених слів. Чи є ці слова стилістично забарвленими?

І ТАКЕ БУВАЄ

Прийшовши зі школи, Оленка пообідала та прибрала на кухні. Потім пішла до бабусі, а мамі залишила записку:

«Твоє розпорядження виконала. Оперативно реставрувала порядок у приміщенні для приготування їжі. Приходила сусідка, довго інформувала про свої справи, тому часу на студіювання уроків не залишилося».

Що в цій записці вам видається смішним? Чому?

ТЕМА 5. ДІЛОВІ ПАПЕРИ. ОГОЛОШЕННЯ

656 I. Пригадайте, чи доводилося вам коли-небудь читати або складати оголошення. Про що в ньому повідомлялося? Поміркуйте, для чого потрібні оголошення.

II. Чи згодні ви з твердженням, що оголошення, як правило, відповідає на питання що? де? коли? чому? для чого? для кого?.

Оголошення

Оголошення – це документ, що містить повідомлення для широкого загалу.

Особливістю оголошення є стислість формулювань і компактність.

Мета оголошення – інформувати про різні події життя, культурно-громадські та наукові заходи тощо.

Основні складники оголошення (орієнтовно)

Назва документа	оголошення
Інформація про дату, час, місце події	коли відбудеться? де відбудеться?
Інформація про подію	яка подія? що відбуватиметься? хто братиме участь? що буде цікавого?

Контактна інформація	куди звертатися за додатковою інформацією? хто розмістив оголошення?

657 І. Прочитайте зразки оголошень. Визначте основні складники цих документів.

ОГОЛОШЕННЯ

15 травня цього року в актовій залі школи відбудеться концерт переможців / переможниць пісенного конкурсу «Золоті ключі».

Початок о 16 годині.

Адміністрація

ОГОЛОШЕННЯ

Шановні учні та учениці!

25 вересня 2022 року о 13:30 відбудеться засідання літературної студії «Лебідь». Запрошуємо учнів та учениць, які мають хист до літературної творчості.

Місце проведення заходу – кабінет 45.

Інформацію про студію «Лебідь» розміщено на сайті школи.

Керівник студії

658 Виконайте одне з поданих завдань.

СИТУАЦІЯ А. Уявіть, що на прогулянці в парку ваш улюбленець (котик, песик) забіг далеко й зник. Складіть усно оголошення (за поданим орієнтовним планом), увівши до нього опис тварини так, щоб її можна було б легко відрізнити від інших.

Ситуація Б. Уявіть, що у великому магазині загубилася дитина. Про це потрібно оголосити по гучномовцю. Складіть усне оголошення (за поданим орієнтовним планом), у якому вкажіть прикмети дитини, за якими її можна було б упізнати.

Орієнтовний план

1. До кого звертаємося.
2. Про що повідомляємо.
3. Про що просимо.
4. Кому повідомляти.

659 Складіть оголошення для розміщення на шкільному вебсайті (на шкільній дошці оголошень) про очікувану подію. Наприклад: екскурсію до музею, відвідання театру, організацію поїздки до канівського музею Тараса Шевченка та ін.

ТЕМА 6. ТЕКСТ. СКЛАДНИЙ ПЛАН ТЕКСТУ

ПРИГАДАЙМО. 1. Що таке текст? 2. Що таке тема й основна думка тексту?

ІСТОТНІ ОЗНАКИ ТЕКСТУ:

- наявність теми й основної думки
- наявність двох і більше речень
- пов'язаність речень за змістом
- послідовність та завершеність викладу
- граматичний зв'язок між реченнями

Тема й основна думка

Тема тексту – це те, про що в ньому йдеться. Тему розкривають за допомогою **мікротем** (частин загальної теми). Речення, яке несе в собі найважливішу інформацію мікротеми, називають **тематичним.**

Основна думка тексту – це те головне, що автор стверджує, до чого він закликає, чого навчає.

Засоби та види зв'язку

Речення в тексті пов'язують за допомогою таких **мовних засобів:** повтор слова, синоніми, спільнокореневі слова, займенники, прислівники, сполучники.

Є два **види зв'язку** речень у тексті:

- **послідовний** (кожне наступне речення уточнює зміст попереднього);
- **паралельний** (реченням властива відносна самостійність; у них ідеться про різні речі, але ці речення мають спільну тематику).

660 Прочитайте два тексти. Доведіть, що в першому з них речення поєднано послідовним зв'язком, а в другому – паралельним.

1. Яких птахів ми вважаємо найкращими літунами? Стрижів! Справді, вони літають дуже швидко. Зате не можуть круто повертати й ловити комах збоку, а якби залетіли в ліс, то одразу ж розбилися б об дерево *(З книги «Цікава зоологія»)*.

2. На небі золоте сонце сипле скрізь блискучими бризками. По шляху біжать жваві струмочки. Пишається проти сонця гай. Густішою стіною сплелося жито. Загули метушливі бджоли *(С. Васильченко)*.

Складний план

План може бути простим і складним.

У **складному** плані, на відміну від простого, деякі пункти мають ще й **підпункти**.

Складний план має здебільшого таку форму запису:

I. Вступ.
II. Основна частина.
1.
2.
3.
III. Кінцівка.

ПАМ'ЯТКА

Як скласти план тексту

1. Уважно прочитати текст.
2. Визначити тему й основну думку тексту.
3. Визначити мікротеми, стисло й чітко їх сформулювати. Це і є пункти плану.
4. Склавши план, перевірити, чи розкриває він зміст усього тексту.

661 І. Прочитайте. Поясніть, з якою метою автор розповідає цю історію.

ПОДВІЙНЕ ЗНАЙОМСТВО

Зі школи Оксана поспішала додому. Мама веліла не запізнюватися: сусіди справляли новосілля й запросили їх на знайомини.

В автобусі Оксана зайняла зручне місце й безтурботно поринула у свої мрії. На одній із зупинок увійшла й стала якраз біля неї літня жінка з важкими сумками в руках. Пасажири попросили дівчину поступитися місцем. Та Оксана вдала, ніби не чує.

Увечері вона з матір'ю та батьком пішли до нових сусідів. Двері відчинилися – і на порозі стала жінка, яку Оксана так образила своєю нечемністю в автобусі, а на столі було частування з тих самих важких сумок. Дівчина ладна була провалитися крізь землю. Мати вихваляла перед но-

вою сусідкою свою доньку, яка вона вихована та скромна, і вчиться добре, і вдома допомагає...

Кожне мамине слово, як насмішка, стьобало дівчину. А сусідка спокійно дивилася їй просто в очі. Той погляд надовго запам'ятався Оксані *(А. Гамарник)*.

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Доведіть, що це текст, користуючись поданою вище схемою «Істотні ознаки тексту».
2. Визначте тему й основну думку тексту. Доберіть свій варіант заголовка, який відображав би основну думку тексту.
3. Визначте мікротеми висловлювання, тематичні речення та ключові слова.
4. Обґрунтуйте поділ тексту на абзаци.
5. Визначте структуру тексту (зачин, основну частину, кінцівку).
6. Складіть і запишіть план тексту. За складеним планом стисло перекажіть прочитане (усно).

ТЕМА 7. БУДОВА ЕЛЕМЕНТАРНОГО РОЗДУМУ

ПРИГАДАЙМО. Які є типи мовлення? Що таке роздум?

Складові частини роздуму

Елементарний роздум складається з трьох частин: тези, доказу, висновку.

Кожну частину роздуму потрібно починати з абзацу.

Схема елементарного роздуму

Теза – це твердження, яке потрібно довести.

Доказ (аргументи, обґрунтування) – це думка на підтвердження правильності висловленого твердження (тези).

Щоб дібрати переконливі докази, спробуйте відповісти на таке запитання: *Чому я вважаю, що моя думка (моя теза) правильна?*

До речі, гарними доказами можуть бути приклади із життя, художньої літератури, історії, а також висловлювання відомих людей.

Висновок – це логічний підсумок, остаточна думка. Цікавим буде висновок, у якому закликають читача (слухача) до роздумів.

Мовні засоби

У роздумі можна використати спеціальні **слова** або **сполучення слів.**

ТЕЗА	*Я думаю, що...* *На мою думку...*	*Я впевнений (впевнена), що...* *Як на мене, то...*
ДОКАЗ	*Насамперед...* *По-перше...* *По-друге...*	*Це можна пояснити тим, що...* *Доказом може бути...* *Крім того...*
ВИСНОВОК	*Отже...* *Ось чому...*	*Можна зробити висновок...* *Ми переконалися в тому, що...*

Наведені вище мовні засоби допоможуть вам побудувати роздум. Однак ці засоби не є обов'язковими.

662 І. Прочитайте роздум. Яка його основна думка? Дайте відповіді на запитання, подані після тексту.

ТЕЗА	На моє переконання, вода – дорогоцінне джерело життя.
ДОКАЗ	Це можна пояснити тим, що вода становить значну частину організмів людей, тварин та рослин. Без води людина може прожити не більше 2–3 днів. Якщо влітку довго немає дощу, жовкне трава, в'януть квіти.
ВИСНОВОК	Отже, без води на землі не було б нічого живого.

ІІ. Запитання за змістом тексту.

1. Яку думку намагається довести автор?
2. Скільки доказів і які саме наводить автор на підтвердження своєї думки?
3. За допомогою яких слів автор поєднує тезу з доказом?
4. Яким словом автор розпочинає висновок? А які інші слова можна було б для цього використати?

ІІІ. Перебудуйте другий абзац тексту (доказ) так, щоб у ньому були вставні слова *по-перше*, *по-друге*. Зачитайте змінений фрагмент.

663 Прочитайте тезу та доберіть усно докази на її підтвердження. Сформулюйте висновок.

ТЕЗА	Дехто вважає, що всі дні тижня чудові. Але, на мою думку, найкращий день – субота.
ДОКАЗ	По-перше, ...
ВИСНОВОК	Ось чому ...

664 Сформулюйте тезу й доберіть доказ до поданого висновку. На основі цього напишіть невеликий твір-роздум (5–7 речень). Доберіть заголовок.

ТЕЗА	...
ДОКАЗ	...
ВИСНОВОК	Ось чому зима – улюблена пора року багатьох дітей.

ТЕМА 8. ПИСЬМОВИЙ ТВІР-РОЗДУМ У ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ ПРО ВЧИНКИ ЛЮДЕЙ НА ОСНОВІ ВЛАСНИХ СПОСТЕРЕЖЕНЬ І ВРАЖЕНЬ

ПРИГАДАЙМО. Чим роздум відрізняється від розповіді?

665 Прочитайте вголос текст. Про яку подію розповідає авторка? Над чим розмірковує?

НЕ ВИРОСТУТЬ ДЗВІНОЧКИ

Розквітнув край асфальту тендітний дзвіночок. Яскраво-синій, високий, свіжий, як краплинка джерельної водиці.

Якби відквітувала квіточка, насіння дозріло б і наступного літа вже двоє дзвіночків виросло б, землю прикрасило б, душу звеселило б. Не виростуть дзвіночки. Ідучи надвечір вулицею, усі побачили, що немає квітки. Чиясь безжалісна рука не втрималася, щоб грубо, похапцем не висмикнути з корінням.

Брати чуже – не можна. Це відомо всім. Чуже брати ганебно, соромно, неприпустимо. Це тлумачать батьки й вихователі. Ось і не зайде комусь із нас у голову прихопити чужі речі. А брати те, що належить усім, виходить, можна? І падають обірвані квіти, оббите листя, никнуть покалічені гілки.

Хіба невідомо, що рослини тисячами способів допомагають людині існувати й жити? Вони і «зелені легені», і сировина для промисловості, і краса земна... І лише люди-

на може або з вдячністю прийняти цей дарунок життя, або все це підступно знищити. І забувати це ніколи не можна (За *А. Потаповою*).

Структура твору

Твір-роздум про вчинки людей компонуємо таким чином:

І. Вступ (який вчинок привернув мою увагу; з ким, де й коли це трапилося).

ІІ. Розповідь про вчинок (що саме трапилося, як повели себе учасники / учасниці події, як вчинили тощо).

ІІІ. Кінцівка у формі роздуму (як я оцінюю цей вчинок і чому).

Зверніть увагу!

У тексті-роздумі часто вживають такі сполучення: *мені здається...*; *я думаю...*; *я переконаний, що...*; *я не можу погодитися з тим, що...*; *хочу підкреслити, що...*; *я зрозумів...*; *цей вчинок я вважаю...*

ПАМ'ЯТКА

Як підготувати твір-роздум про вчинки людей

1. Продумати тему майбутнього твору; визначити його основну думку й намагатися провести її через усю роботу.
2. Проаналізувати конкретний випадок, про який писатимете.
3. Скласти чіткий план і дотримуватися його в процесі написання роботи.
4. Продумати такий початок, який міг би зацікавити читачів.
5. Стисло розповісти про конкретний вчинок.
6. Сформулювати тезу роздуму, доказ (аргумент) і висновок.
7. Дотримуватися пропорційності частин твору.
8. Записати твір, дотримуючись вимог мовлення.

666 Напишіть твір-роздум про вчинки людей у художньому стилі. Використайте в тексті фразеологізми. Ви можете скористатися поданими орієнтовними темами.

Орієнтовні теми: «Чому я пишаюся своїм другом / своєю подругою», «Який вчинок можна вважати героїчним», «Чи потрібно повертати знайдений телефон або документи власнику», «Чому не можна робити поспішних висновків», «Чому треба берегти природу».

ТЕМА 9. БУДОВА ОПИСУ ПРИМІЩЕННЯ

ПРИГАДАЙМО. Які є типи мовлення? Що таке опис?

Особливості опису приміщення

Як вам відомо, є різні види описів: опис природи (пейзаж), опис зовнішності людини (портрет), опис тварини, опис предмета, опис приміщення та ін.

Опис приміщення умовно відповідає на такі запитання:

- де розміщено?
- що розміщено?
- яким воно є?

Складовими частинами опису приміщення є опис окремих предметів і місця їхнього розташування. Описуємо, наприклад, стіни, підлогу, вікна, меблі, речі (картини, вази) тощо. Одночасно звертаємо увагу на ознаки предметів: колір, розмір, форму.

До речі, архітектурно й художньо оздоблену внутрішню частину приміщення називають *інтер'єром* (*фр.* intérieur – внутрішній).

Зверніть увагу!

Опис приміщення може розкривати характер господаря / господині, їхні вподобання, естетичні смаки тощо.

667 І. Прочитайте текст. Доведіть, що він належить до наукового стилю мовлення, а не до художнього.

УКРАЇНСЬКА ХАТА

Давня українська хата. Високий поріг, на стінах та вікнах – барвисті рушники, розмальована піч, красуня скриня. Пахне травами...

Як і кожне східнослов'янське житло, українська хата в минулому мала нерухомі меблі, які майстрували одночасно з нею: піл[1], лави, полиці для посуду, скриню, стільці, дитячу колиску.

В одних регіонах стіни хати білили, у рублених оселях – мили водою, але по всій Україні – від Карпат до Дону – всередині, а часто й зовні прикрашали розписами.

Майже четверту частину хати займала розмальована чи оздоблена кахлями піч. Побутує багато прикмет і повір'їв, пов'язаних із нею. Наприклад, якщо запалений уперше вогонь горів ясно, то життя тут буде радісне, якщо тьмяно, дим ішов на хату, то й ладу не буде в ній.

Сво́лок[2] також прикрашали. Найчастіше – різьбленими календарними знаками. Зазначали й дату будівництва житла, прізвище майстра. На сволок клали дрібні речі: веретéна, книжки, квіти, а також хліб *(Л. Орел)*.

---

[1] *Піл* – дерев'яний настил для спання в селянській хаті.

[2] *Сво́лок* – балка, яка підтримує стелю в будівлях.

II. Знайдіть у тексті опис предметів і місця їхнього розташування в давній українській хаті.

668 I. Розгляньте уважно вашу класну кімнату. Накресліть у зошиті таблицю та заповніть її.

Назви предметів, які є в приміщенні	Місце розташування предметів	Ознаки предметів (форма, колір, розмір тощо)

II. Використовуючи дібраний матеріал та орієнтовний план, напишіть твір-опис класної кімнати.

Орієнтовний план опису класної кімнати

1. Розташування класної кімнати (на якому поверсі).
2. Загальний опис кімнати: розмір, освітлення, кількість вікон, колір стін та їх оздоблення, квіти тощо.
3. Предмети, їхні ознаки та розташування.
4. Обладнання (карти, посібники, таблиці тощо).
5. Висновок про наявність у кімнаті всього необхідного для навчання.

ТЕМА 10. ПИСЬМОВИЙ ВИБІРКОВИЙ ПЕРЕКАЗ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ, ЩО МІСТИТЬ ОПИС ПРИМІЩЕННЯ

669 І. Прочитайте текст. Читаючи, уявіть ілюстрацію, яку можна було б намалювати до нього.

БУДИНОК У ЛІСІ

Погода почала псуватися. Низькі чорні хмари повзли подорожнім назустріч. Ударила сіра холодна злива. Жодної пташки не траплялося в дорозі стомленим мандрівникам. Це було поганою прикметою. Пташки ховаються перед затяжним нічним дощем.

Можна було б завернути до котроїсь із хат, але їх більше не було. Юнак щільніше загорнувсь у плащ та наказав візнику, щоб їхав швидше. Віз виїхав на лісову дорогу, яка невдовзі привела до **ґанку** якогось великого будинку...

У відповідь на грюкання двері розчинили. На порозі стояла невеличка бабуся з рогачем у руках.

Подорожні ввійшли в **передпокій**. Струмені води збігали із змоклого одягу на підлогу. Бабуся тільки головою похитала. Вона показала йти за собою і відчинила двері. Юнак тихо зойкнув від подиву й захоплення.

Перед мандрівниками була велика **вітальня**. Стіни були неосяжно високими. Невеликі видовжені вікна були розташовані майже під стелею.

Важкі меблі біля стіни рипіли навіть у відповідь на кроки. У величезному каміні палали дрова, заливаючи вітальню тьмяним, миготливим світлом. Біля каміна стояв невеличкий столик і два крісла.

Королівським жестом бабуся вказала подорожнім на крісла й вийшла. Мандрівники сіли й почали роздивлятися портрети, які поблискували на стінах (За *В. Короткевичем*).

ІІ. Виконайте завдання до тексту.

1. Визначте тему й стиль мовлення тексту. Які типи мовлення поєднано в ньому?

2. Визначте 3–4 ключових слова (словосполучення).

3. Знайдіть у тексті опис приміщення. Назвіть предмети вітальні, на яких автор зосереджує увагу читача, місце розташування та ознаки кожного з них. Як ви думаєте, чому портрети на стіні *поблискували*? Доведіть, що цей опис є художнім, а не науковим.

4. Визначте, які іменники – конкретні чи абстрактні – вжито в описі приміщення. Як ви думаєте, чому?

5. Користуючись словником, поясніть лексичне значення виділених слів. Доберіть синоніми до слів *грюкати*, *подив*, *мандрівник*.

6. Знайдіть і ще раз прочитайте уривок про зустріч подорожніх із бабусею та перебування в будинку (з описом вітальні). Складіть план цієї частини тексту та перекажіть її письмово.

ПАМ'ЯТКА

Як працювати над переказом

Щоб переказати текст, потрібно прочитати (послухати) його двічі.

Під час першого читання (слухання) потрібно:
- визначити тему та зрозуміти основну думку тексту;
- визначити тип і стиль мовлення;
- проаналізувати будову тексту;
- визначити ключові слова.

Під час другого читання (слухання) потрібно:
- уточнити, чи правильно ви запам'ятали послідовність тексту;
- звернути увагу на фактичний бік (дати, імена, місце події тощо);
- визначити причинно-наслідкові зв'язки.

ТЕМА 11. ОСОБЛИВОСТІ БУДОВИ ОПИСУ ПРИРОДИ. СПОЛУЧЕННЯ В ОДНОМУ ТЕКСТІ РІЗНИХ ТИПІВ МОВЛЕННЯ (РОЗПОВІДІ Й ОПИСУ)

ПРИГАДАЙМО. Що таке опис?

Опис природи

Складовими частинами опису природи є опис її окремих елементів (ри́чки, лісу, дерев, неба, сонця тощо). Тому в описі природи мають бути названі предмети, з яких складається картина природи, та їхні ознаки.

Опис природи може бути як у художньому, так і в науковому стилі.

Мета **наукового** опису – об'єктивно й точно назвати ознаки предметів, з яких складається картина природи.

Мета **художнього** опису – створити образ побаченого, емоційно вплинути на читача або слухача. У художньому описі, крім інформації про природу, передають ще й враження.

670 I. Прочитайте текст. Визначте його основну думку. Чому висохла річка?

ЛІХТАРНИК

Серед зелених луків і дрімучих лісів текла річка. Повноводна, глибока, але тиха й ласкава. Багато віків несла вона свої **чисті** води. Рікою плавали човни й навіть маленькі кораблики.

Жив на березі ріки ліхтарник. Увечері сідав він у човен, плив на середину ріки, засвічував ліхтар. До світанку блимав посеред ріки вогник, показував дорогу мандрівникам. **Лагідно** хлюпались об берег хвилі – **тішилася** ріка: люблять її люди, і вона людям потрібна.

Та ось людям знадобилося багато дощок на столи й стільці. Вирубали вони ліси по берегах ріки. Здалося також людям, що зелені луки – це непотрібні розкоші. Зорали луки, посіяли кукурудзу.

Виснажилися студені джерела, задихнулася від спраги ріка й померла. Кілька років на тому місці, де плавали човни й кораблики, весною дзюрчав струмок, а згодом і він засох. Перетворилося русло́ ріки на горо́д. Про річку нагадував тільки стовп, до якого ліхтарник за звичкою щовесни прикріплював ліхтар.

Як тільки на землю сідали сутінки, старий ліхтарник ішов на капустяне поле й засвічував на стовпі ліхтар.

Маленький Сергійко питає:

– Дідусю, навіщо ви засвічуєте ліхтар? Ріки ж давно немає.

– Щоб люди краще бачили свою дурість *(В. Сухомлинський)*.

II. Виконайте завдання до тексту.

1. Доберіть синоніми до виділених слів.
2. Визначте стиль мовлення тексту. Аргументуйте свою думку.
3. Які типи мовлення поєднано в тексті? Укажіть елементи опису природи.
4. Випишіть назви предметів, з яких складається картина природи, та їхні ознаки.

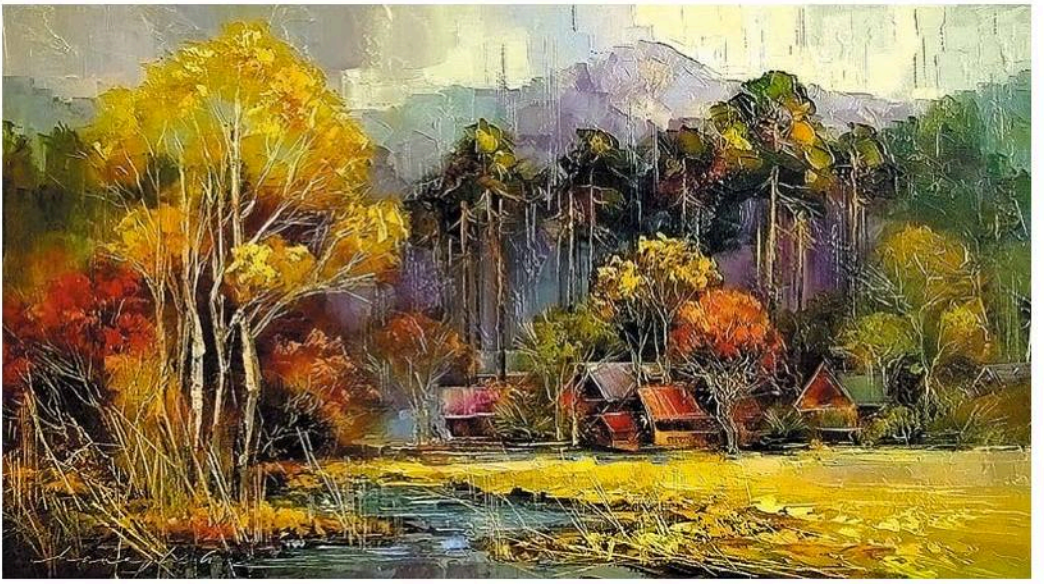
Предмети	Ознаки

5. Складіть за текстом усно невеликий опис, у якому змалюйте природу до того, як річка висохла (5–7 речень).

ТЕМА 12. ТВІР-ОПИС ПРИРОДИ В ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ ЗА КАРТИНОЮ

ПРИГАДАЙМО. Що таке пейзаж?

671 І. Розгляньте репродукцію картини Федора Манайла «Золота осінь». Уявіть себе в місцевості, зображеній художником, спробуйте відчути настрій митця, його думки.

Ф. Манайло. Золота осінь

ІІ. Дайте відповіді на запитання й виконайте завдання.

1. Про що ця картина? Яке враження створює полотно? Що відчуваєте, коли дивитеся на нього?
2. Доведіть, що на картині зображено пейзаж.
3. Яку пору року змалював художник? Це початок чи кінець цієї пори року?
4. Які барви переважають на полотні? Зверніть увагу, як один колір змінює інший.
5. Що ми бачимо на передньому плані картини, а що – на задньому? На чому художник прагне зосередити нашу увагу?
6. У яке вбрання одягнені дерева? Чи однакове воно? Про що це говорить?
7. Золото листя художник протиставляє осінньому небу. Яке небо в нього?
8. Як митець передає стан спокою в природі? (Зверніть увагу, чи є на картині вітер, чи видно птахів, чи спокійна річка.)
9. Доберіть епітети до слів *осінь, дерева, річка, трава, гора, небо.*
10. Доберіть синоніми до слів *природа, краєвид, вершина.*

III. Складіть план художнього твору-опису природи за картиною Ф. Манайла «Золота осінь». За планом напишіть твір. Скористайтеся словами та словосполученнями з довідки.

ДОВІДКА. Милуватися, зачаровувати, золоте сяяння, різнокольоровий одяг, тиха річка, білокорі берізки, сонні береги, сільські хатинки, краса життя, свято краси, краса прощання, чарівна пора, відчуття спокою.

Кольори: жовтогарячий, багряний, вогненно-золотий, вогненно-червоний.

Федір Манайло (1910–1978) – народний художник України. Народився та проживав на Закарпатті. Картини митця – це мальовнича візитна картка рідних Карпат із їхніми піднебесними вершинами, із своєрідним укладом життя та побуту, звичаями, фольклором.

ВІДПОВІДІ ДО ВІКТОРИН, РЕБУСІВ, ЗАГАДОК

Впр. 7. Лишенько. Кремезний. Щодуху. Заграва. Гайнути. Затишок. Смаколики. Горнятко. Цибатий. Обабіч.

Впр. 33. Дорога. Редька. Окуляри. М'яч. Перо.

С. 16. Вікторина. 1. Байка – тканина; байка – художній твір. 2. Так, із бронзи можна вилити пам'ятник. 3. Так, можна гребти веслами. 4. Гілка білка. 5. Частинка мед. 6. ТеЛЕВізор.

С. 16. Рис розсипав – ще збереш, слово не вернеш. Слово як стріла: вилетить – не спіймаєш.

С. 59. 1. Ніс. 2. Березова каша. 3. Палець. 4. Зуби. 5. Ноги. 6. Душа. 7. Ліньки.

Впр. 168. Колосок. Вишневий. Бандурист. Підберезник. Гарбузовий.

Впр. 274. Степ. Тюль. Емаль. Рояль. Біль. Базіка.

Впр. 294. 1. Лижі. 2. Ковзани. 3. Кропива. 4. Павутиння. 5. Санчата.

С. 192. 1. З порожнього. 2. Півнячим. 3. Гордіїв. 4. Під мокрим. 5. Дівочою або морською.

С. 244. Вікторина. 1. Я-ми. 2. Я. 3. Я, ти. 4. Мі-сто. 5. Сім'я. Ребуси. 1. Сорока. 2. Тритон. 3. Підтримка. 4. Година. 5. Трибуна. 6. Тісто.

А́вгієві ста́йні – занедбане, брудне місце чи занедбані справи.

Ахілле́сова п'ята́ – вразливе місце, слабкість людини.

Вибива́ти (би́ти) дрижаки́ (дріб) – дуже тремтіти від холоду, нервового напруження і т. ін.

Го́рдіїв ву́зол – заплутана справа; складний збіг обставин.

Гну́ти свою́ лі́нію (своє́) – уперто домагатися чого-небудь; наполегливо відстоювати, здійснювати щось по-своєму.

Го́стрий язи́к – **1.** Дотепна, влучна або дошкульна мова; **2.** Здатність говорити дотепно, влучно або дошкульно.

Дава́ти (підно́сити) гарбуза́ – відмовляти у сватанні.

Дамо́клів меч – небезпека, що постійно загрожує комусь.

Да́ти на горі́хи – дуже вилаяти, покритикувати кого-небудь.

Денно і нічно (... і нощно) – постійно, весь час, цілодобово.

Замі́та́ти / замести́ сліди́ – знищувати, приховувати все, що може викривати які-небудь таємні або несхвальні дії, вчинки.

З дощу́ та під ри́нву – від однієї небезпеки до ще гіршої.

Ни́тка Аріа́дни (аріа́днина нитка) – те, що дає правильний напрямок, допомагає знайти правильний вихід із якоїсь ситуації.

Ні хо́лодно ні жа́рко – кому-небудь байдуже; хтось не звертає уваги на щось.

Оббива́ти поро́ги – постійно ходити, приходити до когось.

Облива́тися слізьми́ (сльоза́ми) – гірко, невтішно плакати.

Піддава́ти жа́ру (вогню́) – спонукати кого-небудь до інтенсивнішої дії, викликати, посилювати запал у когось і т. ін.

Пода́ти ру́ку – підтримувати когось, допомагати кому-небудь у скрутний для нього час.

Розби́ти глек (гле́ка, го́рщик, го́рщика, маки́тру й т. ін.**)** – розірвати, порушити дружні стосунки; посваритися.

Розкуси́ти горі́х (горі́шок) – розв'язати якесь складне питання.

Сізи́фова пра́ця (робо́та) – надзвичайні зусилля, спрямовані на досягнення чогось, які не дають бажаних результатів; щось непосильне.

Сім мішкі́в гречаної во́вни – багато зайвого, безглуздого.

Танта́лові му́ки (му́ки Танта́ла) – страждання, спричинені великим прагненням до чогось і неможливістю його здійснення.

Усьо́му голова́ – **1.** Відігравати керівну роль; бути головним у чомусь. **2.** Основний, найважливіший, найнеобхідніший.

Як осі́ння ніч – смутний, насуплений, похмурий.

Як (мов, ні́би) сніг (дощ) на го́лову – несподівано; раптово.

ЗМІСТ

Дорогі шестикласники та шестикласниці! 3

ВСТУП

Краса та багатство української мови 4

ПОВТОРЕННЯ, УЗАГАЛЬНЕННЯ ТА ПОГЛИБЛЕННЯ ВИВЧЕНОГО

1. Словосполучення і речення. Головні й другорядні члени речення 7
2. Однорідні члени речення. Звертання. Вставні слова. 9
3. Складне речення. Пряма мова. Діалог 11
4. Основні орфограми. 14

ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ОРФОГРАФІЯ

5. Власне українські слова та слова іншомовного походження. 17
6. *И* та *і* в словах іншомовного походження 20
7. Подвоєні букви в словах іншомовного походження. 24
8. Апостроф у словах іншомовного походження 27
9. М'який знак у словах іншомовного походження. 29
10. Активна та пасивна лексика. 32
11. Загальновживані слова. Професійні слова й терміни 36
12. Діалектні та просторічні слова 39
13. Стилістично забарвлені слова 42
14. Правильне вживання слів. 45

ФРАЗЕОЛОГІЯ

15. Фразеологізми 47
16. Джерела фразеологізмів 51
17. Прислів'я, приказки, крилаті вислови, афоризми 53
18. Узагальнення вивченого з розділів «Лексикологія. Орфографія» і «Фразеологія» 56

СЛОВОТВІР. ОРФОГРАФІЯ

19. Змінювання і творення слів. Похідні й непохідні слова. 60

20. Основні способи словотворення 63
21. Зміни приголосних під час творення слів за допомогою суфіксів *-ськ-*, *-ств-* 68
22. Зміни приголосних під час творення іменників із суфіксом *-ин-* 71
23. Складні слова. Сполучні голосні звуки в складних словах 73
24. Правопис складних слів разом і з дефісом (загальні правила) 76
25. Творення і правопис складноскорочених слів 79
26. Написання слів з *пів*, *напів-*, *полу-* 82
27. *Узагальнення вивченого з розділу «Словотвір. Орфографія»* 85

МОРФОЛОГІЯ. ОРФОГРАФІЯ

28. Загальна характеристика частин мови 88

ІМЕННИК

29. Іменник як частина мови 91
30. Загальні та власні назви. Велика буква у власних назвах 95
31. Лапки́ у власних назвах 99
32. Рід іменників 103
33. Рід незмінюваних іменників 106
34. Число іменників 110
35. Відмінки іменників. Відмінювання іменників. 112
36. Відміни й групи іменників 115
37. Відмінювання іменників I відміни. 119
38. Відмінювання іменників II відміни 122
39. Закінчення іменників чоловічого роду в родовому відмінку однини 126
40. Відмінювання іменників III відміни 130
41. Відмінювання іменників IV відміни. 133
42. Уживання іменників у кличному відмінку однини (узагальнення вивченого) 136
43. Відмінювання іменників, що мають форму тільки множини 138
44. Написання та відмінювання імен по батькові й прізвищ 141
45. Букви *е*, *и*, *і* в суфіксах іменників 144
46. Написання *не* з іменниками 147
47. Правопис складних іменників 149
48. *Узагальнення вивченого з теми «Іменник»* 153

ПРИКМЕТНИК

49. Прикметник як частина мови 156
50. Групи прикметників за значенням 159
51. Ступені порівняння якісних прикметників 163
52. Повні й короткі форми прикметників 168
53. Відмінювання прикметників 170
54. Творення прикметників. Написання прикметникових суфіксів 174
55. Написання *не* з прикметниками 179
56. Написання *н* і *нн* у прикметниках 182
57. Написання складних прикметників разом і з дефісом 186
58. *Узагальнення вивченого з теми «Прикметник»* 190

ЧИСЛІВНИК

59. Числівник як частина мови 193
60. Групи числівників 196
61. Розряди кількісних числівників 198
62. Відмінювання кількісних числівників, що означають цілі числа 201
63. Відмінювання дробових і збірних числівників 205
64. Відмінювання та написання порядкових числівників 208
65. Узгодження кількісних числівників з іменниками 211
66. Правильне вживання числівників на позначення часу й дат 215
67. *Узагальнення вивченого з теми «Числівник»* 218

ЗАЙМЕННИК

68. Займенник як частина мови 220
69. Особові та зворотний займенники 223
70. Питальні й відносні займенники 228
71. Заперечні й неозначені займенники 230
72. Присвійні займенники 235
73. Вказівні й означальні займенники 238
74. *Узагальнення вивченого з теми «Займенник»* 242

ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО В КІНЦІ РОКУ 245

УРОКИ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ

Тема 1. Мовлення та спілкування 247
Тема 2. Повторення вивченого про типи мовлення 248
Тема 3. Складання та розігрування діалогів 250
Тема 4. Стилі мовлення. Поняття про офіційно-діловий стиль 251
Тема 5. Ділові папери. Оголошення 253
Тема 6. Текст. Складний план тексту 255
Тема 7. Будова елементарного роздуму 257
Тема 8. Письмовий твір-роздум у художньому стилі про вчинки людей на основі власних спостережень і вражень 259
Тема 9. Будова опису приміщення 261
Тема 10. Письмовий вибірковий переказ художнього тексту, що містить опис приміщення 263
Тема 11. Особливості будови опису природи. Сполучення в одному тексті різних типів мовлення (розповіді й опису) 264
Тема 12. Твір-опис природи в художньому стилі за картиною 266

Відповіді до вікторин, ребусів, загадок 267
Словничок фразеологізмів 268

Інші теми з розвитку мовлення
https://cutt.ly/C59c5xS

Словничок фразеологізмів
https://cutt.ly/x59vrmh

Словничок наголосів
https://cutt.ly/p59cBZA

СТИЛІ МОВЛЕННЯ

Назва стилю	Сфера використання	Основні види	Загальні ознаки
Розмовний	побут, сімейні, дружні стосунки	розмова на побутові теми, лист до близької людини	невимушеність, жвавість бесіди; вияв авторського ставлення
Науковий	наука, техніка, освіта	наукова стаття, лекція, відповідь на уроці	чіткість, точність, послідовність логічність
Художній	художня література	оповідання, повість, казка, вірш	образність, емоційність
Офіційно-діловий	службові стосунки, законо-давство	заява, оголошення, наказ, закон	офіційність, конкретність, чіткість, стислість
Публіцис-тичний	суспільне життя	виступ на зборах і мітингу, газетна стаття, звернення	точність, логічність, піднесеність, офіційність

ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Головні		Другорядні		
Підмет	Присудок	Означення	Обставина	Додаток
хто? що?	що робить підмет? що з ним робиться? який він є? що він таке?	який? чий? котрий?	як? де? куди? звідки? коли? чому? наскільки? та ін.	кого? чого? кому? чому? кого? що? ким? чим? на кому? на чому?

ЗНАЧУЩІ ЧАСТИНИ СЛОВА

Основа			
Префікс	Корінь	Суфікс	Закінчення

приморськ|ий

ВІДМІНКИ

На́зви відмінків	Питання відмінків		
	Іменники	Прикметники	Числівники
Називний	хто? що?	який? чий?	скільки? котрий?
Родовий	кого? чого?	якого? чийого?	скількох? котрого?
Давальний	кому? чому?	якому? чийому?	скільком? котрому?
Знахідний	кого? що?	= Н. або Р.	= Н. або Р.
Орудний	ким? чим?	яким? чиїм?	скількома? котрим?
Місцевий	на/у кому? на/у чому?	на/у якому? на/у чийому?	на/у скількох? на/у котрому?
Кличний	—		

Навчальне видання

ЗАБОЛОТНИЙ Олександр Вікторович
ЗАБОЛОТНИЙ Віктор Вікторович

УКРАЇНСЬКА МОВА

**Підручник для 6 класу
закладів загальної середньої освіти**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

**Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено**

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

Редактор *Ірина Коваленко*
Обкладинка, макет, художнє оформлення, комп'ютерна обробка
ілюстрацій *Олени Мамаєвої*
Комп'ютерна верстка *Клари Шалигіної*
Коректор *Олена Симонова*

У підручнику використано малюнки та фото з відкритих джерел інтернету: vecteezy.com, depositphotos.com як ілюстрації у виданні навчального характеру відповідно до законодавства України про авторське право і суміжні права

Формат 70×100/16.
Ум. друк. арк. 22,1. Обл.-вид. арк. 18,18.
Тираж 278123 пр. Вид. № 2329.
Зам. № 23-05-2201

ТОВ «Генеза» 01133, Україна, місто Київ,
вулиця Генерала Алмазова, 18/7 (літ. В), офіс 404.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 7692 від 24.10.2022.

Віддруковано у ТОВ «ПЕТ»,
вул. Максиміліанівська, 17, кв. 2, м. Харків, 61024.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 6847 від 19.07.2019.